

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**HAZAR HAVZASI HİDROKARBON KAYNAKLARININ ULUSLARARASI ENERJİ
ARZINDA ALTERNATİF ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadriye KOYUNCU

EYLÜL-2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**HAZAR HAVZASI HİDROKARBON KAYNAKLARININ ULUSLARARASI ENERJİ
ARZINDA ALTERNATİF ROLÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kadriye KOYUNCU

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail KÖSE

EYLÜL-2024

TRABZON

ONAY

Kadriye KOYUNCU tarafından hazırlanan “Hazar Havzası Hidrokarbon Kaynaklarının Uluslararası Enerji Arzında Alternatif Rolü” adlı bu Çalışma 24.10.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. İsmail KÖSE	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Vahit GÜNTAY	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Haydar AKYAZI

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Kadriye KOYUNCU

18.09.2024

ÖNSÖZ

Hazar bölgesinin zengin petrol ve doğal gaz kaynakları enerji arzının çeşitlendirilmesi noktasında önemli bir yere sahiptir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasıyla dünyaya açılmaya başlayan bölge, kısa sürede ilgi odağı olurken enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasındaki sorunları da beraberinde getirmiştir. Son 20 yılda söz konusu sorunlardan bazıları çözülmüş ve yeni enerji projelerinin önünü açmış görünmektedir. Özellikle boru hatları projeleri bölgenin enerji ihracatında önemli bir yere sahiptir. Bölgenin siyasi ve ekonomik anlamda istikrarını sağlamlaştırması boru hattı projelerinin daha hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın amacı Hazar enerji kaynaklarının uluslararası enerji arzındaki rolünün incelenmesi ve güçlü bir alternatif olup olamayacağının tartışılmasıdır.

Bu çalışma sürecinde üzerimdeki desteğini ve ilgisini her aşamada bana gösteren danışman hocam Prof. Dr. İsmail KÖSE'ye teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca yanımda olan aileme ve beni her konuda cesaretlendiren, güvenen ve desteklerini esirgemeyen Yusuf TEKEL ve kız kardeşim Ebru KOYUNCU'ya çok teşekkür ederim.

Eylül, 2024

Kadriye KOYUNCU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XI
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ ARZINDAKİ ROLÜ	5-43
1.1. Enerji ve Enerji Güvenliği.....	5
1.1.1. Enerji Kavramı	5
1.1.1.1. Petrol	7
1.1.1.2. Doğal Gaz.....	8
1.1.2. Enerji Güvenliği	9
1.1.2.1. Arz Güvenliği.....	11
1.1.2.2. Talep Güvenliği.....	11
1.2. Jeopolitik	12
1.2.1. Hazar Havzası'nda Jeopolitik.....	17
1.3. Hazar Havza'sının Enerji Arzındaki Rolü.....	20
1.3.1. Bölge Devletlerinin Soğuk Savaş Sonrasındaki Durumuna Bakış.....	20
1.3.2. Kıyıdaş Ülkelerin Enerji Varlıkları ve Enerji Sektöründeki Faaliyetleri	23
1.3.3. Kıyıdaş Ülkelerin Enerji İhracatı	38

İKİNCİ BÖLÜM

2. PETROL VE DOĞAL GAZ BORU HATLARININ HAZAR ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDEKİ ROLÜ	44-79
2.1. Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları	44
2.2. Boru Hatlarının Hazar Enerji Jeopolitiğine Etkisi	56
2.3. Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Piyasasına Arzında Karşılaşılan Sorunlar.....	58
2.3.1. Ekonomik Yetersizlikler	59
2.3.2. Askeri ve Siyasi Konjonktür	63
2.3.3. Çıkarlar ve Öncelikler	68
2.4. Bir Alternatif Olarak Hazar	72
2.4.1. Hazar Enerji Kaynakları Küresel İhtiyacı Ne Kadar Karşılatabilir?	72
2.4.2. Hazar Enerji Kaynakları Ortadoğu'ya Alternatif olabilir mi?	77
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	80-83
KAYNAKÇA	84-94
ÖZGEÇMİŞ.....	95

ÖZET

Hazar Havzası enerji kaynakları bakımından zengin olması nedeniyle özellikle Soğuk Savaşın bitimi ve SSCB'nin çökmesini takiben, küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi odağı olmuştur. Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından çevrili olan Hazar Denizi, enerji arzı çerçevesinde bir alternatif olarak görülmüştür. Özellikle SSCB'den bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip oldukları enerji kaynaklarını ihraç edebilmek ve böylece ekonomilerini kalkındırmak için yabancı şirketlerle çeşitli anlaşmalar yapmaları, bölgenin kalkınmasını hızlandırmıştır. Hazar bölgesinin uluslararası enerji arzında güçlü bir alternatif olması ve enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara arzı için büyük bir potansiyelin varlığından hareketle, ilgili ülkelerin enerji varlığı, petrol ve doğal gaz boru hatları ve söz konusu hatların Hazar enerji jeopolitiğine etkisi ve kaynakların ihracı noktasında yaşanan sıkıntılar incelenmiştir. Boru hatları bölgenin petrol ve doğal gazının ihraç edilmesi için hayati öneme sahiptir. Ayrıca Hazar enerji kaynaklarının Ortadoğu rezervlerine kıyasla daha az ancak Kuzey Denizi'ne kıyasla daha fazla olması bölgenin potansiyelini göstermektedir. Ek olarak bölge istikrar ve güvenlik anlamında Ortadoğu'ya nazaran daha avantajlıdır.

Bu tezin amacı Hazar enerji kaynaklarının uluslararası enerji arzında alternatif rolünün tartışılmasıdır. Söz konusu tartışmaya "Hazar enerji kaynakları uluslararası enerji arzında güçlü bir alternatif olabilir mi?" sorusundan hareketle yola çıkılmıştır. Çalışmanın, Hazar enerji kaynaklarının değişen enerji jeopolitiğindeki rolünün incelenmesiyle birlikte literatürde enerji çalışmalarına katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmada literatür taraması ve veri analizi yöntem olarak belirlenmiş, ulusal ve uluslararası kuruluşların yayımladıkları raporlar ve verilerden, bilimsel makaleler ve kitaplardan yararlanılmıştır.

İncelenen verilerin ışığında Hazar bölgesinin enerji arzında güçlü bir alternatif olmasının muhtemel olduğu ancak değişen enerji jeopolitiği ve yenilenebilir enerjiye olan talebin giderek artmasıyla ekonomik alanda petrol ve doğal gaz dışında da yeni stratejilerin geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bölge ülkelerinin yeni keşiflerle enerji yatırımlarının arttırması ve ekonomik, siyasi ve askeri araçları bir arada kullanarak denge ve istikrarı sağlamaları gerektiği belirtilmiştir. Bölge ülkelerinin şeffaf ve güvenilir bir siyaset izlemelerinin boru hatları stratejisinde önemli bir unsur olduğu, askeri güvenliğin ve istikrarın ise enerji güvenliği ile paralel ilerlediği ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazar, Enerji Arz Güvenliği, Boru Hatları, Petrol, Doğal Gaz

ABSTRACT

Due to its richness in energy resources, the Caspian Basin has become the focus of attention of global and regional actors, especially following the end of the Cold War and the collapse of the USSR. Surrounded by Russia, Iran, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, the Caspian Sea has been seen as an alternative within the energy supply framework. Particularly, Azerbaijan, Kazakhstan and Turkmenistan, which gained their independence from the USSR, made various agreements with foreign companies to export their energy resources and thus develop their economies, which accelerated the development of the region. Considering that the Caspian region is a strong alternative in the global energy supply and has a great potential for the supply of energy resources to international markets, the energy assets of the relevant countries, oil and natural gas pipelines and the impact of these lines on the Caspian energy geopolitics and the difficulties experienced in the export of resources were examined. Pipelines are vital to the export of the region's oil and natural gas. Moreover, the fact that the Caspian energy resources are less compared to the Middle East reserves but more compared to the North Sea shows that the region has a high potential. In addition, the region has more advantages compared to the Middle East in terms of stability and security.

The thesis aims to discuss the alternative role of the Caspian energy resources in the global energy supply. The discussion in question was based on the question "Can the Caspian energy resources be a strong alternative to the international energy supply?" The study is expected to contribute to energy studies in the literature by examining the role of the Caspian energy resources in the changing energy geopolitics. In the study, literature review and data analysis were determined as methods, and reports and data published by national and international organizations, scientific articles and books were used.

In light of the data examined, it was emphasized that the Caspian region is likely to be a strong alternative in energy supply, but with the changing energy geopolitics and the increasing demand for renewable energy, new strategies other than oil and natural gas should be developed in the economic field. It was stated that the countries in the region should increase their energy investments with discoveries and ensure balance and stability by using economic, political and military tools together. It has been stated that the transparent and reliable policy of the countries in the region is an important element in the pipeline strategy and that military security and stability progress in parallel with energy security.

Keywords: Caspian, Energy Supply Security, Pipelines, Oil, Natural Gas

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Rusya'nın şirketlere Göre Petrol Üretimi 2016	24
2	Kazakistan'ın 2011-2021 Yılları Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (Milyon Ton/ Milyar Metreküp Bcm)	27
3	Türkmenistan'ın 2011-2021 Yılları Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (Milyon Ton/ Milyar Metreküp- Bcm)	30
4	İran'ın 2011-2021 Yılları Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (Milyon Ton/ Milyar Metreküp)	31
5	Azerbaycan'ın 2023 Ocak-Mart Günlük Petrol Üretimi (Bin Varil/Gün)	34
6	Hazar Bölgesindeki Ana Boru Hatları	45

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	Hazar Bölgesi Mevcut Boru Hatları	47
2	Güney Gaz Koridoru Güzergahı	50
3	Türkiye Üzerinde TANAP Proje Güzergahı	52
4	TAPI Güzergahı	53

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik Nr.	Grafik Adı	Sayfa Nr.
1	Hazar Devletlerinin Petrol rezervleri	25
2	Yıllara Göre ACG Sahalarındaki Üretim (Bin Varil/Gün)	28
3	Hazar Devletlerinin Doğal Gaz rezervleri	29
4	Yıllara Göre Azerbaycan'ın Petrol ve Petrol sıvıları Üretim-Tüketimi (Bin Varil/Gün) ...	33
5	Yıllara Göre Azerbaycan'ın Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Miktarı (Milyar Fit Küp)	35
6	Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Üretimi 2011-2021	36
7	Dünyadaki En Uzun Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Ağına Sahip Ülkeler (km)	44
8	Almanya'nın Doğal Gaz Tedarik Kaynakları	73

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACG	: Azeri- Çırac- Güneşli
AIOC	: Anglo-İraninan Oil Company
AIOC	: Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi Konsorsiyumu
Bcf	: Milyar Fit Küp
Bcm	: Milyar Metreküp
BP	: British Petroleum
BTC	: Bakü- Tiflis- Ceyhan Boru Hattı
BTE	: Bakü- Tiflis- Erzurum Boru Hattı
CAC	: Orta Asya Merkez Boru Hattı
CACP	: Orta Asya-Çin Boru Hattı
CJSC	: Southern Gas Coridor
CNPC	: Çin Ulusal Petrol Şirketi
CPC	: Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
EIA	: U.S. Energy Information Administration
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
KC	: Kazakistan- Çin Boru Hattı
KCTS	: Kazakistan Hazar Ulaştırma Sistemi
KMG	: KazMunayGas
KTG	: KazTransGaz
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge

NATO	: North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Savunma Örgütü
NIOC	: Ulusal İran Petrol Şirketi
NOC	: Network Operational System
OGJ	: Oil and Gas Journal
PSA	: Üretim Paylaşım Anlaşmaları
RF	: Rusya Federasyonu
SCP	: Güney Kafkasya Boru Hattı
SCPX	: Genişletilmiş Güney Kafkasya Boru Hattı
SOCAR	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TAPI	: Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı
Tcf	: Trilyon Fit Küp
TCO	: Tengizchevroil
TCP	: Trans Caspian Pipeline- Trans Hazar Boru Hattı
TNK	: Tyumen Petrol Şirketi
TPAO	: Türkiye Petrolleri
UAS	: Uzen- Atrırau- Samara Boru Hattı

GİRİŞ

Hazar Havzası petrol ve doğal gaz açısından Orta Doğu'dan sonra en çok rezerv alanına sahip ikinci bölgedir (Karatayev ve Hall, 2020). Soğuk Savaş'ın sona vermesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasının ardından bölge jeopolitik ve stratejik açıdan önem kazanmıştır. Özellikle SSCB'den bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan sahip oldukları enerji kaynaklarını çıkartabilmek ve ihraç edebilmek istemişlerdir. Bölgede yer alan petrol ve doğal gaz rezervleri küresel ve bölgesel aktörlerin yanı sıra yabancı şirketlerin de dikkatini çekmiş ve yeni bir rekabet alanı oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun ABD'nin enerji tedarik edebilmek için alternatif yollar aradığı bir zamana denk gelmesi rekabeti küresel boyuta taşıyan etmenlerden birisidir. Bölge ülkelerinden Rusya, Avrupa Birliği (AB) ile enerji bağlamında yakın ilişkiler kurmuş ve AB'nin bir numaralı gaz sağlayıcısı konumuna gelmiştir. Ancak Aralık 2022'de Rusya'nın Ukrayna'yı geniş çaplı işgal girişimi ile başlayan savaş, enerji güvenliğinde de yeni denklemleri beraberinde getirmiştir. Orta Doğu'daki siyasi istikrarsızlıklar da değerlendirildiğinde Hazar Havzası hidrokarbon kaynakları, alternatiflik ve enerji güvenliği açısından öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu tez çalışması dünyada söz konusu değişen enerji denklemine Hazar Havza'sının öneminin daha da artacağından yola çıkılarak kaleme alınmıştır.

Söz konusu bulgulardan hareketle çalışmada, "Hazar enerji kaynakları uluslararası enerji arzında güçlü bir alternatif olabilir mi?" sorusuna yanıt aranmaktadır. Söz konusu araştırma sorusuna cevap olarak, Hazar Havzası'nın enerji arzı bakımından dinamik olduğu, bölgenin siyasi ve ekonomik açıdan Orta Doğu'ya nazaran nispeten daha istikrarlı, özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji ticaretinde Batıyla ve diğer enerji talep eden ülkelerle ticaret geliştirmeye açık olduğu, bölgede inşa edilmiş boru hatları dolayısıyla Avrupa ve Asya'nın enerji arzında stratejik bir rol oynadıkları ve dolayısıyla Hazar Havzası'nın uluslararası enerji arzında güçlü bir alternatif olma potansiyelinin kuvvetli olduğu savunulmaktadır. Ortaya konan potansiyelin ve avantajların yanı sıra bölge açısından eksik kalan ve geliştirilmesi gereken yönler de ifade edilmiştir. Literatürde Hazar Havzası enerji kaynaklarının alternatifliği ile ilgili birçok çalışma bulunmakla birlikte değişen enerji jeopolitiği ve siyasal denklemlerin ışığında bir değerlendirme yapısı açısından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın enerji çalışmalarına katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmaya geçilmeden önce Hazar Havzası'nın enerji jeopolitiğindeki önemini anlamak için bölgenin tarihsel arka planına kısaca değinilmesi gerekmektedir. Hazar, Asya'nın merkezinde nehir veya kanal şebekeleri dışında denizler ve okyanuslarla doğrudan bir bağlantısı bulunmayan kapalı su havzasıdır. Hazar Havzası tarihte "Caspium, Acem, Bab el- Ebvab, Cil, Deylem, Cüryan, Bakü,

Teberistan” gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Günümüzde Rusya Federasyonu (RF), İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan’ın kıyıdaş olduğu Hazar Denizi, Don ve İdil (Volga) nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizine bağlanmıştır (Çalışkan, 2020a). Jeopolitik açıdan önemli bir coğrafyada yer alan Hazar havzası, 19. yüzyılda Çarlık Rusya’nın Türkistan ve Kafkasya’yı işgal ettiği döneme kadar daha çok Türkler ve İranlıların kurdukları devletler tarafından yönetilmiştir. Çarlık Rusya’nın 18. yüzyılda I. Petro döneminde güneye inme politikaları doğrultusunda bölgede etkili olmak için harekete geçmesinin ardından Hazar çevresinde ciddi bir rekabet başlamıştır. Aynı yüzyılda İran ve Kafkasya’da yaşanan karışıklıklar Çarlığın ilerlemesini kolaylaştıran etmenler olmuş ve 1556 yılında Rus Çarlığının Astrahan’ı işgal etmesiyle sonuçlanmıştır (Jeferov, 2023:85). Osmanlı Devleti, Rus Çarlığı’nın bölgedeki yayılmacılığına karşı asker yollamasına rağmen Rusların Hazar’ın batı bölgelerini işgal etmesine engel olamamıştır. Sonuç olarak Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında 1724 yılında imzalanan İstanbul anlaşması, Rusların Hazar Havzası’ndaki egemenliğini güçlendirmiştir. (Çalışkan, 2020b:5). Dönemin İran toprakları üzerinde hakimiyet süren Kaçar Türk Devleti ile Rus Çarlığı arasında süren mücadeleler ve savaşların sonucunda iki önemli anlaşma imzalanmıştır. İlk olarak 1806-1813 yılları arasında yaşanan savaşların ardından 24 Ekim 1813 tarihinde imzalanan Gülistan Barış Anlaşması, Aras Nehri’ni iki taraf arasında sınır olarak belirlemiş ve sınırın kuzeyinde kalan topraklar Ruslara ait sayılmıştır. Anlaşmanın beşinci maddesi Rus Çarlığına bölgede üstünlük vermesi açısından önemlidir. Buna göre Hazar Denizi’nde Rus ve İranlı ticaret gemileri aynı haklara sahip olmakla birlikte savaş gemileri bulundurma hakkı sadece Rus Çarlığı’na aittir (Çalışkan, 2020b:4; Jeferov, 2023:88-89).

Çarlığın Hazar Havzasında karşılaştığı en önemli devlet olan ve İran Topraklarında hakimiyet süren Kaçar hanedanlığı ile 1826-1828 yıllarında girdiği bir diğer savaş sonucunda 10 Şubat 1828 tarihinde Türkmençay anlaşması yapılmıştır. Gülistan anlaşmasından farklı bir sonuç getirmeyen Türkmençay anlaşması da Rus Çarlığı’nın Hazar’daki üstünlüğünün pekişmesine ve nüfuzunun kuvvetlenmesine neden olmuştur. Anlaşmalar, Rus Çarlığı’nın bölgede hakimiyet kurmasını sağlamanın yanı sıra Hazar Denizi’nin hukuki statüsü hakkında yapılan ilk anlaşmalar olma özelliğini taşımaktadırlar. Ruslar 19. yüzyılda Hazar Havzası’nda egemenlik kurarken aynı zamanda petrol kuyularından kazanç elde etmeyi de sürdürmüştür. Rus petrolleri 1905 yılında dünya genelindeki toplam üretimin %27’sini oluştururken bunun neredeyse tamamı Bakü’deki petrol kuyularından sağlanmıştır. Petrolün küresel anlamda değer kazanmasıyla büyük petrol şirketleri dünyanın çeşitli bölgelerinde rekabet etmeye başlamış ve Hazar Havzası da söz konusu rekabetten etkilenecek büyük petrol şirketlerinin rekabet alanına dönüşmüştür (Çalışkan, 2020b:4-5; Jeferov, 2023:88-89).

Birinci Dünya Savaşı sonunda Bolşevik ihtilalinin ardından Rus Çarlığı’nın yıkılması ve yerine SSCB’nin kurulması bölgenin siyasi yapısında değişikliklere neden olmuş ve Kafkasya ve Hazar Havzası Rus egemenliği altına girmiştir. Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi nedeniyle bölgeden tamamen çekilmek zorunda kalırken İngilizler de bölgede kalıcı olamamış ve 27 Nisan

1920’de Ruslar Bakü’yü işgal etmişlerdir. Bolşeviklerin Çarlık dönemi anlaşmalarını geçersiz saymaları nedeniyle İran ve Bolşevikler arasında 1921 yılında yapılan Dostluk ve İş Birliği Anlaşması Hazar’a yeni düzenlemeler getirmiştir. Söz konusu anlaşmanın 11. maddesi önceki anlaşmalardan farklı olarak iki ülkeye de savaş ve ticaret gemilerinin serbest dolaşımına izin vermiştir. Ardından 1935 ve 1940 tarihlerinde yapılan anlaşmalarla Hazar Denizi’nde karasuları ve ticari konularda çeşitli düzenlemeler getirilmesine rağmen sınırların tespiti ve hukuki rejim hakkında kesin bir sonuçta uzlaşmamıştır. Ancak her iki anlaşma da Hazar’ı Sovyet-İran denizi olarak tanımlamaktadır (Çalışkan, 2020b:5-6). Havza, Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve SSCB’nin çöküşü nedeniyle tekrar önem kazanmıştır. İlginin temel nedeni, bölgenin petrol ve doğalgaz rezervleridir. 19. yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya arasındaki rekabeti ifade eden "Büyük Oyunda” da Hazar’daki enerji kaynaklarının etkili olduğu bilinmektedir (Kedikli ve Çiçek, 2020:99).

Soğuk Savaş döneminde SSCB ve İran olmak üzere Hazar Denizi’ne kıyıdaş iki ülke bulunurken 1991 yılında SSCB dağıldığında, Hazar’a Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere üç yeni kıyıdaş ülke dahil olmuşlardır. Kıyıdaş ülkelerin sayısının artması bölgedeki dinamikleri değiştirmiş ve birtakım tartışmaları beraberinde getirmiştir. Öncelikle bağımsızlığını yeni kazanan üç ülke, sahip oldukları enerji kaynaklarını çıkartmak, işletmek ve ihraç etmek istemişlerdir. Bölgenin Rusya’nın kontrolü altından çıkmasını fırsat olarak gören batılı devletler, çeşitli ticaret anlaşmaları için girişimde bulunmuşlardır. Ancak Rusya birtakım sorunları öne sürerek bölgedeki enerji iş birliklerini engellemeye çalışmıştır (Çalışkan, 2020a:8-9).

SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Hazar Denizi çevresinde ortaya çıkan üç yeni bağımsız devlet, enerji kaynaklarını işletme ve ihraç etme konusunda bazı sorunlarla karşılaşmışlardır. Bölgenin en büyük sorunlarından birisi Hazar Denizi’nin hukuki statüsü ve paylaşım sorunu olmuştur. Hazar’ın göl mü yoksa deniz mi olduğu ile ilgili tartışmalara dayanan sorun uzun yıllar açıklığa kavuşturulamamış ve bu yüzden bölgenin enerji kaynakları küresel ticarete tam anlamıyla açılmamıştır. 2018 yılına kadar devam eden sorun 12 Haziran 2018 yılında Kazakistan’ın Aktau kentindeki 5. Hazar Ülkeleri Devlet Başkanları Zirvesi’nde bir araya gelen Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve İran’ın, Hazar’ın hukuki statüsü konusunda belirli bir ölçüde anlaşmaya varmalarıyla kısmen çözülmüştür. Anlaşmaya göre Hazar’a özel bir statü verilmiş, suyun derinliğinin göl prensibine dayanarak kararlaştırılması konusunda uzlaşmıştır. Dolayısıyla 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)’nin Hazar’da uygulanmaması konusunda uzlaşmıştır. Ayrıca Hazar’ın yüzey kısmının ortak kullanılması, dip kısmı ve kaynakların bulunduğu alanların kıyıdaş devletler arasında uluslararası hukuk temelinde paylaşılması kararlaştırılmıştır. Boru hatlarının yerleştirilmesinin ilgili devletler arasında bir mutabakat ile sağlanması ve süreç içerisinde ekolojik sorunların da dikkate alınması konusunda uzlaşmıştır. Boru hattı güzergahlarının belirlenmesi, deniz dibi sektöründen geçen taraf devlet veya devletler ile yapılan anlaşmayla sağlanabilmektedir. Antlaşmanın göze çarpan maddelerinden

birisi, askeri güvenlikle alakalıdır. Antlaşma, hazar kıyısında olan devletlerin dışında bölgede askeri varlık bulundurulmasını yasaklamaktadır. (Koçyegit, 2018:4-10).

Anlaşmaya göre, Hazar'a kıyıdaş devletlerin 15 deniz mili mesafeye kadar karasuları olması kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde derin deniz yatağının da kıyıdaş devletler arasında eşit şekilde paylaşılması ve paylaşım yapıldıktan sonra taraf devletlerin kıta sahanlığına dayalı olarak haklarını kullanabilecekleri belirtilmiştir. Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) konusunda ise kıyıdaş devletlerin 10 deniz mili genişliğinde balıkçılık alanının bulunması, 188 deniz miline kadar MEB ilanında bulunabilmeleri, bu alanda yapay adaları, tesisleri, yapıları inşa etme ve kullanma hakkına sahip olmaları kararlaştırılmıştır (Koçyegit, 2018: 4-10). Hazar havzası ile ilgili tüm sorunların barışçıl yollarla çözülmeye çalışılacağı da anlaşma metninde belirtilmiştir (Çalışkan, 2020a:6-8).

Tarihsel arka planın ardından bu tezin genel hatlarından bahsedilmesi gerekmektedir. Öncelikle çalışmanın ilk bölümünde gerekli bazı kavramsal ve kuramsal açıklamalar yapılmış ve Hazar havzasının enerji arzındaki rolü incelenmiştir. Kavramsal açıdan enerji, enerji güvenliği, petrol ve doğal gazın tanımlamaları yapılmıştır. Kuramsal açıdan hem enerji çalışmaları hem de Hazar Havzası'nın bulunduğu coğrafi konumu dolayısıyla bölgesel ve küresel anlamda önem taşıması nedeniyle jeopolitik kavramı kuramları açıklanmıştır. Ardından Hazar Havzası'nda jeopolitiğin yeri incelenmiştir. Kavramsal ve kuramsal çerçevenin ardından Hazar Havzası'nın enerji arzındaki rolü ve Soğuk Savaş sonrasında kıyıdaş ülkelerin durumları, enerji varlıkları ve sektördeki faaliyetleri, son olarak ta söz konusu ülkelerin enerji ihracatına değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz boru hatları, söz konusu boru hatlarının neler oldukları ile birlikte bölgenin enerji arzında nasıl bir oynadıkları, enerji arzından yaşanan sorunlar ve son olarak Hazar Havzası'nın enerji arzında alternatif rolünün değerlendirilmesi yapılmıştır. Sonuç ve öneriler bölümünde Hazar Havzası'nın uluslararası enerji arzında güçlü bir alternatif olup olamayacağına dair ulaşılan sonuçlar belirtilmiş ve geliştirilmesi gereken yönler açısından önerilerde bulunulmuştur. Çalışmada literatür taraması ve doküman analizi yöntem olarak belirlenmiş, ulusal ve uluslararası kurumların yayımladıkları rapor ve verilerden, kitaplardan ve makalelerden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HAZAR HAVZASI'NIN ENERJİ ARZINDAKİ ROLÜ

1.1. Enerji ve Enerji Güvenliği

1.1.1. Enerji Kavramı

Fransızca “ nergie” sözcüğünden türemiş olan enerji kavramı (Türk Dil Kurumu [TDK], t.y.), yüzyıllardır insanoğlunun yaşamında merkezi bir konumda yer almıştır. Maddelerin hareketinden, ısınmaya, elektrik üretimine ve doğal kaynaklara kadar daha birçok alanda kullanılan enerji, bilim adamları tarafından “iş yapabilme yeteneği” şeklinde tanımlanmaktadır (EIA, 2023d; Shove ve Walker, 2014:41). Enerji, insanlık tarihi boyunca gündelik hayatta var olmanın yanı sıra zamanla farklı formlara dönüştürülerek kullanılmış ve toplumların yaşamlarını şekillendirmiştir. Bu bağlamda yürümek, bisiklete binmek, arabaları hareket ettirmek, evleri ve ofisleri aydınlatmak ve ısıtmak, ürünler üretmek ve daha birçok aktivitelerde her türlü iş enerji ile ilişkilidir. Sıcaklık, ışık, hareket, elektrik, kimyasal ve yer çekimi olarak sınıflandırılan enerji türleri, potansiyel (depolanmış) ve kinetik ( alışma) enerji olarak iki başlık altında gruplandırılmaktadır. Yenilen besinler kimyasal enerji içerir ve insan vücudu iş veya oyun sırasında kinetik enerji olarak kullanılmak üzere depolar. Aynı şekilde kömür ve doğal gazda depolanan kimyasal enerji ve nehirlerden akan suyun kinetik enerjisi elektrik enerjisine dönüştürülerek ısı ve ışık enerjisi elde edilebilmektedir. Dolayısıyla doğal kaynaklardan elde edilen enerjiler farklı enerji formlarına dönüştürülerek kullanılabilir (EIA, 2023d).

Enerji kaynakları kullanılış biçimlerine göre ve d n şt r lebilirliklerine göre olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılmaktadırlar. Kullanılış biçimlerine göre enerji kaynakları yenilenemez ve yenilenebilir olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Yenilenemez enerji kaynakları bir kez kullanıldığında kendini yenileyemeyen kaynakları içerir ve kendi içerisinde fosil kaynaklı ve çekirdek kaynaklı enerji kaynakları olarak ikiye ayrılır. Kömür, petrol ve doğal gaz fosil kaynaklı yenilenemez enerji kaynakları içerisinde yer alırken uranyum ve toryum gibi kaynaklar çekirdek kaynaklı enerji kaynakları içerisinde sayılmaktadırlar. Yenilenebilir enerji kaynakları ise kullanıldığı azalmayan ve tükenmeyen, doğal döngü içerisinde aynı şekilde kalabilen kaynakları oluşturmaktadır. Güneş, rüzgar, dalga, gel-git, jeotermal, hidrolik, biyokütle ve hidrojen yenilenebilir enerjiye örnektir (EIA, 2023c; Koç ve Kaya, 2015:37-38).

Enerji kaynaklarının sınıflandırılmasında ki bir diğer başlık, kaynakların Dönüştürülebilirliklerine göre şekillenmektedir. Enerjinin herhangi bir değişim ya da dönüşüm içerisine girmeden veya başka formlara dönüştürülerek kullanılma biçimlerine göre birincil ve ikincil enerji kaynakları şeklinde iki grupta sınıflandırılmaktadır. Enerji'nin herhangi bir dönüşüme uğramamış hali birincil (primer) enerji olarak adlandırılmaktadır. Petrol, doğal gaz, kömür nükleer, güneş, rüzgar, hidrolik gibi enerji kaynakları birincil kaynaklar içerisinde yer alır. Birincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesi sonucu elde edilen kaynaklar ise ikincil (sekonder) kaynaklardır. Elektrik, benzin, mazot, motorin, hava gazı ve sıvılaştırılmış petrol gazı gibi kaynaklar ikincil kaynaklara örnektir (Koç ve Kaya, 2015:37).

Yenilenemez enerji kaynaklarının 1800'lerin başında ABD'de yaygın hale gelmeye başlamasına kadar insanlık tarihinin ana enerji kaynağı yenilenebilir enerjiden gelmekteydi. Bitkilerden elde edilen biyokütle enerjisi, ısınma, ışık, yemek pişirmek, ulaşım ve tarla sürmek için yararlanılan hayvanların besin ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılmıştır. Fosil yakıtlar 1900'lerin başında ana enerji kaynağı haline gelirken biyokütle enerjisi özellikle kırsal alanlarda ısınma amacıyla kullanılmaya devam etmiştir. Fosil yakıtların ve yenilenemez enerji kaynaklarının yaygınlaşması ve yoğun kullanımı sonucunda 1980'lerin ortalarında iklim ve çevre değişikliği endişeleri nedeniyle biyokütle ve diğer yenilenebilir enerjilerin kullanılması artmaya başlamıştır (EIA, 2023c). Yenilenebilir enerji kaynaklarının teşvikine rağmen dünyada kullanılan enerjinin büyük bir kısmını birincil enerji kaynakları oluşturmaktadır. Devletler karbon emisyonlarını azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelseler de fosil yakıtlara olan talep henüz kayda değer şekilde azalmış görünmemektedir (Koç ve Kaya, 2015:38).

Dünyada tüketilen toplam birincil enerji 2014 yılında 12928,40 Mtep (milyon ton eşdeğer petrol) iken bunun yarısından biraz fazlasını (%54) petrol ve doğal gaz oluşturmuştur. Yenilenebilir enerji kaynaklarından ise hidroelektrik toplam enerji tüketiminde %7'lik bir paya sahipken diğer yenilenebilir enerjiler (Rüzgar, güneş, jeotermal, biyokütle vb.) toplam enerji tüketiminin %2 kadarını karşılamaktadır. Tüketimi en fazla olan ilk üç kaynak kömür, petrol ve doğal gaz olurken yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji tüketimindeki payları oldukça azdır (Koç ve Kaya, 2015:38-39).

Petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları 21. yüzyılın en önemli yapıtaşı olup, çeşitli alanlarda kullanılmaktadırlar. Özellikle petrol ve doğal gazın ısınma ve yakıt olarak kullanılmaları, söz konusu kaynaklara olan küresel talebin artmasına neden olmuştur. Küresel talebin artması dolayısıyla rekabetin de artması, petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olabilmek, söz konusu kaynakları kontrol altına alabilmek ve güvenli bir şekilde elde edebilmek amacıyla çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Zamanla enerji kaynaklarının güvenliği sorununun gündeme gelmesiyle devletler enerji kaynaklarına güvenli ve sürekli bir şekilde erişebilmek için stratejiler belirlemişlerdir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren petrolün sanayileşmiş toplumlarda ulaşım, tarım, elektrik üretimi, binaların ısınması ve güvenlik alanlarında kullanılmasının yaygınlaşması sonucu, giderek daha önemli bir kaynak haline gelmiştir (Cherp ve Mukhtarov, 2015). 1973 petrol krizi ise enerji güvenliği kavramının küresel anlamda yeni rekabet alanlarının ortaya çıkarmasına neden olmuştur.

Dünyada en çok tüketilen enerji kaynaklarından olan petrol ve doğal gaz, enerji konusunda bu tezin odak noktalarını oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz kaynakları enerji güvenliği ve enerji jeopolitiğinde önemli bir yere sahip olup uluslararası ilişkilerde rekabet alanları oluşturabilme niteliğine sahiptirler. Dolayısıyla her iki kaynağında genel hatlarıyla incelenmesinde yarar vardır.

1.1.1.1. Petrol

Yenilenemez ve birincil enerji kaynakları içerisinde yer alan petrol, organik maddelerin bozunarak basınç veya ısıya maruz kalmasıyla meydana gelmektedir. Petrolün rafine edilmemiş sıvı hali ham petrol, yarı katı veya katı haldeki ağır hidrokarbon ve katrandan oluşan şekli ise zift, asfalt ve katran gibi isimlerle ifade edilirler. Ham petrolün bileşenleri hidrojen ve karbon olduğundan hidrokarbon olarak adlandırılmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Petrol, insan hayatının birçok alanında yaşama yön veren bir madde olagelmıştır. Petrolün ilk keşfi ve kullanılması tarihte çok eskilere dayanmaktadır. Başta Mezopotamya ve Orta Doğu (Gökçe, 2012:159) olmak üzere çeşitli halklar hidrokarbon kaynaklarını ve petrolü farklı amaçlar doğrultusunda kullanmışlardır. Bugünkü Irak toprakları üzerinde yaşamış olan Babilliler, petrolü teknelerinin su almaması için ve inşaatlarda harç olarak kullanmaktaydılar. Mısırlılar ise mumyaların hazırlanması sürecinde cesetlerin korunması amacıyla petrolü kullanmışlardır (BBC, t.y.). Hazar Denizi'nin batı kıyılarında ise 9. yüzyıldan itibaren İslam kaynaklarında petrol olarak belirtilen petrolün kullanıldığı ve ticaretinin yapıldığı bilinmektedir (Gökçe, 2012:159).

Sanayi devrimi ile petrolün modern dünyada kullanılmasının yaygınlaşması petrolün kullanımının da artmasına yol açmıştır. Teknolojik gelişmelerin getirmiş olduğu yenilikler petrol talebini arttırmış, yollarda seyreden otomobiller ve karayolu taşıtlarının sayısı yükseldikçe petrol daha da değerli bir kaynak haline gelmiştir. Karayolu taşımacılığının gelişmesiyle birlikte son 20 yıl içerisinde petrole olan talep günde 18 milyon artmıştır. Küresel bazdaki araç miktarının 600 milyondan fazla genişleme göstermiş olması karayolu yük taşımacılığı faaliyetlerinin yaklaşık %65 oranında büyümesine neden olmuştur. Dolayısıyla sadece karayolu taşımacılığı sektörünün petrole olan talebi küresel talebin %45'ini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra elektrikli araçların giderek yaygınlaşması petrol talebini etkiler düzeye ulaşmıştır. Dünya Enerji Ajansı'nın "World Energy Outlook 2023" raporuna göre benzinli ve dizel otomobiller, iki/üç tekerlekli araçlar ve kamyon satışları 2017, 2018 ve 2019 yıllarında zirveye ulaştı. Ancak 2020 yılından itibaren elektrikli araçların küresel otomobil satışlarında %4'lük bir pay almaya başlaması ve çoğunluğu gelişmiş ekonomilerle birlikte Çin'deki elektrikli araç satışlarının giderek artması, küresel petrol talebinde karayolu taşımacılığının payının giderek azaldığını göstermektedir. Dolayısıyla artık küresel petrol talebindeki herhangi bir artışın kaynağı olarak karayolu taşımacılığı gösterilemeyecek düzeye ulaşmaya devam etmektedir (IEA, 2023:28-29).

Küresel petrol talebindeki artışın 2030'dan önce zirveye ulaşmasının ardından 2050 yılına kadar düşük seviyelerde azalmaya başlaması World Energy Outlook 2023 belirtilen politikalar

senaryosunda (The Stated Policies Scenario (STEPS)) ifade edilmiştir. Söz konusu rapora göre petrokimyasallar, havacılık ve nakliye alanlarında 2050 yılına kadar petrol talebi artmaya devam etmesine rağmen karayolu taşımacılığı ile enerji ve yapı sektöründeki taleplerde meydana gelecek azalmaların telafi edilemeyeceği öngörülmüştür. Rapora göre gelişmiş ülkelerdeki petrol talebi 2005 yılında zirveye ulaşmasının ardından gelecek 10 yıl içerisinde düşüşlerin meydana gelmesi belirgin haldedir. Çin'in 2010 yılından itibaren petrol talebindeki büyük artışının da gelecek yıllarda azalması öngörülmektedir. Ancak rapor, nüfusun ve araç satın almaların arttığı yükselen ve gelişmekte olan ülkelerde petrol talebinin 2050 yılına kadar sürekli olarak artacağını ifade etmektedir (IEA, 2023:29).

1.1.1.2. Doğal Gaz

Doğal gaz, metan ve etandan oluşan, renksiz ve gaz halinde bulunan son derece yanıcı bir hidrokarbon kaynağıdır. Genellikle ham petrol ile birlikte bulunan bir petrol türü¹ olmakla birlikte doğal kaynaklar arasında fosil yakıtlar içerisinde yer alır. Isıtma, elektrik üretimi, pişirme ve belirli araçlar için yakıt olarak kullanılan doğal gaz, plastik üretiminde kimyasal hammadde olarak önem taşımaktadır. Ayrıca gübreler ve boyalar dahil olmak üzere diğer birçok kimyasal ürünler için gerekli bir kaynaktır (Atwater & Solomon, 2024). Kullanılışına göre yenilenemez ve fosil kaynaklar içerisinde yer alan doğal gaz, aynı zamanda birincil enerji kaynağıdır. Ayrıca dünya genelinde en çok tüketilen üç enerji kaynağından birisidir (Koç ve Kaya, 2015:37-38).

Uluslararası Enerji Ajansı, petrolde olduğu gibi doğal gaz talebinde de yıllar içerisinde bir düşüş öngörmektedir. Küresel doğal gaz kullanımının 2011 yılından itibaren ortalama yaklaşık %2 oranında artmasının yanı sıra STEPS'lerde büyüme 2030 yılına kadar olan süreçte %0,4'ün altına düşmektedir. Rapora göre küresel doğal gaz talebinin 2030 yılında zirveyi görmesiyle birlikte bu tarihten sonra düşüşe geçmesi öngörülmektedir. Doğal gazda 2002 yılı söz konusu kaynağın kapasite arttırımında zirve yılı olmuş (100 GW²), ancak 2022 yılında doğal gaz kaynaklarına ayrılan kapasite arttırmaları düşmüştür (30 GW'den az). Ancak genel anlamda doğal gaz gücünün kurulu kapasitesi genişlemeye devam etmektedir (IEA, 2023:30).

Doğal gaz talebinin önde gelen en önemli kaynaklarından biri alan ısıtmasıdır. Doğal gazın binaların ısıtılması için yaygın bir şekilde kullanılması gaz yakıtlı kazanların satışlarını da arttırmıştır. Isı pompalarının gaz kazanlarının yerini alması ve özellikle gelişmiş ekonomilerde ısı pompalarının hızla yaygınlaşması, son birkaç yıldaki gaz kazanları satışlarında düşüşlere neden olmuştur. Ayrıca Covid-19 pandemisinin meydana getirdiği koşullar da küresel doğal gaz talebinde etkili olmuştur. Gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler 2021 yılında hızla toparlanmaya başlamasına rağmen, 2022 yılındaki doğal gaz talebi pandemi öncesine kıyasla daha az kalmıştır. Doğal gaz

¹ Doğal gaz, genellikle bir rezervde yüksek basınçlarda ve petrolle çözünmüş halde bulunur. Petrolün üzerinde bir gaz kapağı şeklinde bulunabilmekle birlikte petrolü çıkarmak için çoğunlukla yüksek basınçla doğal gaz uygulanır. Böylece petrolü çıkarmak için itici güç sağlanmış olur (Atwater ve Solomon, 2024).

² Gigawat: Elektrik güçlerini ölçen birimdir (Armin Elektrik, 2024).

talebine ilişkin duraklama, ısı pompalarının yükselişi, elektrik üretiminde yenilenebilir enerjiye geçiş ve özellikle Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişiminden itibaren Avrupa'nın doğal gazdan hızla uzaklaşmasının sonucu olarak gösterilmektedir (IEA, 2023:30).

1.1.2. Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği konusunda uzlaşılmış bir tanımlama bulunmamakla birlikte devletlerin farklı ihtiyaçları ve öncelikleri, enerji güvenliğinin net bir tanımdan yoksun olmasına neden olmuştur. Bazı devletler için enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde kesintisiz olarak elde etmek öncelik iken, bazı devletler için arz güvenliği ve alıcılıkların çeşitliliği gibi durumlar daha önemli olmaktadır. Birden fazla neden ve olgu devletlerin enerji güvenliği algısını oluşturabilmektedir. Bu nedenle kavram zamana ve duruma göre farklı şekillerde algılanmıştır. Örneğin Winston Churchill, enerji güvenliğini kesintisiz olarak petrole ulaşma ve çeşitlilik olarak tanımlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Churchill'in, İngiliz donanmasını Alman donanmasından daha hızlı hale getirmek amacıyla, donanmada kömüre dayalı gemilerden petrole dayalı gemilere geçiş kararı vermesi, enerji güvenliği tanımlamasında etkili olmuştur (Yergin, 2006: 69). 1973 yılında meydana gelen petrol krizi esnasında ise enerji güvenliği, petrolün fiyat ambargolarından ve manipülasyonlardan etkilenmemek için uygun fiyata temin edilebilmesi olarak algılanmıştır (Yılmaz & Kalkan, 2017:172). 21. yüzyıla gelindiğinde enerji güvenliğinin içerisine nakil hatlarının güvenliği ve arz güvenliği gibi olgular eklenmiştir. Ayrıca enerji nakil hatlarının korunması ihtiyacı, kavramın askeri güvenlikle paralel ilerlemesini gerektirmiştir (Çelikpala, 2014:86).

Enerji güvenliği, enerji ile ilgili tüm konuları kapsayan ve zamanla değişen küresel, politik, ekonomik ve çevresel faktörlere bağlı olarak evrilen dinamik bir kavramdır. Kavrama dair evrensel bir tanım olmamakla birlikte, enerji güvenliği genellikle enerji kaynaklarının "*makul bir fiyatla güvenilir ve yeterli miktarda arzı*" şeklinde ifade edilmektedir (Çelikpala, 2014:85). Tanım, enerji arz güvenliğinin yanı sıra ekonomik sürdürülebilirlik ve tedarik çeşitliliği gibi unsurları da içermekte olup, enerji güvenliği algısının dönemsel ve bölgesel farklılıklar gösterebileceğine işaret etmektedir. Kavram üzerine yapılan nitelermeler, akademisyenler ve uluslararası kuruluşlar tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), enerji güvenliğini "*tüm yakıtlara ve enerji kaynaklarına güvenilir ve uygun fiyatlı erişim*" olarak tanımlamaktadır (IEA, t.y.). Dünya Enerji Konseyi, enerji güvenliğini enerji sürdürülebilirliğinin üç temel boyutundan birisi olarak ele almakta ve "*bir ülkenin mevcut ve gelecekteki enerji talebini güvenilir bir şekilde karşılama, sistem şoklarına karşı tedarikte en az kesintiyle direnme ve hızla toparlanma kapasitesi*" şeklinde tanımlamaktadır (World Energy Council, 2022). AB, 2014 yılında yayımladığı Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Stratejisi'nde enerji bağımlılığına dikkat çekerek kaynak çeşitliliğinin önemini vurgulamıştır (Wilson, 2015). NATO ise enerji güvenliğindeki rolünü "*müttefiklerinin enerji güvenliği konusunda farkındalığını artırma, kritik enerji altyapılarının korunması için kapasite geliştirilmesi ve askeri operasyonlar için güvenilir ve verimli enerji tedariği sağlama*" olarak tanımlamaktadır (NATO, 2024).

Enerji güvenliği devletlerin kalkınmasında ve ekonomik gelişiminde hayati önem taşımaktadır. Özellikle fosil kaynaklara olan bağımlılık enerji güvenliğinin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. Uzun yıllar petrol, kömür ve doğal gazla dayalı küresel enerji ihtiyacında söz konusu kaynaklara güvenilir bir şekilde ulaşabilmek enerji ithal eden ülkeler için elzem olmuştur. Ayrıca uluslararası ilişkilerde yaşanan çeşitli krizler enerji güvenliğini sürekli olarak gündeme taşımış ve devletler, söz konusu kaynaklara güvenli bir şekilde kesintisiz, yeteli miktarda ve makul fiyatla ulaşabilmek için enerji güvenliği stratejileri geliştirmişlerdir. Ancak enerji güvenliğinde değinilmesi gereken önemli noktalardan biri, dışa bağımlı ülkelerin ihtiyaçları doğrultusunda analiz edilmesinin daha yaygın bir değerlendirme olmasıdır. Kaynak zengini ülkelerin de enerji güvenliği stratejileri geliştirmeye ihtiyacı vardır. Dolayısıyla enerji arz güvenliği ve talep güvenliğinin incelenmesi hem kaynak yoksunu ülkeler hem de kaynak zengini ülkeler açısından önemlidir. Ek olarak enerji güvenliği yalnızca fosil enerji kaynakları çerçevesinde değerlendirilmemeli ve gelişen teknolojilerle birlikte yenilenebilir enerji maliyetlerinin ve çevresel tehditlerin de hesaba katıldığı bir değerlendirme yapılmalıdır (Karatayev ve Hall, 2020).

Özellikle son yıllarda fosil yakıt teknolojilerinin çeşitli sektörlerde temiz enerji teknolojilerine karşı pazar payını kaybettiği görülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre birçok durumda fosil yakıtlarla çalışan teknolojiler satışlarda zirveyi görmüş ve 2023 yılında fosil yakıtlara olan küresel talep, 2022 yılına göre azalmıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak ve yenilenebilir, temiz enerji teknolojilerine geçmek için stratejiler düzenlemektedirler. Gelişmekte olan ülkelerin ise fosil yakıtlara olan taleplerinin artış gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda EIA, petrol ve doğal gazla olan talebin 2030 yılına kadar artması, 2050 yılını kadar sabit kalarak yavaş yavaş düşüşe geçmesini öngörmektedir (IEA, 2023:26). Son on yılda küresel GSYİH'deki büyümenin üçte birinden fazlasını oluşturan Çin'in ekonomik büyümesi de enerji piyasasını etkileyen önemli olgulardan biridir. Küresel enerji talebindeki büyümenin %50'den fazlasını karşılamış olan ülke aynı zamanda CO2 emisyonlarındaki artışın da %85'ini oluşturmuştur. Ancak Çin, fosil yakıtlara dayalı ekonomisini değiştirmek ve geliştirmek istemektedir. Çinli yetkililerin de kabul ettiği istikrarsız, dengesiz, koordinesiz ve sürdürülemez ekonomik büyümenin yeniden dengelenmesinin dünya üzerinde de büyük etkilere sebep olması beklenmektedir (IEA, 2023:31).

Uluslararası ilişkilerde enerji güvenliği genellikle devletler üzerinden ifade edildiğinden arz güvenliği ve talep güvenliği öne çıkmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi her devletin enerji güvenliğini algılayış şekli ve enerji güvenliğini sağlamaya yönelik öncelikleri çeşitlilik göstermektedir. Kavramın literatürde yer etmesinden itibaren teknolojik gelişmeler, iklim değişikliği ve çevresel etkiler, kapsamının genişlemesine neden olmuştur. Devletler de değişen ve gelişen dünyada bahsi geçen yeni etkenleri enerji stratejilerine eklemiştir. Öte yandan devletlerin enerji stratejilerinde arz ve talep güvenliği ön plana çıkarken dünyada yaşanan gelişmelerden de etkilenmekte ve ona göre şekillenmektedir. Dolayısıyla enerji güvenliğinde arz ve talep güvenliği olgularının incelenmesi devletlerin enerji güvenliği kavrayışlarını daha iyi algılamak açısından gereklidir.

1.1.2.1. Arz Güvenliği

Enerji arz güvenliği, "*enerjinin üretim, iletim ve tüketim süreçlerinde, enerji arzı, nakli ve talebinin yeterli miktarda, yüksek kalitede, makul maliyetlerle, kesintisiz ve çevreye duyarlı şekilde sağlanması*" olarak tanımlanmaktadır (Pamir, 2001:121-138; Security of Energy Supply, 2024, [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)762410](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)762410)). Enerji arz güvenliğini önceliklendiren ülkeler, enerji kaynakları açısından yerli kaynaklarının kendi ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz olduğu devletlerdir. Bu ülkeler açısından enerjinin mevcudiyeti, hesaplılığı, sürdürülebilirliği ve erişilebilirliği enerji arz güvenliğinde merkezi konumdadır (Erdal & Karakaya, 2012:115; Shove ve Walker, 2014:44). Bu bağlamda enerjinin mevcudiyeti kaynakların kullanıma hazır halde bulunabilmesini ifade etmekte ve iki önemli boyutu bulunmaktadır. İlki, bir kaynağın var olup olmamasıyla ilgilidir. Örneğın Petrol ve doğal gaz gibi kısıtlı yani kıt kaynaklar olduğu bilinmektedir. Öte yandan söz konusu kaynakların insanlık için her zaman yeterli seviyede kalacağını ifade eden bazı uzmanlar da bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının mevcudiyeti konusunda ise durum daha farklıdır. Rüzgar, güneş ve hidroelektrik gibi enerji kaynakları teoride sonsuz enerji barındırmaktadırlar. Ancak ilgili kaynakların potansiyelleri belirli saat, gün veya mevsimsel zamanlarda açığa çıkmaktadır. Ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının depolanması zor ve pahalı olmakla birlikte oldukça kısıtlı ölçekte mümkün olabilmektedir (Hatipoglu, 2019:2).

Enerji güvenliğinde önemli unsurlardan biri olan “erişilebilirlik”, kısaca kaynaklara güvenli bir şekilde erişebilmeyi ifade etmektedir. Dünya üzerinde yer alan birçok petrol ve doğal gaz rezervi, çıkartılmaları maliyetli olduğu için kullanılamamakta, çıkartılsa dahi kaynakların farklı coğrafyalara ulaştırılmasını sağlamak bir güvenlik sorunu olmaktadır. Dolayısıyla karşılaşılabilecek birçok sorun enerji kaynağına ulaşma ve buna bağlı olarak tedarik zincirini sağlamada engel teşkil edebilmektedir. Enerji kaynaklarının makul fiyatlarla elde edilebilmesi “hesaplılığı”, kesintisiz bir şekilde sürekli olarak erişilebilmesi ise “sürdürülebilirliği” ifade etmektedir. Uluslararası ilişkilerde yaşanan çeşitli olaylar ve krizler enerji fiyat dalgalanmalarına neden olabilmektedir. Ayrıca enerji arz güvenliğini sağlamaya ihtiyacı olan ithalatçı ülkeler için tedarikçi çeşitlendirmek söz konusu krizlerle başa çıkmak için önemlidir (Erdal ve Karakaya, 2012:111; Hatipoglu, 2019:3-6).

1.1.2.2. Talep Güvenliği

Enerji talep güvenliği enerji kaynaklarına sahip ülkelerin yeterli sayıda ve güvenilir alıcılar bulunmasını ifade etmektedir (Tuğrul, 2020). Enerji ithal eden ülkeler için tedarikçi çeşitlendirmek ne kadar önemliyse enerji zengini ihracatçı ülkeler için de alıcı çeşitlendirmek de o kadar önemlidir. Enerji talep güvenliği arz güvenliği ile birlikte enerji güvenliğinin önemli bileşenlerini oluşturmakla birlikte bazı akademisyenler talep güvenliğinin meşru olarak enerji güvenliği

kavramında dahil edilmemesi gerektiğini savunmaktadırlar. Söz konusu iddianın nedeni arz güvenliğinin ihtiyaç duyulan enerji kaynağını elde edebilme noktasında bir güvenlik meselesi oluşturabilirken enerji ihraç eden ülkelerin direkt olarak bir güvenlik sorununa maruz kalmadığı iddiasıdır. Söz konusu iddialara göre Enerji talebindeki düşüş kaçınılmaz bir şekilde ihracatçı ülkelerin ulusal güvenliklerini etkilese de doğrudan yerel enerji sistemlerini ve kullanıcılara enerji hizmeti sağlamalarını etkilememektedir. Ayrıca arz güvenliğinin artması çoğunlukla talep güvenliğine yönelik tehditlerin sonucunda meydana geldiği için talep güvenliğinin enerji güvenliğinin bileşenlerinden biri olarak ifade edilmesi muhtemeldir (Novikau, 2022:1-5). Söz konusu iddia, bu tezde incelenme alanına dahil edilmeyip talep güvenliğinin Hazar Havzası ülkelerinin enerji güvenliği bünyesinde değerlendirmek amacıyla incelenmiştir.

Talep güvenliği enerji güvenliğinde arz güvenliğini dengeleyici bir unsurdur. Enerji piyasasında arz- talep dengesinin sağlanması fiyat dalgalanmalarının önüne geçmesi bakımından önemlidir. Söz konusu denge, yaşanan bir arz krizinin ardından yükselen fiyatlara karşılık alternatif kaynaklara yönelmesinin getirdiği durumdur. Örneğin OECD'nin sebep olduğu arz krizi dolayısıyla petrol fiyatları artarken alternatif olarak doğal gaz olan talebin artması petrole yönelik dengeleyici bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde son yıllarda artan yenilenebilir ve temiz enerji talebi ve söz konusu enerji kaynaklarının maliyetlerinin daha az olması piyasada arz-talep dengesine yönelik yeni stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Enerji arz güvenliği ve talep güvenliği arasındaki en temel fark ise arz ve talep güvenliği tarafındaki aktörlerin aynı olguyu farklı taraflarından güvenlikleştirmeleridir. Arz mercileri için kaynağın mevcudiyeti önemli olurken, talep mercileri için kaynağın erişilebilirliği, hesaplılığı ve kabul edilebilirliği önemlidir. Öte yandan arz mercileri yani kaynak zengini ülkeler, ellerinde bulundurdıkları enerji kaynaklarına dünya piyasasında nispeten daha kolay müşteri bulabilmektedir. Ancak talep mercileri yukarıda sayılan kıstaslar nedeniyle enerji arzında sorun yaşayabilmektedirler (Karataş, 2022: 54-57).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesinin ardından Orta Doğu'da yaşanan gerginlikler petrol ve doğal gaz arzında Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı potansiyel riskler söz konusu duruma örnek verilebilir. İhtiyaç duydukları doğal gazın büyük bir kısmını Rusya'dan tedarik eden Avrupa ülkeleri, Rusya'nın doğal gazı bir stratejik hamle olarak kullanmasının ardından enerji arzında sorun yaşamaya başlamışlardır. Rusya'ya alternatif olarak Hazar Havzası'na da yönelen Avrupa, aynı zamanda temiz enerji yatırımlarına da hız kazandırmaya karar vermiştir. Uluslararası Enerji Ajansı yaşanan enerji krizlerinin temiz enerji için bazı avantajlar yaratabileceğini, ancak aynı zamanda kömürü daha fazla dahil edebileceğini belirtmektedir (IEA, 2023:71; Karataş, 2022:56).

1.2. Jeopolitik

Jeopolitik, uluslararası ilişkilerin coğrafi bir perspektif üzerinden değerlendirilmesi olarak tanımlanmakla birlikte beşeri ve maddi coğrafyanın ulusal, uluslararası ve küresel dünyada şekillenen politika etkileşimlerinin incelendiği bir çalışma alanıdır (Arıboğan, t.y.). Bu bağlamda

Jeopolitik kavramı, bir ülkenin coğrafi konumunun dış siyasetini belirlediğini öne süren bir tez olarak ifade edilmektedir (İşcan, 2004:49). Jeopolitiğin kavramsal anlamda ilk kullanımı 1899 yılında, İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellen (1864-1922) tarafından gerçekleştirilmiş ancak bilimsel anlamda jeopolitiğin temellerini Alman coğrafyacı Fredrich Ratzel (1844-1904) atmıştır (Arıboğan, t.y.; İşcan, 2004:49). Esasları Britanya Kraliyet Coğrafyacısı Sör Halford Mackinder’ın “Yeni Coğrafya” başlıklı yazısında belirlenmiştir. Uluslararası ilişkilerde yaygın bir şekilde yer edinen jeopolitik kuramının en bilinen önermeleri Kara Hakimiyeti, Hava Hakimiyeti ve Deniz Hakimiyeti teorileridir. Kara hakimiyeti teorisi ise jeopolitikte en yaygın kullanılan ve en bilinen kuramdır. Özellikle Mackinder tarafından geliştirilen kara hakimiyeti teorisinde vurgulanan “Kim Doğu Avrupa’ya hükmederse dünyanın kalbine (heratland) hakim olur; kim dünyanın kalbine hükmederse dünya adasına (world island) hakim olur” ifadesi jeopolitik kuramında en yaygın kullanım olarak belirtilir (Arıboğan, t.y.).

İlk olarak askeri alanda kullanılmaya başlanan jeopolitik kavramı, daha sonra uluslararası ilişkiler alanında da yer edinmiş ve çeşitli jeopolitik analizler geliştirilmiştir (Sevim, 2020:58). Kavram, ülkelerin coğrafi konum dolayısıyla elde etmiş oldukları askeri, siyasi ve ekonomik önemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla devletlerin savunma politikaları ve stratejilerinin coğrafi etmenlerin yer aldığı olayların göz önünde bulundurularak yapılması jeopolitiğin gereklilikleri olarak görülür. Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta, jeopolitiğin coğrafi konum ile aynı anlamına gelmediğidir. Bir devletin salt coğrafi konumu o devletin fiziki varlığına işaret ederken jeopolitik konumu ise bulunduğu coğrafyanın öneminin yanında dünya politik yapısına ve güç merkezlerine göre bulunduğu yeri açıklamaktadır. Devletlerin askeri, ekonomik ve siyasal gücü ve istikrarı, jeopolitik konumun ve öneminin şekillenmesinde önemli birer unsurdurlar. Sonuç olarak bir devletin yalnız coğrafi konumu onun jeopolitik konumunu açıklamakta eksik kalmaktadır (İşcan, 2004:50).

Jeopolitiğin tanımına yönelik öne çıkan üç önemli kavram bulunmaktadır; Devlet, coğrafya, politika. Söz konusu kavramlar jeopolitiği tanımlamada ana etken olmakla birlikte herhangi birinin eksikliğinde jeopolitiğin tanımlanması da eksik kalmaktadır. Coğrafi konumun jeopolitik konumu açıklamada tek başına yeterli sayılmaması söz konusu üç olgunun kuramın açıklanmasına yön verdiğinin işaretidir. Özellikle devletlerin bulunduğu coğrafya içerisinde yer edindiği siyasi, askeri ve ekonomik önem ile birlikte dönemin özelliklerinin devletlerin bu konjonktürde yer ettiği ehemmiyet, onların jeopolitik konumunu belirlemede etkilidir. Dolayısıyla coğrafi konum değişmezken jeopolitik konum değişebilmektedir. Örneğin Soğuk Savaş’ın ardından dünyada birçok dengenin değiştiğine şahit olunmuştur. Özellikle SSCB’den bağımsızlığını kazanan birçok ülke ortaya çıkmış ve dünya siyasetinde yer etmeye başlamışlardır. Gerek coğrafi konumları gerek sahip oldukları kritik kaynaklar dolayısıyla jeopolitik açıdan önem kazanmaları nedeniyle küresel anlamda ilgi odağı olmaya başlamışlardır. Tam burada jeopolitik devreye girmeye başlamış ve dış politika stratejileri jeopolitiğin getirdiği fırsatlara göre şekillenmiştir. Sonuç olarak jeopolitik, coğrafya ile dış politikanın ilişkilendirildiği, askeri siyasi ve ekonomik stratejilere yön veren bir kuram olarak tanımlanabilmektedir (İşcan, 2004:48-53).

Teknolojik gelişmenin getirdiği yenilikler, uluslararası ilişkilerde fiziki coğrafyanın ve askeri gücün yanı sıra beşerî ve ekonomik coğrafyanın göz önüne alınmasını gerekli kılmıştır. Jeopolitiğin ayrı bir bilim olarak incelenmesini sağlayan da söz konusu gerekliliklerdir. Jeopolitik açıdan yapılan değerlendirmeler temelde iki veri grubunun incelenmesine dayanmaktadır. İlk veri grubu jeopolitiğin coğrafi bilgilerini içermektedir. Bir devletin (veya devletlerin) fiziki coğrafyada yer aldığı konum, sınırlar, coğrafi bütünlük, saha, doğal kaynaklar, ada veya kıta devleti olması gibi değişmeyen veya değişmesi çok az mümkün olan özellikler, jeopolitik değerlendirmede incelenen ilk veri grubuna örnektir. İkinci veri grubu ise Sosyal, ekonomik, politik, askeri ve kültürel değerler gibi zaman içerisinde değişebilen beşerî özellikleri kapsamaktadır. Bu bilgilerden hareketle bir devletin bünyesini ve temel yapısını oluşturan jeopolitik, coğrafi ve beşerî unsurların zamanı da dikkate alarak bütüncül bir değerlendirme ile ele alınmasıyla belirlenmektedir. Söz konusu bütünlük, devletlerin dış politikalarının şekillendiren ve yönlendiren ulusal gücüdür (İşcan, 2004:57-58).

Jeopolitikte birlikte dış politikanın belirlenmesinde etkili olmuş teoriler bulunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere klasik jeopolitik teoriler içerisinde yer alan ve uluslararası ilişkileri etkileyen en yaygın teoriler kara hakimiyeti, deniz hakimiyeti, hava hakimiyeti ve kenar kuşak teorileridir. Klasik jeopolitik teoriler içerisinde yer alan söz konusu kuramlar özellikle birinci ve ikinci dünya savaşını derinden etkilemişlerdir (İşcan, 2004:47-79). İlk jeopolitik teori olarak anılan Kara Hakimiyeti Teorisi, İngiliz Halford Mackinder tarafından ortaya konmuş ve kendisi jeopolitik hakkındaki fikirlerini İngiliz Kraliyeti Coğrafya Cemiyeti'ne sunduğu "Tarihin Coğrafya Mihveri" (*The Geographical Pivot of History-1904*) (Mackinder, 1904:421-437) adlı eserinde açıklamıştır. Mackinder'in jeopolitik görüşüne göre güç ve güce sahip olan devletler kara ve deniz olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadırlar. Söz konusu kara ve deniz gücünde tarihsel süreç içerisinde dengeler değişebilmekte ancak yeni küresel sistemde dünya egemenliğini sağlayacak olan kara gücüne sahip devletler olmaktadır. Mackinder, bir devlet için coğrafya açısından bulunabileceği en uygun yerin "merkez" olduğunu savunmaktadır. Mackinder'in kastettiği merkez bölgesi kara gücünün en ortaya çıktığı Avrasya'nın iç bölgesidir ve buradan bahsederken ilk olarak "Tarihin Coğrafya Mihveri" (*The Geographical Pivot of History*), ardından da Kalpgah (Heartland) terimlerini kullanmıştır (İşcan, 2004; Mackinder, 1904:431).

Mackinder, Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir bütün olarak dünya adasını oluşturduğunu, Asya ile Avrupa'nın birlikte Avrasya'yı oluşturduğunu ve Kalpgah olarak adlandırdığı merkezin Avrasya olduğunu belirtmiştir. "Kalpgah" yani "Heartland" ise "dünya adasını" kontrol etmek için anahtar bir bölgedir (Brzezinski, 2010:1-293). Sibirya'dan Volga'ya, Kuzey Buz Denizi'nden Himalayalara kadar olan bölgeyi Heartland/Kalpgah olarak adlandıran Mackinder, daha sonra bu sınırları genişletmiş ve Avrupa Rusya'sının tamamını kalpgaha dahil etmiştir. Ardından dünyanın geri kalan kısmını sahip oldukları özelliklere göre jeopolitik bölgelere ayırmıştır. Mackinder zamanla teorisini daha da genişleterek merkez bölgesini batıya kaydırmış ve sonunda bilinen şu tezini (Brzezinski, 2010:1-293; İşcan, 2004:60) ortaya atmıştır:

“Doğu Avrupa’ya hakim olan merkez bölgesini kontrol eder; merkez bölgesine hakim olan, dünya adasını kontrol eder; dünya adasına hakim olan dünyayı kontrol eder (Brzezinski, 2010:1-293).”

Mackinder’in Kara Hakimiyeti Teorisine karşılık olarak Yale Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Profesörü Nicholas Spykman, Jeopolitik teorilerinden bir diğeri olan Kenar Kuşak Teorisi’ni ortaya atmıştır. Spykman, teorisinde coğrafyaya bağlı unsurları bir kenara bırakarak jeopolitiği daha pratik amaçlar ve özellikle ABD’nin güvenliğinin sağlanması kapsamında ele almıştır. Spykman da dünyayı Mackinder gibi hemen hemen aynı parçalara bölmüş ancak Mackinder’in Heartland olarak ifade ettiği dünyayı kontrol edecek olan anahtar bölgeyi, “Rimland” şeklinde adlandırmıştır. Spykman’a göre Rimland, Balkanlardan Çin’e kadar olan bölgeyi ifade etmektedir. Kenar Kuşak Teorisine göre dünya adasına ve sonrasında dünyaya hakim olabilecek olan merkezde yer alan değil merkezi çevreleyebilen güçtür. Bu bağlamda Rimland’ı temel hareket noktası olarak ele alan Spykman, sporunun Avrupa ve Asya’daki kenar kuşak ülkelere kimin hakim olacağı ilgili olduğunu savunmuş ve söz konusu bölgelere ABD dışında SSCB’ nin hakim olması durumunda çemberin batıyı ve dolayısıyla da ABD’yi büyük bir riske sokacağını iddia etmiştir (İlhan, 1985; İşcan, 2004). Spykman Mackinder’in yukarıdaki tezine karşılık olarak;

“Kim Rimland’ı kontrol ederse Avrasya’ya hükmeder; kim Avrasya’yı kontrol ederse dünyaya hükmeder.” Şeklinde ifade ettiği önermesini ortaya koymuştur (İşcan, 2004:63-64).

Diğer jeopolitik teori olarak literatürde yer alan Deniz Hakimiyeti Teorisi, ABD’li Deniz Amiral Alferd Mahan tarafından ortaya atılmıştır. Mahan, dünya hakimiyetinde deniz hakimiyetinin anahtar bir güç olduğu görüşünü benimsemiştir. Mahan’ın “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi” adlı kitabı birçok ülkenin (ABD, İngiltere, Almanya, Rusya, Japonya vb.) dış politika stratejilerinde etkili olmuştur. Deniz Hakimiyeti Teorisine ek olarak ortaya çıkan Hava Hakimiyeti Teorisi de bütün teorilerin gerçekleşmesinin yolunun hava hakimiyetinin kurulmasına bağlı olduğunu savunmuştur. ABD’li birçok havacının da desteklediği teoriyi ortaya atan ise Albay Hausy Scitaklian’dır (İşcan, 2004:64-66).

Görüldüğü üzere klasik jeopolitik teoriler jeopolitiği dünya hakimiyeti ile ilişkilendirmiş ve bu hakimiyetin yollarını çeşitli şekillerde açıklamaya çalışmışlardır. Fiziki coğrafyayı ve coğrafi konumu önceleyerek hakimiyet stratejisi oluşturan Kara Hakimiyeti ve Kenar Kuşak teorileri jeopolitiği coğrafi konumla birlikte değerlendirirken, Hava ve Deniz Hakimiyeti Teorileri daha çok güce dayalı stratejiler üzerinden bir yol haritası belirlemişlerdir. Askeri güçte Hava ve Deniz kuvvetlerindeki üstünlüğün dünya hakimiyetinde etkili olacağı ve diğer teorilerin söz konusu güce sahip olan devletlerin lehine işleyeceği şeklindeki yaklaşımlar jeopolitiğin sadece askeri güç veya fiziki coğrafya ile açıklanamayacağının örneklerini teşkil etmektedir. Temelde yukarıda bahsedilen tüm jeopolitik kuramcılar Mackinder’in görüşünü benimsemekle birlikte aralarındaki farklar başlangıçtaki hakimiyet noktalarında ve kuvvete verilen önceliklerde ortaya çıkmaktadır (İlhan, 1985:607-624).

Jeopolitik kavramı, ikinci dünya savaşına kadar olan dönemde Almanya ve Anglo-Sakson dünyasında yaygın bir şekilde kullanılmış ancak ikinci dünya savaşından sonra belirli bir dönem boyunca Avrupalı bilimsel literatürde dışarıya itilmiştir. Almanya'nın İkinci Dünya Savaşında jeopolitiği dünyaya egemen olmak amacıyla kullandığı stratejik planlarının bir denemesi şeklinde algılanması, söz konusu itilmişliğin nedenleri arasında gösterilmektedir. Avrupa'da jeopolitik önemini kaybederken ABD'de West Point Akademisi'nde jeopolitik dersleri verilmeye başlanmıştır. Ardından küreselleşmenin hızlanmasıyla 1970'li yıllarda uluslararası arenada yaşanan bazı olaylar (1973 petrol krizi, Vietnam Savaşı, İran İslam Devrimi) jeopolitiğin geri dönüşünü gerektirmiştir. Dolayısıyla 1945 yılından sonra jeopolitik inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir (Sevim, 2012:4380).

Jeopolitikte klasik teorilerin yanı sıra modern jeopolitik teoriler de yer almaktadır. Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu Tezi", Samuel Huntington'ın "Medeniyetler Çatışması Tezi" ve Zbigniew Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası Teorisi", modern jeopolitik kuramlar içerisinde yer almaktadırlar (Sevim, 2012:4379). Özellikle Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Avrasya bölgesini merkeze alması açısından önemlidir. Amerikan çıkarlarını önceleyen teori, ABD'nin hakimiyet kurmadığı bir dünyada düzenin ve güvenliğin olamayacağını savunmakta, Avrasya kıtasının muazzam potansiyelinin ABD'nin üstünde olduğu ve kim Avrasya'ya hükmederse dünyaya hükmedeceği anlayışını benimsemektedir (Brzezinski, 2010:1-293). Hazar Havzası da Avrasya kıtasında yer aldığından jeopolitik ile yakından ilişkilidir. Özellikle doğal kaynaklar ve kritik coğrafi bölgelere olan yakınlığından dolayı jeopolitik stratejilerin Hazar Havzası'nda da değerlendirilmesi gerektiği açıktır.

Petrol, kömür ve doğal gaz gibi hidrokarbon kaynaklarının teknolojinin gelişmesiyle birlikte hızla yaygınlaşması enerjiyi jeopolitik alanına dahil etmiştir. Jeopolitik değerlendirmenin yapılmasında ilgili ülkenin veya ülkelerin sahip oldukları kıt kaynaklar enerji jeopolitiği açısından önemlidir. Özellikle 1900'lerden itibaren petrolün yaygın kullanımıyla gelen küresel talep enerji jeopolitiğinde petrol ana unsur olarak yer almıştır. Genel anlamda fosil kaynakların kullanımı son 200 yılda enerji jeopolitiğinde en etkili faktör olmuştur. Bu bağlamda enerji jeopolitiğinin birincil basamağı kaynak coğrafyasıdır. Kaynaklar dünya üzerinde eşit olmayan ve dağınık şekilde farklı ölçülerde bulunmaktadır. Enerji jeopolitiği açısından önem arz eden kaynak coğrafyası, küresel talebi karşılayabilme kapasitesine sahip rezerv miktarını barındıran bölge veya bölgelerdir. Ek olarak yeni rezervlerin ortaya çıkması, rezervlerin artması veya azalması enerji jeopolitiğinin de güncellenmesini gerektirmektedir (Sevim, 2020:58).

Petrol, kömür ve doğal gaz gibi hidrokarbon kaynaklarının bulunduğu rezerv alanları, bu kaynakların taşınması için kullanılan transit bölgeler ve söz konusu kaynakların talep coğrafyası, enerji jeopolitiğinin odaklandığı noktalardır. Dolayısıyla enerji jeopolitiğinde kaynak coğrafyasındaki ülkeler talebi, talep coğrafyasındaki ülkeler ise kaynağı çeşitlendirmeyi amaçlamaktadırlar (Sevim, 2020:58). Özellikle petrolün 1800'lerin sonlarına doğru araçlarda

kullanılmaya başlaması ve 1900’lerde Ortadoğu’da rezervlerin keşfedilmesiyle (BBC, t.y.) enerji politikaları ve jeopolitik arasındaki ilişki sürekli bir şekilde artmıştır. Nitekim petrol, son 200 yılda yaşanan birçok savaşın ve uygulanan uluslararası politikaların merkezinde yer almış ve petrol mücadelesinde kilit bölge Ortadoğu olmuştur. Sahip olduğu kaynaklardan dolayı Arap- İsrail Savaşları, İran-Irak Savaşı, Körfez savaşları ve Suriye İç Savaşı gibi çatışmalara sahne olan bölge enerji jeopolitiği açısından kaynak coğrafyasında yer almasının yanında çatışmaları ve istikrarsızlıkları da beraberinde getirmiştir (Sevim, 2020:58).

Dolayısıyla enerji jeopolitiğinde önemli avantajlara sahip ülkelerin aynı zamanda sömürülmeye de açık ülkeler olduğu açıktır. Enerji kaynağına sahip olmak kadar, onu kullanabilmek ve koruyabilmek de oldukça önemlidir. Bir devlet, sahip olduğu kaynağı kullanabilecek ve koruyabilecek güce sahip olduğunda jeopolitik açıdan konumu güçlü, uluslararası ilişkilerde de söz sahibidir. Böyle bir devletin enerji piyasasına ve siyasetine yön verici etkilerinin olduğu belirtilmelidir. Ancak her enerji kaynağına sahip devlet uluslararası ilişkilerde etkin olamamakta, ya da eşit düzeyde etkileri bulunmamaktadır. Burada önemli olan kaynağı kullanabilme ve koruyabilme kapasitesidir. Ayrıca ekonomik olarak güçlü ve istikrarlı bir ülkenin enerji jeopolitiğindeki yerinin daha güçlü olduğu yadsınamaz (İşcan, 2004:49).

Klasik jeopolitik kuramların önermeleri ve enerji jeopolitiğinin gereklilikleri göz önüne alındığında, Hazar Havza’sının enerji jeopolitiğindeki yerinin incelenmesi elzemdir. Hem Avrasya coğrafyasının içerisinde yer alması hem de petrol ve doğal gaz kaynakları açısından zengin bir bölge olması dolayısıyla Hazar Havzası, küresel enerji jeopolitiğinde özellikle Soğuk Savaş sonrasında önem arz etmeye başlamıştır. Rusya- Ukrayna Savaşı’nın getirdiği değişiklikler de ayrıca bölgenin petrol ve doğal gaz açısından alternatif olabileceği yönünde yorumları açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla Hazar Havzası’nın jeopolitiğinin incelenmesi, bu tez çalışmasının ortaya koymayı amaçladığı argümanlar doğrultusunda bir gereklilik göstermektedir.

1.2.1. Hazar Havzası’nda Jeopolitik

Hazar Havzası’nın jeopolitik açıdan önemini anlamak için jeopolitiğin bir önceki bölümde bahsedilen gerekliliklerinin bölgedeki karşılığını incelemek gerekmektedir. Coğrafi konum jeopolitik konumlandırmada başta gelen unsurlardan biridir. Dolayısıyla Hazar Havzası’nın coğrafi konumuna değinmek elzemdir. Hazar Havzası coğrafi konum itibarıyla Kafkasya ve Orta Asya arasında bulunmakta ve Rusya, Azerbaycan, Kazakistan, İran ve Türkmenistan tarafından çevrelenmektedir. Avrupa ve Orta Asya’nın kesişim noktasında yer alan havza, dünyanın okyanuslarla doğrudan bağlantısı bulunmayan tek kapalı su havzası olmasının yanı sıra zengin hidrokarbon kaynakları ve havyar üretimindeki elverişliliği dolayısıyla önemli bir bölgedir (Aslanlı, 2018; Doğan, 2021). Jeopolitik açıdan enerji devi Rusya’yı barındırması ve Çin’e olan yakınlığı bölgenin cazibesini oluşturan etmenlerdendir. Mackinder’in Kara Hakimiyeti Teorisinde

bahsettiği Avrasya coğrafyası üzerinde yer alan Hazar Havzası, aynı zamanda jeopolitik güç mücadelelerine sahip olan bölgelerden biridir. 18. Yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusya arasında meydana gelen Büyük Oyun'un ardından Soğuk Savaş'ın bitimiyle yeni bir jeopolitik konum içerisinde yer edinmeye başlayan bölge, küresel enerji jeopolitiğinde önemli yer tutmaktadır.

Hazar Denizi, 370 bin kilometrekarelik alanı kapsayan yüz ölçümüyle Avrasya'nın tam kalbinde bulunmakta ve kuzeyden güneye yaklaşık 1120, doğudan batıya ise 320 km boyunca uzanmaktadır. Hazar Denizi'ne kıyıdaş ülkelerin kıyı uzunlukları; Kazakistan-2320 km, Türkmenistan-1200 km, Azerbaycan- 995 km, İran-724 km ve Rusya-695 km şeklindedir (Aslanlı, 2018). Hazar Havzası'nın coğrafi anlamdaki söz konusu özelliklerinin yanı sıra sahip olduğu yer altı kaynakları da bölgenin stratejik konumunun güçlenmesini sağlamıştır. Uzun zamandır bölgede süregelen mücadeleler bu stratejik konumun nedenidir. Özellikle zengin yer altı kaynakları hazar jeopolitiğinin şekillenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Bir dönem Rus hakimiyeti altında kalan bölge, 1991 yılında SSCB'nin çöküşüyle tekrar dünyaya açılmış ve jeopolitik önemi dolayısıyla ilgi odağı haline gelmiştir. Hazar Havzası'nda bulunan petrol ve doğal gazın çıkarılması ve ihraç edilmesi, kaynak çeşitliliği sağlamak isteyen ABD, AB, Çin gibi gelişmiş ülkeler için bir fırsat yaratmıştır (Çalışkan, 2020b:2).

Küresel enerji talebinin büyük bir kısmını karşılayan Ortadoğu'nun içerisinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıklar ve Sibiry-Kuzey Kutbu bölgelerinden çıkarılan hidrokarbon kaynaklarının maliyetinin yüksek olması alternatif enerji kaynaklarının araştırılmasını gerekli kılmıştır. Aynı zamanda 1973 yılında yaşanan petrol krizi ve ardından gelen diğer krizler yaşanabilecek enerji arzı kesitlerine örnek olmuşlardır. Böylece Soğuk Savaş'ın bitimiyle Hazar Havzası'nın jeopolitik ve jeoekonomik önemi anlaşılacak enerji çeşitliliğinde bir alternatif olarak değerlendirilmiştir (Doğan, 2021).

Enerji jeopolitiğinde Hazar enerji kaynakları için en önemli unsurlardan biri petrol ve doğal gaz taşımacılığının nasıl gerçekleştirileceği olmuştur. Yeni bağımsız olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan için enerji kaynaklarını ihraç edebilecekleri çeşitli rotalar gündeme gelmiş ve söz konusu rotalar üzerinde de ayrıca rekabet yaşanmıştır (Çalışkan, 2020b:2). Böylece enerji jeopolitiğinde kaynakların varlığının yanı sıra taşınmasını sağlayan boru hatlarının geçeceği rotaların da stratejik açıdan önem taşıdığı belirtilmelidir.

Ayrıca Hazar'ın hukuki statüsü konusundaki belirsizlik, bölgenin enerji jeopolitiğini uzun yıllar boyunca etkilemiştir. Kıyıdaş ülkeler, 12 Ağustos 2018 tarihinde Kazakistan'ın Aktau kentinde bir araya gelerek Hazar'ın hukuki statüsü hakkında bir anlaşmaya varmışlardır (Kocaman, 2018:156). Söz konusu anlaşma Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi ve ihraç edilmesi açısından önemli olması dolayısıyla bölgenin enerji jeopolitiğine katkı sağlamıştır. Ancak enerji jeopolitiği açısından önemli bir yere sahip olan Hazar Havzası'nın coğrafi olarak kapalı bir bölgede yer alması kaynakların ihracatı açısından dezavantajlı bir durum oluşturmaktadır. Bölge ülkeleri enerji ticareti için çoğunlukla boru hatlarına bağımlı durumda olmakla birlikte söz konusu boru hatlarının transit

geçtiği ülkeler küresel enerji jeopolitiğinde önem kazanmaktadır. Dolayısıyla hem bölge ülkeleri hem de transit ülkeler çok uluslu petrol şirketlerinin yatırımlarına ihtiyaç duymaktadırlar (Pamir, 2001:121-138).

Kıyıdaş ülkeler tarafından yürütülen politikaların bölgenin söz konusu jeopolitik önemi çerçevesinde şekillendiğini söylemek mümkündür. Enerji kaynaklarına sahip olmanın getirdiği avantajların yanı sıra bölgesel ve küresel aktörlerin ilgisini çeken bölge jeopolitik açıdan giderek önem kazanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda özellikle SSCB'den bağımsızlığını kazanmış ülkeler dış politika stratejilerini bulundukları jeopolitik konuma göre inşa etmeye çalışmışlardır. Petrol ve doğal gaz ticareti bölgenin en önemli dinamiğini oluştururken bölgede görülen jeopolitik rekabetin de ana nedenlerinden biri olma özelliğine sahiptir. Bölgeyi Rusya'dan koparmak isteyen ABD, Rusya'yı enerji ticaretinin dışında bırakan projeleri desteklemiş ve finanse etmiştir. Enerji tüketimi hızla artan Çin, boru hatları yatırımlarıyla özellikle Kazakistan ile yakın ilişkiler kurmuştur. Ayrıca enerjide Rusya'ya büyük oranda bağlı olan AB, söz konusu bağımlılığını azaltmak için Azerbaycan petrolünü bir alternatif olarak görmüştür (Aslanlı, 2018; Bilgin, 2009; Doğan, 2021; Kocaman, 2018).

Hazar Havzası'nın kıyıdaş ülkelerinden Rusya ve İran ise dış aktörlerin bölgeye müdahil olmalarını istememiş ve kendi çıkarlarına aykırı bulmuşlardır. Özellikle Rusya için bölgenin tarihsel anlamda önemi büyüktür. Dolayısıyla Hazar Havzası ve Orta Asya bölgeleri Rusya için stratejik çıkar alanıdır (German, 2014:1-2). Rusya küresel enerji jeopolitiğinde yer aldığı rolü kaybetmemek ve aksine arttırmak için Hazar'daki etkisinin azalmasına sıcak bakmamaktadır. Enerji transit rotalarını tekeline barındırmak isteyen ülke, kendisini devre dışı bırakan boru hattı rotalarını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca ABD ve NATO'nun bölgeye girmesi hem Rusya hem de İran açısından kaygıyla karşılanmıştır. Hazar Havzası'na bölgesel güç olarak dahil olan ülkelerden biri Türkiye, tarihi ve kültürel bağlarına dayanarak aktif rol oynamaktadır. Ayrıca enerji taşımacılığında Asya'yı Avrupa'ya bağlayan tarihi köprü özelliği Türkiye'yi jeopolitik açıdan önemli kılmaktadır. Dolayısıyla Hazar Havzası'ndan çıkarılacak petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden geçen boru hatları vasıtasıyla Avrupa ve diğer bölgelere ulaştırılması ülkenin başlıca amaçlarından biridir. BTC, BTE ve TANAP gibi boru hatları Türkiye'nin transit konumunu güçlendirmiş ve Hazar ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurmasını sağlamıştır (Doğan, 2021:1-2).

Sonuç olarak Hazar Havzası jeopolitik açıdan incelendiğinde hem coğrafi açıdan Avrasya'nın tam kalbinde yer alması hem de sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle dünya siyaseti içerisinde önemli bir konumda olduğu belirtilmelidir. Uzun zamandır çözülmemeyen Hazar'ın hukuki statüsü sorunu, yeni bağımsız devletlerin ekonomik yetersizliği, Rusya'nın bölgede nüfuzunu koruma çabaları, İran'ın değişen jeopolitikte çıkar elde etmek istemesi ve dolayısıyla bir bütün olarak bölgenin içerisinde bulunduğu siyasi yapı, Hazar Havzası'nın jeopolitik konumunu etkilemiştir. Söz konusu sorunlar jeopolitik zeminde negatif etki yaratmış olsa da zaman içerisinde belirli bir çözüme kavuşmalarıyla bölge dinamiğine olumlu katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda Hazar'ın enerji arzındaki rolü incelenmeli ve bölgenin jeopolitik konumunu belirleyen enerji faktörünün ne kadar etkili olduğu anlaşılmalıdır.

1.3. Hazar Havza'sının Enerji Arzındaki Rolü

1.3.1. Bölge Devletlerinin Soğuk Savaş Sonrasındaki Durumuna Bakış

Soğuk Savaş'ın bitimi ve SSCB'nin yıkılmasının ardından Hazar bölgesindeki potansiyel enerji kaynaklarının çıkartılması ve ihraç edilmesi konusunda yeni girişimler gündeme gelmeye başlamıştır. Ancak Hazar'ın hukuki statüsü ve paylaşım sorunları nedeniyle yeni bağımsız devletlerin ekonomik girişimleri tam olarak gerçekleştirilememiştir. Daha önce SSCB yönetimi altında olan bölgede yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış ve sahip olduğu potansiyelden dolayı kısa sürede ilgi odağı haline gelmiştir. Hazar Havzası'nın enerji kaynakları bakımından potansiyelinin anlaşılmasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), AB, Rusya, Çin gibi büyük güçlerin yanı sıra Türkiye ve İran gibi bölgesel güçler de rekabet alanının içerisine girmiştir. (Koçyegit, 2018; Pamir, 2001). Havza'nın küresel ve bölgesel bir rekabet alanına dönüşmesinin en büyük etkenlerinden birisi bölgenin enerji kaynakları açısından alternatif olabileceğine dair görüşlerdir. Hazar Havzası enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arzı, gerek Ortadoğu ve Basra Körfezi'ne alternatif olması gerekse de AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması açısından önemlidir. Özellikle ABD, Basra Körfezi bölgesindeki istikrarsızlıklar ve OPEC ülkelerinin petrol endüstrisinde bir tekel oluşturma yolunda gitmesi nedeniyle, Hazar bölgesini alternatif olarak ele almaktadır (Cherp ve Jewell, 2011; Çalışkan, 2020a; Yılmaz ve Kalkan, 2017). Ayrıca Enerjide dışa bağımlı ülkeler için tedarikçi çeşitlendirmek önemli bir güvenlik sorunudur. Dolayısıyla AB, bünyesindeki enerji kaynakları kendisine yeterli durumda olmadığı için enerjide dışa bağımlıdır. Dışa bağımlılığın büyük bir kısmı Rusya'ya olmakla birlikte, Avrupa'ya iletilen enerji kaynakları, Rusya'nın inşa ettiği boru hatları üzerinden gitmektedir. AB'nin enerji nakil hatları bakımından da Rusya'ya bağlı durumda olması, alternatifler arayarak Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla AB, Hazar enerji kaynaklarına yönelerek Rusya'ya bağımlılığını azaltmak istemektedir. Aynı şekilde Türkiye de enerjide dışa bağımlı bir ülke olarak Hazar bölgesindeki tarihsel, dilsel ve kültürel bağlarından faydalanmak istemektedir (Ibrayeva vd., 2018; Zeinolabedin vd., 2010).

Modern dünyanın en önemli kaynaklarından olan petrol ve doğal gaz, özellikle gelişmiş ülkeler arasında önemli bir rekabet alanı oluşturduğu görülmektedir. Öte yandan Enerji kaynaklarına ulaşmak yeterli olmamakta, kaynakların güvenilir ve kesintisiz bir şekilde elde edilebilmeleri için güvenliğinin ve istikrarının da sağlanması gerekmektedir. Bütün bunlar enerji güvenliğinin öğeleri olup Hazar enerji kaynaklarının arzını etkileyen olguların salt bir bakış açısıyla değerlendirilmemesi gerektiğini gözler önüne sermektedir. Enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin enerji ihtiyaçlarını bir güvenlik ihtiyacı düzeyinde görmesini yakın tarihte yaşanan bazı olaylara götürmek mümkündür. Enerji güvenliğini gündeme getiren önemli bir olay olan 1973 yılındaki petrol krizinin yanı sıra daha yakın tarihe bakılacak olursa, özellikle Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan gerilimler ve 2014 yılında Kırım'ın ilhakı,

daha sonrasında Şubat 2022 de Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etme girişimleri, ABD ve özellikle Avrupa Birliği'nin enerji konusunda bir güvenlik stratejisi geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

Soğuk Savaşın ardından Hazar Havzası'na yönelik söz konusu nedenlerden dolayı oluşan talebe karşın, SSCB'den bağımsız olmuş yeni 3 kıyıdaş devletin kaynaklarını ihraç etmek için yeterli ekonomik alt yapısı bulunmamaktaydı. Söz konusu üç devlet Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, sahip oldukları enerji kaynaklarını çıkartmak, işletmek ve ihraç etmek için çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bulundukları konum ve sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervleri dolayısıyla jeopolitik açıdan önem kazanan bölge devletleri, söz konusu jeopolitik önemin getirileri doğrultusunda hareket etmeye gayret etmişlerdir. Öte yandan kıyıdaş ülkeleri hidrokarbon kaynakları açısından zengin olmasına karşın, bazılarının Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları diğerlerinden daha azdır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan Hazar Denizi'ndeki kaynakları bakımından zengin olmakla birlikte, bünyelerindeki kaynakların çıkarım, işletim ve ihracında desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Dolayısıyla kıyıdaş ülkelerin Soğuk Savaş sonrasında izledikleri stratejileri incelemek gerekmektedir. Öncelikle Hazar'a 800 km kıyısı bulunan Azerbaycan, bağımsızlığını ele almasının ardından, petrol endüstrisine Royal, Dutch, Shell ve Nobel Brothers gibi yabancı şirketleri dahil etmiş ve uluslararası petrol şirketleriyle anlaşmalar yapmıştır. Ayrıca Birleşik Krallık'taki Awark Energy Ltd. gibi birtakım kamuya ait küçük petrol şirketleri de Azerbaycan sahalarında yatırım yapmışlardır. BP, Chevron ve Exxon Mobil, Azerbaycan ile maden çıkarma sözleşmesi imzalamış ve Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi Konsorsiyumu (AIOC) aracılığıyla faaliyet göstermişlerdir (EIA, 2013a). Azerbaycan ile maden çıkartma sözleşmeleri imzalayan ve 10 petrol şirketinden oluşan bir konsorsiyum olan Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC), Azeri- Çirak- Güneşli (ACG) petrol sahalarının genişletilmesi, Güney Kafkasya Boru Hattı (diğer adıyla Bakü- Tiflis- Erzurum Boru Hattı (BTE)) ve Bakü- Tiflis- Ceyhan Boru Hat'larının (BTC) inşasında önemli yatırımlar yapmıştır. Konsorsiyumun içerisinde barındırdığı şirketler British Petroleum (BP), Chevron, Devon Energy, Statoil Hydro, Türkiye Petrolleri (TPAO), Amerada Hess, Exxon Mobil, Inpex, Itochu, ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)'dır (BP, 2005). BP, 1992'den beri Azerbaycan'da bulunmakta ve en büyük yatırımcı olma özelliği taşımaktadır (EIA, 2009).

Hazar'da en uzun kıyılara (2.340 km.) sahip olan Kazakistan (Oğan, 2005) da bağımsızlığının ardından kapılarını yabancı şirketlere açmış ve devlet petrol şirketlerinin hisselerinin çoğunu satmıştır. Kazak hükümeti başlangıçta Hazar havzalarındaki SSCB üretiminden kalma petrol işletmelerini denetlemek amacıyla KazMunayGas (KMG)'ı kurmuştur. Öte yandan Kazakistan, bir devlet holding şirketi olan KMG'yi Azerbaycan'ın SOCAR'ı güçlendirdiği gibi tam kapasiteli bir NOC (Network Operational System) haline getirmek yerine varlıklarını yabancı şirketlere satmayı tercih etmiştir (EIA, 2013b:6). KMG, petrol ve gaz gelişmeleri konusunda ulusal politikalar uygulamanın yanı sıra Petrol ve doğal gaz arama, üretim, rafinasyon, taşıma, dağıtım ve servis konularında da faaliyet göstermektedir. (IEA, 2021b:19). Ülkenin doğal gaz altyapısını iyileştirmek ve geliştirmekten sorumlu, tamamen devlete ait bir şirket olan KazTransGaz (KTG) ise

belirli projeler için inşa edilen boru hatları hariç, Kazakistan'daki doğal gaz altyapısının birçoğunu sahiplenmekte ve işletmektedir. Ayrıca bölgesel gaz dağıtımı ve satışı da KTG'ye bağlı şirketler tarafından yapılmaktadır (IEA, 2021b:20; KAZENERGY, 2015).

Diğer kıyıdaş ülke Türkmenistan (1.200 km.) ise Azerbaycan ve Kazakistan'ın aksine, ülkeye giren yabancı yatırımları sınırlı tutmuş ve kaynaklarını devlet eliyle geliştirmeyi savunmuştur. Yabancı yatırımcıların Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz sektörüne katılabilmeleri, ülkenin en büyük petrol üreticisi olan devlete ait Türkmenneft veya yine devlet tarafından işletilen bir doğal gaz şirketi olan Türkmengaz ile ortak olmaları halinde mümkündür. Yabancı ortaklıklar sıklıkla Üretim Paylaşım Anlaşmaları (PSA) ile oluşturulmaktadır ve genelde offshore kaynaklara yöneliktir. Oil and Gas Journal (OGJ) verilerine göre, Çin'in ulusal Petrol Şirketi (CNPC), Türkmenistan ile bir onshore doğal gaz üretim paylaşım anlaşması olan tek yabancı ülkedir (EIA, 2016b).

SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu (RF) (1.930 km.), petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından dünyada ilk sıralarda yer almasına rağmen Hazar Havzası'ndaki kaynakları diğer bölgelere göre oldukça sınırlıdır. Rusya'nın enerji kaynaklarının büyük bir kısmı Batı Sibirya ve Urallar bölgesinden gelmektedir. Rezervlerinin çoğu Batı Sibirya'da Ural Dağları ile Orta Sibirya Platosu arasında ve Hazar Denizi'ne Uzanan Urallar-Volga hattında bulunmaktadır (EIA, 2017b, 2023a). Sovyetlerin dağılmasının ardından çökmüş ekonomisini ayağa kaldırmaya çalışan ülke, başlangıçta kapılarını yabancı yatırımlara açmıştır. Özel şirketler Rusya'da 1990'ların sonlarından itibaren sektördeki büyümeyi hızlandırmış ve birçok uluslararası petrol şirketi çeşitli derecelerde başarı ile Rusya pazarına girmeye çalışmıştır. Yabancı yatırımcıların Rus ekonomisine katkıları sonucunda ülkenin gayri safi yurt içi hasılası (GSYH) 2007 yılında yaklaşık %8,1 oranında büyüme yakalayarak tüm G8 ülkelerindeki ortalama büyüme oranlarını geride bırakmış ve Rusya'nın art arda yedinci yıl ekonomik büyümesine imza atmıştır (EIA, 2008).

Rusya'nın enerji sektöründe petrol alanında birçok bakanlık yer almaktadır. Tabi Kaynaklar ve Çevre Bakanlığı saha lisansları vermekte ve lisans sözleşmelerine uyumu izlemektedir. Ayrıca çevre düzenlemelerinin ihlali durumunda para cezaları uygulanmaktadır. Enerji bakanlığı genel enerji politikalarını geliştirir ve uygular, Maliye Bakanlığı hidrokarbon vergilerinden sorumludur ve Federal Antitekel Servisi ise tarifeleri düzenlemekle görevlidir (EIA, 2017b). İlaveten Rus hükümeti, 2020 yılının haziran ayında 2035 enerji stratejisi belgesini yayımlamıştır. Söz konusu strateji belgesi, enerji ihracatını geliştirmek, enerji altyapılarını modernleştirmek, ulusal rekabet gücünü arttırmak ve özellikle Kuzey Kutup bölgesinde enerji sistemi içerisinde inovasyonu ve dijitalleşmeyi hızlandırmak gibi hedefleri içermektedir (The Russian Government, 2020).

Rusya, ekonomisinde ihracata ve enerji kaynaklarına bağlı gelire öncelik vermektedir. Bu doğrultuda zengin enerji kaynaklarını ihraç edebilmek için bir dizi projeler ve stratejiler geliştirmektedir. Rosneft, kuzey bölgelerine ve Rusya'nın Kuzey Denizi Rotası üzerinden ulaşım odaklanmak için Vostok Petrol Projesini kurmuştur. Projenin bir parçası olarak şirket 2022 yılında

Bukhta Sever Limanında bir Arktik petrol terminali inşa etmeye başlamıştır. Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) darboğaz giderme programının da tamamlanmasıyla Kazakistan ve Rusya'da üretilen ham petrolü Novorossiysk Limanına taşıyan boru hattı, 2023 yılı itibariyle Kazakistan'dan günde yaklaşık 1,5 milyon varil petrol taşıyabilecek kapasitededir. Ek olarak boru hattının kapasitesinin günde 1,7 milyon varile çıkarılması hedeflenmiştir (EIA, 2023a).

Hazar'da Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunmamış tek kıyı devleti olan İran, uluslararası yaptırımlara rağmen, 1990'ların başında petrol ve gaz sektörünü yabancı yatırıma açmaya başlamıştır. Öte yandan İran, Temmuz 2001 yılında enerji sektörünü denetlemek için başkanlığını cumhurbaşkanının yaptığı Yüksek Enerji Konseyi'ni kurmuştur. İran Devleti'ne ait olan Ulusal İran Petrol Şirketi (NIOC), Petrol Bakanlığı'nın denetimi altında faaliyet göstermekte ve yukarı havzanın hem üretim hem de ihracat altyapısını kapsayan tüm petrol projelerinden sorumlu olarak çalışmaktadır (EIA, 2013c:7).

SSCB sonrası dönemde, enerji ihracatı bölge ülkelerinin ekonomik anlamda iyileşmesini sağlamıştır. Ekonomik büyümenin çoğunu enerji kaynaklarından elde etmiş olan Hazar devletleri, aynı zamanda petrole ve doğal gaza olan bağımlılıkla karşı karşıya kalmışlardır. Örneğin, Rusya dünya çapında bir enerji devi olması hasebiyle dönemin petrol fiyatlarının yüksek olmasından da faydalanarak ekonomisini hızlı bir şekilde büyütebilmiştir. Ancak enerji ihracatına bağlı bir büyüme Rusya'yı petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlı hale getirmiştir. Ülke içinde de enerji ihtiyacının yarısından fazlasını doğal gazdan temin eden ülke, 2021 yılında dünyanın en büyük üçüncü enerji üreticisi ve tüketicisi olmuştur (EIA, 2023a).

1.3.2. Kıyıdaş Ülkelerin Enerji Varlıkları ve Enerji Sektöründeki Faaliyetleri

Hazar devletlerinin petrol ve doğal gaz sektöründe devlet şirketleri önemli rol oynamaktadır. Rus firmaları olan Rosneft, Lukoil, Surgutneftegas, Gazprom ve Tatneft toplam petrol üretiminin çoğunluğunu oluşturmaktadır (EIA, 2017b). Rusya'nın yabancı şirketlerin ülkede yatırım yapmasına izin verdiği dönemde BP, 2003 yılında Tyumen Petrol Şirketi'ne (TNK) yatırım yaparak %50-%50 ortak girişimle ülkenin en büyük petrol üreticilerinden olan TNK-BP'yi kurmuştur. Ancak 2012 ve 2013 yıllarında ortaklık feshedilmiş ve Rosneft, şirketin varlıklarının neredeyse tamamını satın almıştır. 2016 yılında Rosneft, federal hükümetin Rusya'nın altıncı büyük üreticisi Bashneft'teki %50,8 kontrol hissesini de satın alarak ülkedeki petrol üretimindeki payını daha da arttırmıştır. Rusya'da 2016 yılında petrol üretiminin %80'inden fazlasını ilk beş firma oluşturmuştur. (EIA, 2017b). Tablo 1, 2016 yılında Rusya'daki petrol üretiminin şirketler bazında dağılımı göstermektedir.

Tablo 1: Rusya'nın şirketlere Göre Petrol Üretimi 2016

Şirket	Bin Varil/Gün
Rosneft	4,021
Lukoil	1,679
Surgutneftgaz	1,225
Gazprom (Gazprom Neft dahil)	1,117
Tatneft	570
Bashneft	423
Slavneft	300
Novatek	247
Trussneft	150
PSA Şirketleri	290
Diğer	853
Toplam	10,875

Kaynak: (EIA, 2017b).

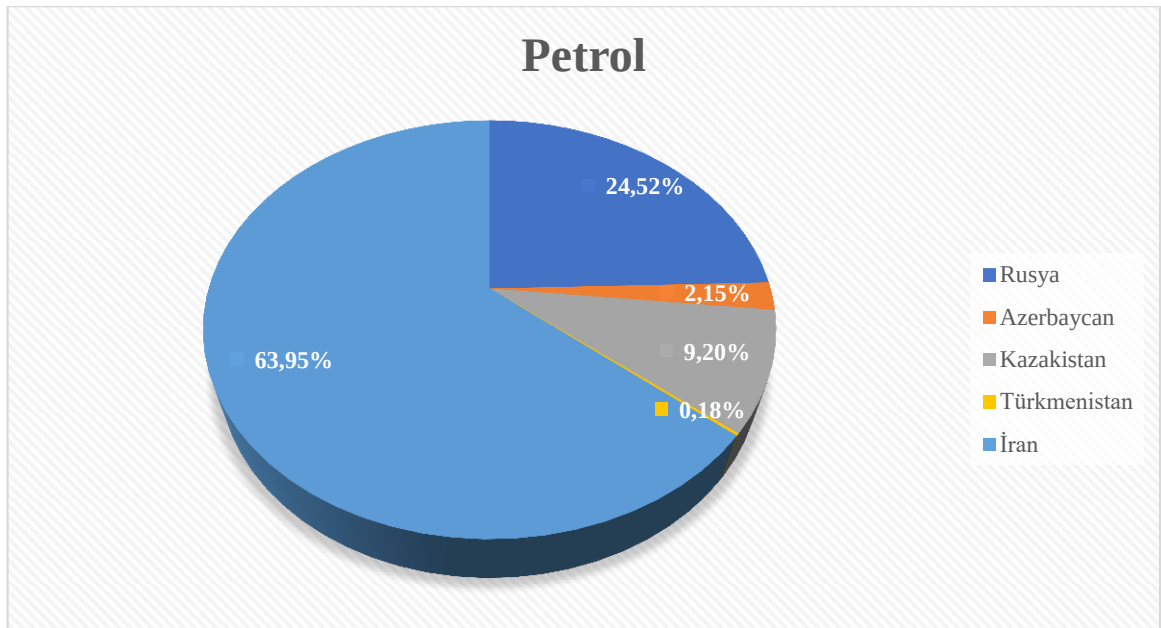
Azerbaycan'da enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketlere bakıldığında, ülkenin petrol üretiminin çoğunu, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) yürütmektedir. Azerbaycan'ın diğer iki petrol şirketi Azerineft ve Azneftkimiya'nın birleşmesiyle oluşan SOCAR, ülkenin petrol ve doğalgaz üretiminden, rafinelerin işletilmesinden, ülkenin boru hattı sisteminin işletilmesinden ve Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ithalat ve ihracatını yönetmekten sorumludur (EIA, 2005a). Azerigaz, ağırlıklı olarak iç piyasada doğal gazın işlenmesi, taşınması, dağıtımı ve depolanmasından sorumluyken, Azneft ise doğrudan SOCAR'a ait eski kara ve deniz (onshore ve offshore) doğal gaz sahalarının keşfi, gelişimi ve üretiminden sorumludur. Azerigaz, ACG petrol ve gaz sahaları sisteminin bir parçası olan Güneşli sahasından, ev içi kullanım amacıyla Bakü'deki Sangachal Terminali'ne gaz sağlamaktadır (EIA, 2009:3). Azerbaycan Sanayi ve Enerji Bakanlığı yabancı şirketlerle arama, üretim ve ihracat üzerine anlaşmalar yapmakla birlikte, SOCAR Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz projeleri geliştiren bütün uluslararası konsorsiyumlara taraftır (EIA, 2009). Ayrıca SOCAR, Azerbaycan'da petrol ve doğalgaz işletmelerine taraf olmasına rağmen ülkedeki üretimin %20'sini kendisi üretmekte, geri kalanı uluslararası petrol şirketleri tarafından üretilmektedir (EIA, 2016a:3).

Kazakistan Cumhuriyeti ile büyük petrol ve gaz şirketlerinden oluşan bir uluslararası konsorsiyum arasında imzalanan Kuzey Hazar Denizi Üretim Paylaşım Anlaşması, 1997 yılında imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında yürütülen North Caspian Project (Kuzey Hazar Projesi), dünyanın önemli şirketlerini içerisinde barındırmaktadır. Bunlar: KazMunayGas (%16,88), Eni (%16,81), Shell (%16,81), ExxonMobil (%16,81), TotalEnergies (%16,81), CNPC (%8,33) ve INPEX (%7,56) olmak üzere 7 şirketten oluşmaktadır (NCOC, t.y.). Proje, Kazakistan'ın ilk büyük açık deniz gaz projesi olması bakımından önemlidir (North Caspian Project, t.y.,

<http://government.ru/en/docs/39847/>). Şirketlerin hisse oranlarına bakıldığında ise çoğunun hisse oranlarının neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Oranlar KazMunayGas açısından değerlendirildiğinde hem Kazakistan'ın ulusal şirketi olarak hem de Kazakistan'ın Hazar Bölgesi'ndeki en özel varlıklara sahip olması bakımından KazMunayGas'ın sektörde olması gerekenden daha az etkin olduğunu göstermektedir. Kazakistan'ın KazMunayGas'ı yerli bir enerji şirketi olarak geliştirip güçlendirmek yerine varlıklarını yabancı şirketlere satması durumu açıklamaktadır. Dolayısıyla yabancı şirketler Kazakistan'ın enerji üretiminde önemli bir yere sahiptir.

Hazar Denizi'nin 5 kıyıdaş ülkelerinden birisi olan Türkmenistan, aynı zamanda bölgenin en geniş petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkelerdendir. Ancak Türkmenistan'ın devasa rezervlerine rağmen altyapısının yetersizliği, enerji piyasasında çok etkin bir rol oynayamamasına ve ülkenin ihracat kapasitesini düşmesine neden olmaktadır. Türkmenistan son yıllarda enerji rezervlerini geliştirmek ve ihraç etmek için girişimlerde bulunmaktadır. (EIA, 2016b). Türkmenistan Hükümeti 1993 yılında "ikinci Kuveyt" olma amacıyla on yıllık bir kalkınma planı başlatmıştır. Ancak bazı ortak girişimler dışında yabancı şirketlerin sektöre yatırım yapma kabiliyetlerini kısıtlamış ve sonuç olarak Türkmenistan'ın enerji kaynakları yeterince gelişmemiştir. Merkezi Birleşik Arap Emirlikleri'nde bulunan ve bağımsız bir şirket olan Dragon Oil, Hazar offshore Cheleken sözleşme bölgesini işletmektedir. Çin ulusal petrol şirketi (CNPC) ve Malezya'nın Petronas'ı da Türkmenistan'ın enerji kaynaklarına yatırım yapan şirketler olmasına karşın, önemli mülkiyet paylarına sahip değildirler (EIA, 2013c:7).

Grafik 1: Hazar Devletlerinin Petrol rezervleri

Kaynak: (Oil and Gas Journal, 2022).

Grafik 1, Hazar bölgesi devletlerinin sahip oldukları petrol rezervlerini göstermektedir. Oil and Gas Journal verilerine göre Rusya'nın 1 Ocak 2023 itibariyle tahmini kanıtlanmış petrol rezervleri 80 milyar (bbl) varil, Azerbaycan'ın kanıtlanmış ham petrol rezervleri 7 milyar varil, Kazakistan'ın 30 milyar varil, Türkmenistan'ın 600 milyon varil ve İran'ın ise yaklaşık 209 milyar varildir (Oil and Gas Journal, 2022).

Grafik 1'e göre bölgede petrol açısından en zengin ülkeler İran ve Rusya'dır. Rusya'yı Kazakistan takip ederken petrol açısından en fakir ülke ise Türkmenistan olarak görülmektedir. İran'ın bir Körfez ülkesi olması dolayısıyla yıllardır petrol ihracatı yapması ve petrol ticaretinde küresel anlamda üst sıralarda olması durumu açıklamaktadır. Aynı şekilde Rusya'nın da enerji açısından dünya sıralamalarında üst sıralarda yer alması, diğer Hazar ülkeleri ile kıyaslandığında öne çıkması doğaldır. Rusya ve İran'ın yıllardır enerji ihraç ettiği, diğer Hazar ülkelerinin ise bağımsızlıklarını aldıktan sonra enerji ihracatına başladığı ele alındığında, uzun vadede keşfedilen rezervlerin artması ve buna bağlı olarak bölgenin bir enerji arzındaki alternatif rolünün artması beklenmektedir. Hazar'ın Rezerv bakımından kısa vadede Rusya ve İran'ı yakalayacak ya da geride bırakacak ölçüde bir potansiyeli olduğu varsayımı çok iddialı olmakla birlikte uzun vadede yeni rezerv keşifleriyle oranların yaklaşması beklenmektedir. Grafik 1, ülkelerin toplam petrol rezervlerini göstermektedir. Rusya ve İran'ın sahip olduğu rezervlerin birçoğu Hazar Denizi dışındaki bölgelerden gelmektedir. İki ülkenin Hazar Denizi'ndeki hidrokarbon kaynakları hem asıl kaynaklarının bulunduğu sahalara oranla sınırlı hem de çıkarması maliyetlidir (Kocaman, 2018:157). Dolayısıyla Hazar Denizi'ndeki enerji kaynakları açısından zengin alanlar daha çok Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın sektöründe yer almaktadır.

Hazar Denizi'nin kuzeydoğusunda yer alan Kazakistan, Havzanın bilinen en büyük petrol yataklarının birçoğunu talep etmektedir. U.S. Energy Information Administration (EIA)'a göre 2005 yılında Kazakistan'a ait karada ve denizde kanıtlanmış 9 ila 29 milyar varil arasında hidrokarbon rezervleri olduğu tahmin edilmiştir. Daha önce petrol ithalatçısı konumunda bulunan Kazakistan, kanıtlanan rezervleriyle birlikte petrol ihraç eden ülke konumuna yükselmiştir. 2004 yılında günde yaklaşık 1,22 milyon varil/gün petrol üreten ülke, ürettiği petrolün 1 milyon varil/gün miktarını ihraç etmiştir. Kazakistan Hazar bölgesindeki en büyük geri kazanılabilir ham petrol rezervlerine sahip olmakla birlikte EIA verilerine göre 2005 yılında bölgede üretilen petrolün (kabaca 1,8 milyon varil/gün) yaklaşık üçte ikisine sahiptir. Orta Asya'nın en büyük ekonomisi olan ülkenin petrol endüstrisi, hükümet gelirlerinin yaklaşık %30'unu ve ihracat gelirlerinin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. (EIA, 2005b). Kazakistan'ın yaklaşık 172 petrol ve 42 doğal gaz yatağı bulunmaktadır. Rezervlerin çoğu Kazakistan'ın batısı ve Hazar açıklarındadır. Ülkenin en büyük üç enerji yatağı Tengiz, Karaçaganak ve Kaşagan yataklarıdır. Tengiz ve Karaçaganak karada, Kaşagan ise Hazar'dadır. Söz konusu üç enerji yatağı ülkenin enerji rezervinin yaklaşık %50'sine karşılık gelmektedir. Kaşagan son yılların keşfedilen en büyük petrol sahalarından birisi olma özelliğini taşımaktadır. Maliyeti 50 milyar dolar olan sahanın ilk petrolü Eylül 2013 yılında çıkarılmış, ancak bir ay sonra teknik sorunlar nedeniyle kapatılmıştır. Ekim 2016'da üretim yeniden başlamış ve Ocak 2017 yılına gelindiğinde Kaşagan sahasındaki üretim günde 180.000 varile ulaşmıştır. (IEA, 2021b:14).

Kazakistan'ın petrol sektörüne yapılan yabancı yatırımlar ülkenin petrol üretiminin artmasını sağlamıştır. Uluslararası projeler, ülkenin ulusal petrol şirketi olan KMG ile ortak girişimleri, üretim paylaşım anlaşmaları ve arama/saha imtiyazları kapsamında geliştirilmektedir. Kazakistan büyümenin çoğunluğunu beklediği dört saha olan Tengiz, Karaçaganak, Kurmangazy ve Kaşagan'dan önemli ölçüde verim elde etmiştir. Hazar'ın kuzeydoğu kıyılarında, bataklık arazilerde yer alan Tengiz sahası için Chevron sahadaki geri kazanılabilir ham petrol rezervinin 6-9 milyar civarında olduğunu tahmin etmiştir. Tengiz sahası 1993 yılından beri Tengizchevroil (TCO) ortak girişimi tarafından geliştirilmiş ve Konsorsiyum 2005 yılının ilk yarısında 267.000 varil/gün ham petrol ve kondens üretmiştir. Bu aynı zamanda Kazakistan'ın günlük ham petrol ve kondens üretiminin yaklaşık %21'ine karşılık gelmektedir. (EIA, 2017a).

Tablo 2: Kazakistan'ın 2011-2021 Yılları Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (Milyon Ton/ Milyar Metreküp Bcm)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Petrol	80.1	79.3	82.3	81.1	80.2	78.6	87.0	90.5	91.0	86.0	86.0
Doğal Gaz	28.7	29.0	30.4	31.0	31.2	31.5	33.4	33.1	33.1	33.3	32.0

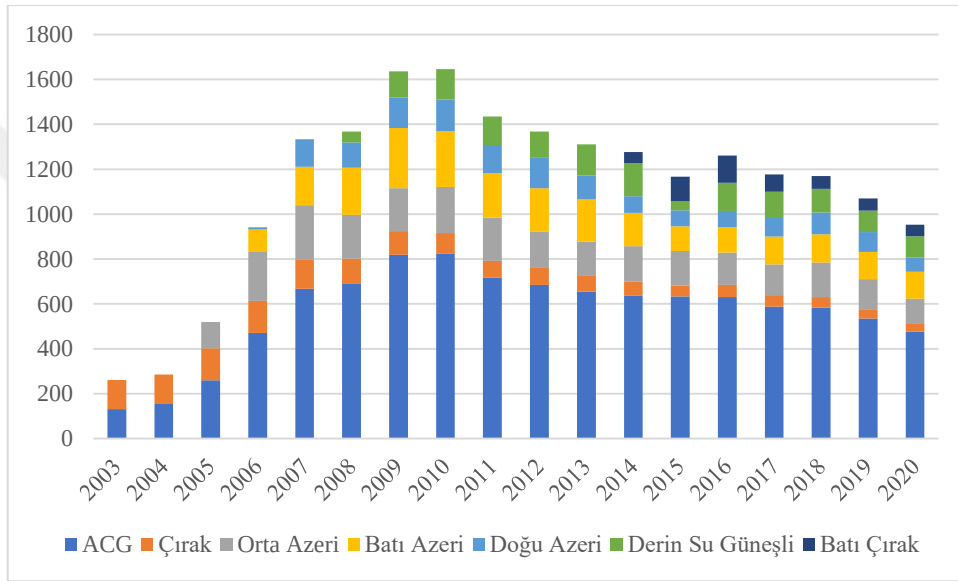
Kaynak: (BP, 2022).

Tablo 2, Kazakistan'ın 2011- 2021 yılları arasındaki petrol ve doğal gaz üretimini göstermektedir. Tabloya göre petrol üretim miktarı ufak değişkenlikler gösterirken, doğal gazda 2017 yılına kadar sürekli bir artış görülmektedir. Önemli bir petrol üreticisi olan Kazakistan'ın 2016 yılındaki tahmini petrol ve diğer sıvı üretimi günlük 1.698 milyon varil olmuştur (varil/gün). EIA'ya göre, Kazakistan'ın sıvı üretimindeki artışın devam etmesi için dev Tengiz, Karaçaganak ve Kaşagan sahalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca ek ihracat kapasitesinin geliştirilmesi de üretim artışı için gerekli görülmektedir (EIA, 2017a). Petrol üreticiliği 1911 yılına kadar uzanan Kazakistan, 1960 ve 1970'li yıllara kadar petrol üretimi konusunda kayda değer bir gelişme ortaya koyamamıştır. Kazakistan'ın SSCB'den bağımsızlığının öncesinde üretiminin zirvesi 500.000 varil/gün iken, 1990'ların ortalarından 2003 yılına kadar petrol üretimi 1 milyon varil/gün'e çıkmıştır (EIA, 2017a; Oil and Gas Journal, 2022).

Azerbaycan'ın ise Hazar'daki ana enerji sahaları Azeri-Çırac- Güneşli (ACG) bölgesidir. Ülkenin geri kalan üretimlerinin %80'i ACG sahalarında gerçekleşmektedir. Ayrıca ülkenin mevcut petrol üretiminin birçoğu hazar açıklarındaki kaynaklarından sağlanmaktadır. Sahanın operatörü ve en büyük hissedarı olan British Petroleum (BP), sahanın kanıtlanmış tahmini 5,4 milyar varil ham petrol rezerv içerdiğini belirtmiştir. Ayrıca AIOC, sahanın petrol üretimini 2004 yılında ortalama 132.000 varil/gün olarak açıklarken, çoğunluğun Çırac 1 sabit platformundan geldiği belirtilmiştir. "Erken petrol" olarak adlandırılan üretim, Gürcistan'ın Supsa Limanına uzanan "Batı Erken Boru Hattı" yoluyla ihraç edilmiştir (EIA, 2005a:3). 2017 yılında ACG sahası

için üretim paylaşım anlaşması 2049 yılına kadar uzatılmış ve yeni anlaşma kapsamında SOCAR'ın ACG kompleksindeki payı %25'e yükseltilmiştir (EIA, 2021:3). Petrol üretiminin çoğu Hazar denizinde offshore olarak gerçekleşmekle birlikte 2020 yılında Azerbaycan'ın toplam petrol üretiminin %67'den fazlası ACG sahalarından gelmiştir. ACG sahalarından üretilen petrol Batı ülkelerine ihraç edilmektedir. Ancak grafik 1'den anlaşıldığı üzere 2003 ile 2020 yılına kadar olan sürede ACG sahasındaki üretim 2010 yılına kadar oldukça artmış, o tarihten sonra düşüşe geçmiştir. (EIA, 2021:3).

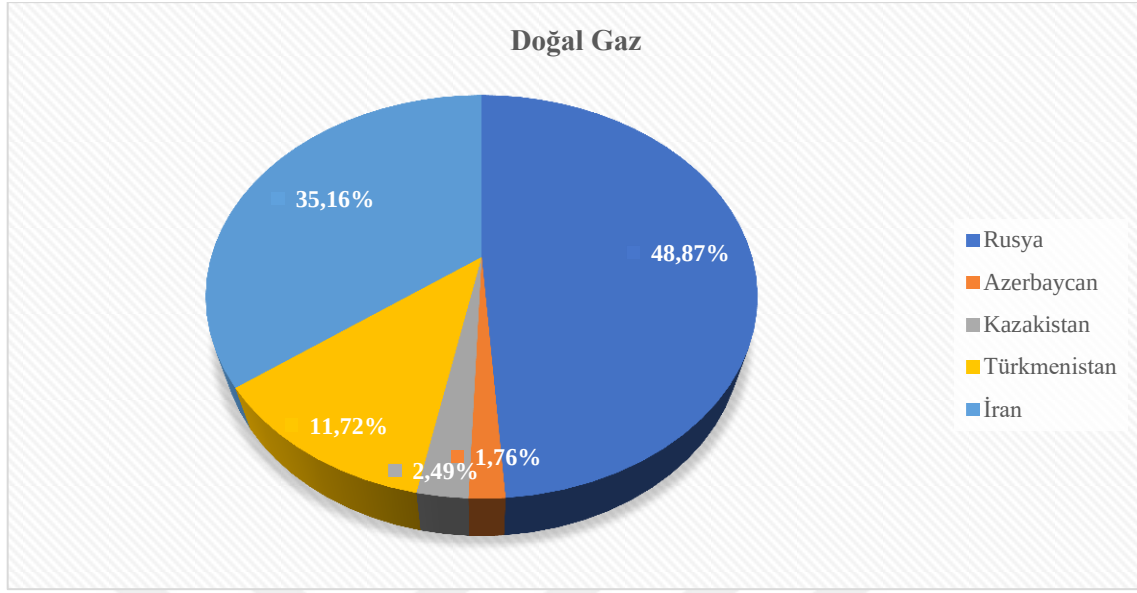
Grafik 2: Yıllara Göre ACG Sahalarındaki Üretim (Bin Varil/Gün)

Kaynak:(EIA, 2021).

Grafik 2, ACG sahalından gelen üretimin yıllara göre dağılımını göstermektedir. En düşük üretim 2003 yılında gerçekleşmekle birlikte grafiğe göre üretimin zirvesi 2010 yılında olmuştur. Genel olarak üretim miktarları inişli çıkışlı bir seyir izlememesi açısından istikrarsız görünmektedir. Sahalardan elde edilen verim bakımından bakıldığında büyük payı ACG sahalarının oluşturduğu görülmektedir. 2003 ve 2004 yıllarında ACG ve Çırak sahalarından gelen üretim, yeni keşfedilen alanlarla birlikte çeşitlenmiştir.

Grafik 3: Hazar Devletlerinin Doğal Gaz rezervleri

Kaynak: (OGJ, 2022).

Grafik 3, Hazar bölgesi devletlerinin doğal gaz rezervlerini göstermektedir. Grafiğe göre bölgenin doğal gaz açısından petrole nazaran daha fazla dağılmış olduğu görülmektedir. Petrolde %50'den fazla payı İran alırken, doğal gazda Rusya öne çıkmakta ve %50'ye yakın bir oran elde etmektedir. Ayrıca Türkmenistan da doğal gaz rezerv miktarıyla yüzdelik dilimde öne çıkmaktadır. Doğal gaz açısından Rusya, 1.688 trilyon fit küp (Tcf) rezerviyle dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerini barındırmaktadır. Bölgede onu 1.200 Trilyon fit küplük rezerviyle İran takip etmektedir. Türkmenistan'ın 400 trilyon fit küplük rezervleri dünya sıralamalarında öne çıkmakta ve Rusya, İran ve Katar'ın ardından 4. Sırada yer almaktadır. Kazakistan ile Azerbaycan ise Hazar'da doğal gaz açısından diğer ülkelerin gerisinde kalmaktadırlar (Oil and Gas Journal, 2022; Özsoy, 2019:457).

Türkmenistan, 2015 yılında kuru doğal gaz üreticileri arasında ilk on beş ülkeden birisi olmuştur. Aynı zamanda Galkınış sahasının ardından Garakel ve Bağlı adında iki yeni saha keşfedilmiş ve Türkmenistan Petrol ve Gaz Bakanlığı'na göre sahaların, 42 Tcf geri kazanılabilir kaynak barındırdığı belirtilmiştir. Türkmenistan 10 tanesi 3,5 Tcf üzerinde rezerve sahip olmak üzere dünyanın en büyük doğal gaz sahalarından birçoğuna sahiptir. Söz konusu sahalar öncelikli olarak Amu Darya havzasında, güneyde Murgab Havzasında ve ülkenin batı kesiminde Güney Hazar Havzasında bulunmaktadır. Galkınış sahası, dünyanın 2. En büyük gaz sahası olarak bilinmektedir ve Ekim 2013'te Türkmenistan Galkınış sahasında ticari üretimin başlangıcını duyurmuştur (EIA, 2016b). Türkmenistan'ın Seidi ve Türkmenbaşı olmak üzere iki petrol rafinerisi bulunmaktadır ve bu rafinerilerin ham petrol damıtma kapasiteleri yaklaşık 237.000 varil/gündür. Türkmenistan, kıyıdaki petrol sahalarını Türkmenbaşı rafinerisi ve Hazar Limanlarına bağlayan küçük bir yerli ham petrol boru hattına sahiptir. Ülkenin, Kuzeydoğusundaki Seidi rafinerisi ile

Özbekistan üzerinden Kazakistandaki Çimkent rafinerisi arasındaki boru hattı dışında, neredeyse hiçbir uluslararası petrol boru hattı altyapısı bulunmamaktadır. Türkmenistan zengin enerji kaynaklarının yanı sıra bir tarım ülkesidir. Ülkenin tarım üretiminde pamuk ve buğday öne çıkmakta ve tarım ürünleri GSYİH'nın %8'ini oluşturmaktadır. Doğal gazdan elde edilen gelir ise Kazakistan'ın GSYİH'sının %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır (EIA, 2016b).

BP verilerine göre, Türkmenistan'ın 2011 yılından 2021 yılına kadarki doğal gaz ve petrol üretimi Tablo 3'deki gibidir:

Tablo 3: Türkmenistan'ın 2011-2021 Yılları Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (Milyon Ton/ Milyar Metreküp- Bcm)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Petrol	11.5	12.0	12.5	12.9	13.2	13.2	13.1	12.5	12.2	10.4	12.0
Doğalgaz	56.3	59.0	59.0	63.5	65.9	63.2	58.7	61.5	63.2	66.0	79.3

Kaynak: (BP, 2022).

Türkmenistan'ın 2011 yılından 2021 yılına kadarki süreçte petrol üretiminde artış ve düşüşler olmuştur. 2011'den 2015'e kadar artış eğilimi gösteren petrol üretimi, 2016 yılında durağanlaşmış ve 2020 yılına gelindiğinde ise 10.4 milyon ton varile kadar düşmüştür. 2021 yılında tekrar artış eğilimi göstererek 12 milyon ton varile ulaşmıştır (BP, 2022:16).

Azerbaycan'dan sonra Hazar'da en kısa kıyı uzunluğuna sahip iki ülkenin diğeri olan İran (740 km.), dünyanın en büyük kanıtlanmış petrol ve doğal gaz rezervlerinin bazılarını sahiptir. Ülke, 2020 yılında dünyanın üçüncü büyük doğal gaz üreticisi ve 2021 yılında OPEC'in beşinci büyük ham petrol üreticisi olmuştur. 2021 yılındaki verilere göre İran, dünyanın üçüncü büyük petrol ve ikinci büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkesi olarak sıralamalarda yerini almıştır. Buna göre Orta Doğu'daki petrol rezervlerinin %24'ü, dünyadaki petrol rezervlerinin %12'si İran'da bulunmaktadır. Görünen rezerv bolluğuna rağmen ülkenin ham petrol üretimi yaptırımlar nedeniyle 2017 yılından itibaren düşüş yaşamaktadır. Petrol sektörünün yetersiz yatırıma ve uluslararası yaptırımlara maruz kalması da düşüşün nedenleri arasındadır. İran, OPEC üyesi olmamasına rağmen yaptırımlar dolayısıyla ham petrol üretiminin kısıtlanması nedeniyle, OPEC+ anlaşması çerçevesindeki üretim kesintilerinde muaf tutulmaktadır. İran'ın petrol üretimi yaptırımlar ve Kovid-19 pandemisi nedeniyle 2020 yılında son 30 yılın en düşük seviyesine kadar gerilese de 2021 yılında küresel petrol talebinin artmasıyla üretim bir miktar artmıştır. Petrol ihracatına yönelik yaptırımların devam etmesine rağmen ülke, 2021 yılında başta Çin olmak üzere daha fazla ham petrol ihraç etmiştir. EIA'nın değerlendirmesine göre, yaptırımların kaldırılması halinde İran'ın ham petrol üretimi günde 3,7 milyon varil olarak öngörüldüğü tam kapasiteye ulaşabilecektir (EIA, 2022).

Tablo 4: İran’ın 2011-2021 Yılları Petrol ve Doğal Gaz Üretimi (Milyon Ton/ Milyar Metreküp)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Petrol	212.5	180.5	169.7	174.0	180.2	216.1	231.9	219.2	158.3	143.2	167.7
Doğal Gaz	151.0	156.9	157.5	175.5	183.5	199.3	213.9	224.9	232.9	249.5	256.7

Kaynak: (BP, 2022).

İran’ın 2011-2021 yılları arasındaki doğal gaz ve petrol üretimini gösteren Tablo 3’e bakıldığında, İran’ın petrol ve doğal gaz üretimi inişli çıkışlı bir seyir izlediği göze çarpmaktadır. 2011’den 2021’e kadar en yüksek miktarda petrol üretimi 2018 yılında kaydedilmiş, ardından düşüş göstermiştir. Doğal gaz üretimi açısından ise tabloya göre en verimli yıl 2021’dir. Doğal gaz üretiminin petrole oranla daha istikrarlı bir şekilde arttığı görülmektedir. İran, yirminci yüzyılın başlarında sahip olduğu petrol yatakları dolayısıyla Rusya ve İngiltere arasındaki mücadelenin ortasında kalmıştır. Hazar bölgesinde döneme damgasını vuran “Büyük Oyun”, söz konusu iki devlet arasında gerçekleşmiş bir güç mücadelesine dönüşürken, İran da iki ülke arasındaki mücadelenin ortasında kalmıştır. 1901 yılında İran, ilk defa kapitalist bir devlete ayrıcalık vererek İngiliz William Knox D’Archy’ye 60 yıllık bir petrol ayrıcalığı vermiştir. Ancak şirketin petrol ayrıcalığı aldığı bölgenin Rus etki alanı içerisinde kalması nedeniyle İngiltere, bölgede ayrıcalıklı bir faaliyet yürütememiştir. Bazı akademisyenler, İran topraklarında gerçekleşen söz konusu mücadelenin, dünyanın ekonomik olarak paylaşılması amacıyla kapitalist devletlerin yeni etki alanları edinmek ve bu alanları genişletmek için giriştikleri mücadelenin, İran topraklarındaki bir yansıması olduğunu belirtmektedirler (Hürsoy ve Orhon, 2012). Hem I. Dünya Savaşında hem de II. Dünya Savaşında enerjiye ulaşmak savaşın kaderini değiştirebilecek kadar önemli bir unsur olmuştur. İran toprakları her iki savaşta da enerjiye ulaşmaya çalışan devletlerin güç mücadelelerinden etkilenmiştir. İran topraklarının adeta işgal edilmesi, yabancı müdahalelerine karşı ülkede milliyetçi tepkilerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Söz konusu milliyetçi hareketlerin en önemli etkilerinden birisi 1951 yılında İran Başbakanı Muhammed Musaddık’ın, İngiliz İran Petrol Şirketi olan Anglo-İranian Oil Company’yi (AIOC) ulusallaştırması ve Ulusal İran Petrol Şirketi’ni (National Iranian Oil Company (NIOC) kurmasıdır. İran dünyada petrolünü ulusallaştıran ilk devlet olmakla birlikte Başbakan Musaddık, çok geçmeden bir darbeyle görevden uzaklaştırılmıştır (Coşkun, 2008:183; Howard, 2007:16).

İran’ın bölgedeki faaliyetlerine yönelik ABD’nin yürüttüğü yaptırımlar, ülkenin Hazar Denizi’nde ve çevresinde keşif ve üretim yapmasını etkilemiştir. ABD baskılarından kaçmak için Hazar’da yeni yollar ve rotalar arayışı içerisinde olan İran, LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) alıcılarını petrol sahalarının geliştirilmesine katılımı ödüllendirmeyi amaçlayan çeşitli anlaşmaları gündemine almıştır (Coşkun, 2008:183). İran dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkeler arasında yer almakta ve coğrafi konum olarak petrol zengini Ortadoğu ve doğal gaz zengini

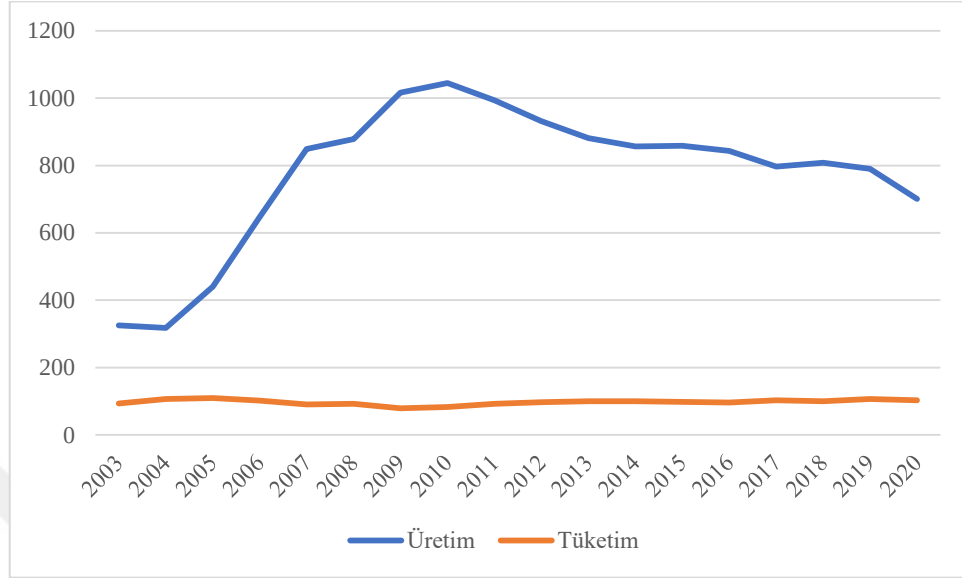
Hazar bölgesi arasında bulunmaktadır. İran Hazar bölgesi konusunda Kuzey sınırlarını güvenlik altına alma ve bölge ülkeleriyle istikrarlı bir ilişki kurma stratejisi izlemektedir (Kedikli ve Çiçek, 2020:94; Metin, 2004:165). Ülke, Hazar'ın bir sınır gölü olduğunu savunmakla beraber zaman zaman Hazar'ı beş eşit sektöre bölmeyi veya Hazar'ın ortak kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bölge devletlerinin ortak kararıyla Hazar'ın statüsünün belirlenmesini savunan İran, kıyıdaş devletlerin tek taraflı hamlelerinin 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalara aykırı olduğunu savunmuştur. İran'ın söz konusu duruşunun altında yatan neden ise ülkenin Hazar'a kıyısı olan kısmında enerji kaynaklarının azlığı ve Hazar'ın en derin bölgelerinin İran kıyısında bulunmasıdır (Kedikli ve Çiçek, 2020:94). Dolayısıyla İran'ın kendi sektöründeki enerji kaynaklarının çıkarılması ve işletilmesinin zorluğu, İran'ı bölge devletleri karşısında dezavantajlı duruma düşürmektedir.

Hazar'da İran ile birlikte diğer kıyıdaş devletlerden çok daha kısa kıyı şeridinde sahip olan Azerbaycan (800 km.), Hazar bölgesinde barındırdığı geniş petrol ve doğalgaz kaynaklarını başarılı bir şekilde geliştirilmesi ve buradan gelen geliri etkin bir şekilde yönetebilmesi sayesinde, ekonomisini geliştirmiştir. Endüstri değerlerine ve hükümet kaynaklarına göre Azerbaycan'ın ham petrol rezervleri 7 ile 13 milyar varil arasında değişmektedir. SOCAR'ın verilerine göre tahmini rezervler 17,5 milyar varil olmakla birlikte EIA'a göre bu veriler, eski Sovyet sınıflandırma sistemi altında geçerli olmayan veya tam olarak kanıtlanmamış rezervleri de içerebilmektedir. 2003 yılında Azerbaycan'ın petrol ihracatı toplam ihracatının %86'sından fazlasını oluştururken bütçe gelirlerinin de yaklaşık %50'sini oluşturmuştur. İstatistiklere göre 2004 yılında Azerbaycan'ın petrol üretimi ortalama 319.000 varil/gün'ün 312.00 varil/gün'ü ham petrol olmuştur (EIA, 2005a:2).

Ülkenin ham petrol ve doğal gaz üretimi ve ihracatı ekonomisinin ve devlet gelirlerinin temelini oluşturmaktadır. Oil and Gas Journal verilerine göre Ocak 2022 de Azerbaycan'ın kanıtlanmış ham petrol rezervleri 7 milyar varildir. Aynı verilere göre Ocak 2023 için kanıtlanmış tahmini rezervler de 7 milyar varil olarak belirtilmiştir (Oil and Gas Journal, 2022). Azerbaycan, özellikle 2006 yılında Şahdeniz doğal gaz ve kondens³ sahasının keşfiyle birlikte net bir doğal gaz ihracatçısı konumuna gelmiştir (IEA, 2021a:20). Ülkenin tahmini kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 2004 yılında 30 trilyondan 2016 yılında 35 trilyon fit küpe (Tcf) çıkarken (EIA, 2005a, 2016a:8), Ocak 2022 ve 2023'te neredeyse iki katına ulaşarak 60 trilyon fit küp olmuştur (IEA, 2021a:5; Oil and Gas Journal, 2022).

³ Bazı doğal gaz kaynakları, basınçları çığ noktası basıncının altına düştüğünde kondensat adı verilen sıvı hidrokarbonlara dönüşür ve kondensat adı verilen sıvılar oluşturmaktadır (Nchila vd., 2022).

Grafik 4: Yıllara Göre Azerbaycan'ın Petrol ve Petrol sıvıları Üretim-Tüketimi (Bin Varil/Gün)

Kaynak: (EIA, 2021).

Grafik 4, Azerbaycan'ın petrol ve diğer sıvı ürünlerinin 2003 yılından 2020 yılına kadar ki üretimi ve tüketimini göstermektedir. Grafiğe bakıldığında 2010 yılına kadar artar vaziyette olan üretimin bu tarihten sonra düşmeye başladığı görülmektedir. Azeri-Çırac-Güneşli sahalarındaki üretimin düşmesiyle de örtüşen veriler ışığında Azerbaycan'ın petrol üretiminin zayıfladığı görülmektedir.

Petrol üretimi 2020 yılında 35 milyon ton iken 2021 yılında ise ancak 35.1 milyon tona çıkabilmiştir. BP verilerine göre Ham petrol ve kondens üretimi 2020 yılında 702 bin varil/gün, 2021 yılında ise 707 bin varil/gün'e çıkmıştır (BP, 2022:16-17). 2023 yılının mart ayına kadar olan sürede Azerbaycan kondens dahil olmak üzere toplamda 7.7 milyon ton petrol üretmesine rağmen Azerbaycan'ın petrol üretim hacmi %7,8 oranında azalmıştır. Söz konusu petrol üretiminin 4.7 milyon tonu Azeri-Çırac-Güneşli sahasından, 1.1 milyon tonu kondens olmak üzere Şahdeniz'den ve 1.9 milyon tonu kondens dahil SOCAR'dan gelmiştir (Ministry of Energy of Azerbaijan, t.y.). Hizmete girmesinden bu yana ACG ve Şahdeniz sahalarından 613 milyon tondan fazla petrol çıkarılmakla birlikte bunun 572 tonu ACG sahasından çıkarılan petrol ve 41 milyon tonu Şahdeniz sahasından çıkarılan kondensdir. Çıkarılan petrolün 611 tonu 1 Nisan 2023 tarihine kadar ihracat için taşındığı belirtilmektedir (Ashirov, 2023).

Tablo 5: Azerbaycan'ın 2023 Ocak-Mart Günlük Petrol Üretimi (Bin Varil/Gün)

	Ham Petrol	Kondens	Toplam
Ocak	533	119	652
Şubat	531	117	648
Mart	515	177	632

Kaynak: (Ministry of Energy of Azerbaijan, t.y.).

OPEC'in son aylık petrol piyasası raporunda, 2023 yılı için Azerbaycan'ın günlük ortalama petrol ve diğer sıvı hidrokarbon üretimi tahminini yükseltmesi, yukarıdaki tabloya göre başarısız olmuş görünmektedir. Rapora göre Azerbaycan'ın 2023 yılında petrol ve diğer sıvı hidrokarbonları üretiminin günlük 800 bin varil olması beklenmiştir. Bir önceki yıla göre 60 bin varil ve bir yıl önceki tahmine göre 1000 varil fazladır. Rapora göre 2022 yılındaki göstergeler ortalama 700 bin varil seviyesinde olmuştur (AZERTAC, 2023). Ancak 2023 yılının ilk çeyreğindeki verilere bakıldığında, günlük üretimin 2022 yılından düşük olduğu göze çarpmaktadır.

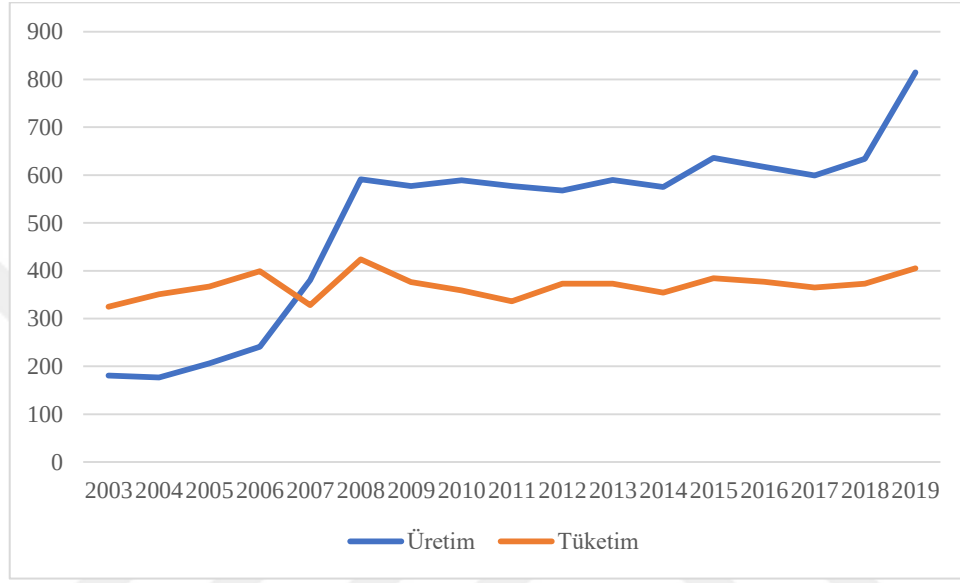
Doğalgazdaki duruma bakıldığında, Azerbaycan'da doğalgazın yaklaşık %77'si Azneft tarafından üretilmekte, geri kalanı ise en büyüğü AIOC olan ortaklaşa girişimlerle üretilmektedir. Doğalgazın neredeyse tamamı açık deniz sahalarından gelmektedir. Abşeron Yarımadası'nın güney ucunun açıklarında bulunan Bakhar petrol ve gaz sahası, ülkenin doğalgaz üretiminin yarısından biraz fazlasını oluşturmaktadır. Ancak bir süre sonra Bakhar'daki doğalgaz üretimi düşmüş ve EIA'ya göre basında çıkan haberlerde, SOCAR'ın Bakhar'ın bitişiğinde yer alan, Bakhar-2 olarak bilinen yeni bir yatak geliştirme çabalarına başladığı yer almıştır (EIA, 2005a:5).

Azerbaycan, doğalgaz üretiminde asıl büyük verimi Şahdeniz sahasından almıştır. (EIA, 2005a). Şahdeniz Sahası Azerbaycan'ın önde gelen doğal gaz ve kondens sahası olma özelliğine sahiptir. 2006 yılı sonlarında üretime başlayan Şahdeniz (EIA, 2009:3), Hazar Denizi'nde, Bakü'nün yaklaşık 60 mil güneydoğusunda yer almaktadır. Sektör analistleri sahanın son 20 yılın dünyadaki doğalgaz keşiflerinin en büyüklerinden birisi olduğunu tahmin etmişlerdir. BP'ye göre Şahdeniz sahası yaklaşık 14 Tcf doğal gazdan oluşan "geri kazanılabilir potansiyel kaynaklar" içermektedir. Bu oran 2009 yılında 15 Tfc doğal gaz ve 600 milyon varil kondens olarak güncellenmiş (EIA, 2009:4) ve en son verilere göre 60 trilyon Tfc'ye çıkmıştır (Oil and Gas Journal, 2022).

Şahdeniz Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA)'nın 1996 yılında imzalanmasının ardından saha, Şahdeniz Konsorsiyumu tarafından işletilmeye başlamıştır. Konsorsiyumun ortakları BP (%29,99), Southern Gas Corridor (SCG) (%21,02), Lukoil (%19,99), TPAO (%19) ve Naftiran Intertrade Company (NICO) (%10)'dir. BP, BPA ortakları adına Şah Deniz'i işletmektedir (BP, t.y.-a). Şah Deniz doğal gaz ve kondens sahası iki aşamada geliştirilmeye başlanmıştır. Birinci aşama 2006 yılının sonlarında başlayan kısımdır. İkinci aşamada, 2018 yılında alt yapı çalışmalarının tamamlanmasının ardından ilk gaz elde edilmiş ve yılda 565 milyar fit küp (Bcf)

doğal gaz üretmesi beklenmiştir (EIA, 2016a:8). Ayrıca 30 Haziran 2021 yılında Şah Deniz- 2 Güneydoğu kanadında doğal gaz üretimine başlandı, Şah Deniz Konsorsiyumu tarafından bildirilmiştir (Bloomberg, 2021).

Grafik 5: Yıllara Göre Azerbaycan'ın Doğal Gaz Üretim ve Tüketim Miktarı (Milyar Fit Küp)

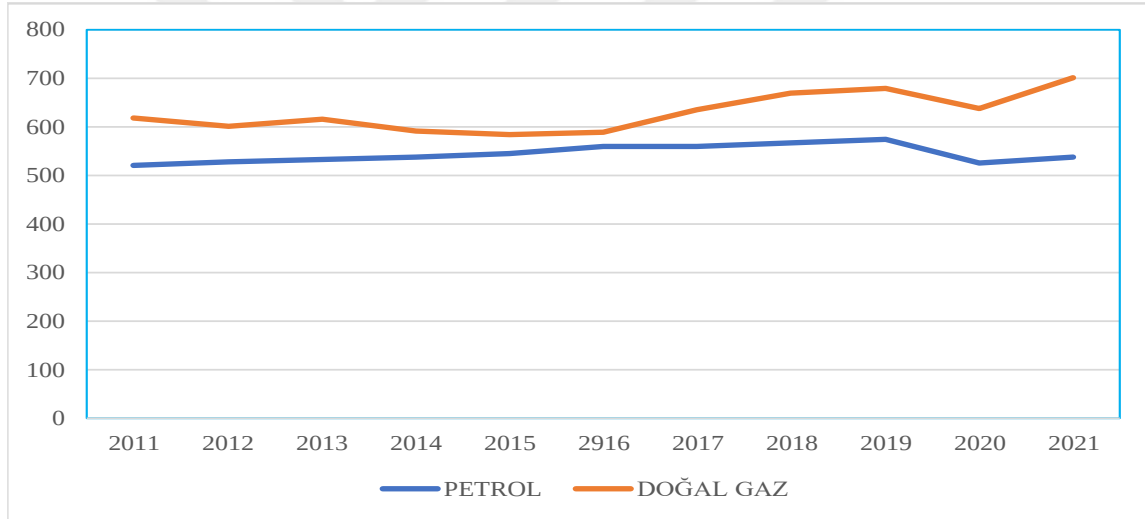
Kaynak: (EIA, 2021:6).

Grafik 5, Azerbaycan'ın doğal gaz üretiminin genel anlamda artma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Özellikle 2006 yılının sonlarında üretime başlayan Şahdeniz sahasının üretime ne kadar katkı yaptığı grafikten anlaşılmaktadır. Ayrıca 2018 yılına kadar nispeten sabit bir şekilde seyreden doğal gaz üretimi 2018'den sonra tekrar hızla artmaya başlamıştır. BP ve Azerbaycan Enerji Bakanlığı verilerine göre Azerbaycan, 2020 yılında 25.8, 2021 yılında, 31.8, 2022 yılında 42,5 ve 2023 yılının ilk çeyreğinde 12,2 milyar metreküp doğalgaz üretmiştir (BP, 2021:36, 2022:29; Ministry of Energy of Azerbaijan, t.y.). Azerbaycan'ın çoğunlukla bir petrol üreticisi ve ihracatçısı olmasının yanında doğal gazda da atılım yapması dikkat çekicidir. Özellikle Şahdeniz sahasının keşfiyle birlikte git gide artan doğal gaz üretimi, ülkenin ekonomisine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen veriler, tarihsel süreç içerisinde bir petrol üreticisi olan Azerbaycan'ın git gide azalan petrol üretiminin yanında doğal gaz üretiminin artışta olduğunu göstermektedir.

Hazar Denizi'nin Kuzey Batı kıyısında yer alan Rusya, Hidrokarbon üretiminde en güçlü oyuncularından birisi olarak, SSCB döneminden beri inşa edilmiş olan yoğun boru hatları sistemiyle Avrupa ve Asya'ya petrol ve doğal gaz ulaştırmaktadır. SSCB döneminde inşa edilmiş boru hatlarının yanı sıra Kuzey Akım, Mavi Akım ve Sibirya'nın gücü gibi yeni boru hatları da bulunmaktadır. Hazar'da Türkmenistan'dan sonra ikinci en uzun kıyı şeridine sahip olan Rusya

(1930 km.), küresel anlamda doğal gaz ihracatında en önde gelen ülkelerdendir. Nitekim 2022 yılında ABD'nin ardından en çok doğal gaz ihraç eden ikinci ülke olmuştur (Statista, 2024). Rusya'nın devlet şirketi Gazprom, ülkenin doğal gaz üretimine hakim durumdadır. Ayrıca Rusya'nın doğal gaz rezervleri dünyanın toplam kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Rusya 2016 yılında 7,5 Tcf doğal gaz ihraç ederken bunun yaklaşık %90 kadarı Avrupa ülkelerine boru hattı aracılığıyla iletilmiştir. Almanya, Türkiye, İtalya, Belarus ve Birleşik Krallık gaz ihracatında büyük payı almış ve geri kalan doğal gazın büyük bir kısmı da LNG olarak Asya'ya teslim edilmiştir. 2021 yılında ise boru hatlarıyla ve sıvılaştırılmış olarak toplamda 8,9 Tcf doğal gaz ihraç eden Rusya, ihracatının %60'ını AB'ye gerçekleştirmiştir. Ek olarak, Almanya AB içerisinde 1,7 Tcf ile Rus doğal gazının en büyük ithalatçısı olmuştur (EIA, 2017b, 2023a). 2022 yılında Rusya 125,3 milyar metreküpü boru hatlarıyla, 40,2 milyar metreküpü LNG olmak üzere 165.5 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmiştir (Statista, 2024).

Grafik 6: Rusya'nın Petrol ve Doğal Gaz Üretimi 2011-2021

Kaynak: (BP, 2022).

Rusya 2016 yılında günde 5 milyon varilden fazla ham petrol ve doğalgaz-petrol ürünü kondensat ihraç etmiştir. İhracatın %70'i Avrupa ülkelerine, özellikle Almanya, Hollanda, Polonya ve Belarus'a yapılmıştır (IEA, 2022). Rusya'nın toplam ham petrol ve kondens ihracatında 2022 yılındaki en büyük payı ise %36 ile Çin almıştır. Rusya'nın 2022 yılında Primorsk, Nakhodka, Novorossiysk ve Ust-Luga limanları ham petrol ve kondens ihracatının %82'sini oluşturmuştur. Kasım 2022'de kısa süreliğine kesintiye uğramış olan Druzhba boru hattı sistemi aracılığıyla da Avrupa'ya ham petrol ve kondens ihraç etmektedir. Ayrıca Rusya ESPO ve Kazakistan- Çin (KC) boru hatları vasıtasıyla Çin'e ham petrol ve kondens ihraç etmektedir. Kazakistan'ın ham petrolünü taşıyan CPC, boru hattının küçük bir kısmı da ham petrol ve kondens ihracatı için kullanılmaktadır (EIA, 2023a; IEA, 2014).

Hazar Denizi enerji kaynakları açısından bakıldığında, Rusya'nın Hazar'daki petrol ve gaz üretimi sınırlıdır. Rusya'nın kendi sektöründe 32 milyar varile kadar petrol eşdeğeri hidrokarbon rezervlerine sahip olabileceği düşünülmese de, keşifler genel itibarıyla sınırlı kalmıştır. 1999- 2005 yılları arasında Lukoil, Hazar'ın kuzeyinde tahmini toplam rezervleri 4,7 milyar varil olan altı petrol ve doğal gaz sahası keşfetmiştir. Şirket, 2010 yılında sahalardan tahminen 270 milyon varil petrol ve 63 milyar metreküpten fazla doğal gaz barındıran Yury Korchagin açık deniz sahasını geliştirmeye başlamıştır (German, 2014:17). Ülkenin en büyük özel şirketi olan Lukoil de Hazar'da 11 saha keşfetmiş (LUKOIL, 2023) ve Rusya'nın kendi sektöründeki gelişimine öncülük etmektedir. Söz konusu sahaların başlıcaları Yury Korchagin'in yanı sıra Vladimir Filanovsky ve Valery Grayfer'dir. Bölgede Gazprom ve Lukoil'in petrol ve gaz sahaları işletmesine rağmen üretimleri diğer alanlara göre oldukça küçük kalmaktadır (LUKOIL, t.y.).

Vladimir Filanovsky sahası, 2005 yılında keşfedilmiş, 129 ton petrol ve 30 milyar metreküp gazdan oluşan ilk kurtarılabılır rezerve sahip sahadır. Ayrıca SSCB sonrası Rusya'daki en büyük jeolojik keşif olma özelliğini taşımakla birlikte sahada 2016 yılında ticari üretime başlanmıştır (LUKOIL, 2023). Şirket, 2020 yılında Yury Korchagin ve Vladimir Filanovsky sahalarında 7 milyon tonun üzerinde üretim yapmıştır (LUKOIL, 2020). 2023 yılında ise Lukoil, Hazar Denizi'nin Rusya sektöründeki sıvı karbon üretiminin 50 milyon tona ulaştığını belirtmiştir. Bölgenin üçüncü büyük sahası Valery Grayfer ise gelişim aşamasındadır. Ayrıca 2022 yılında arama kuyularının açılması ve test edilmesinin ardından geniş gaz kondensat sahası olan Khrazi sahası keşfedilmiştir. Şirket, Lukoil'in kurucularından Ravil Maganov'un adını taşıyan devasa bir petrol ve gaz yoğunlaşma sahasına ilişkin verileri, Rusya ulusal siciline sunmayı planlamaktadır. Lukoil, Kuzey Hazar'da petrol üretimini geliştirirken, faaliyetlerinin çevre güvenliğini geliştirmesine önem verdiğini sıfır deşarj, uydu izleme ve biyolojik kaynakların çoğaltılması teknolojilerini kullandığını da belirtmektedir (LUKOIL, 2023).

Ayrıca Rusya ve Kazakistan'ın Hazar Denizinde yeni hidrokarbon sahası geliştirme planları bulunmaktadır. Rus hükümetinin internet sitesinden aktarılan bilgilere göre Rusya, Hazar Denizi'ndeki Tsentrlnaya sahasının araştırılması ve üretim yapılması için Tsentrlnaya petrol ve doğal gaz şirketine lisans vermiştir. Tsentrlnaya petrol ve gaz şirketinin hisselerinin %50'si Kazakistanlı KazMunaiGas'a, %25'i Lukoil'e ve %25'i Gazprom'a aittir. Şirkete 7 yıla kadar jeolojik araştırma dahil olmak üzere 25 yıl sahayı kullanma hakkı verilmiştir. Söz konusu bölgede 2008 yılında büyük bir petrol, gaz ve yoğunlaşma sahası keşfedilmiştir. Sahanın C1 ve C2 rezervlerinin sırasıyla 20,2 ve 149 milyon ton yakıt eşdeğeri olduğu tahmin edilmektedir (AZERNEWS, 2016; Ministry of Energy, t.y.). Astrakhanskoye konvansiyonel gaz sahası da Rusya kıyısında bulunan ve Gazprom Bobycha Astrakhan tarafından işletilen geleneksel gaz üreten bir sahadır. Saha, toplam geri kazanılabilir rezervlerinin %52,55'ine ulaşmakla birlikte en yüksek üretimin 2025 yılında gerçekleşmesi beklenmektedir. Astrakhanskoye sahasının ülkenin günlük çıktısının yaklaşık %1'ini oluşturmasının yanında, 2082'deki ekonomik sınırlarına ulaşılan kadar üretim çalışmalarına devam edileceği varsayımlar arasında yer almaktadır (Offshore Technology, 2024).

Rusya, Hazar Bölgesinin en önemli aktörlerinden birisidir. SSCB'nin dağılmasının ardından bölgedeki eski SSCB ülkeleri bağımsızlıklarını ilan etmiş olsalar da Rusya'nın Hazar devletleri üzerindeki etkisi devam etmiştir. Rusya eski SSCB bölgelerini kendi etki alanı olarak ilan etmiş ve Hazar bölgesine de Rusya'nın Güney güvenliği anlamında önem atfetmiştir. Rusya'nın politikalarına da açık bir şekilde yansıyan bu durum, ülkenin Hazar bölgesindeki etki kaybının bölge devletlerinin Rusya'dan tamamen kopması anlamına gelmediğini göstermektedir. Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki sektörü ülkenin Kuzeyindeki veya Batı Sibirya'daki sahalarla kıyaslanamaz derecede küçük olmasına rağmen Kuzey Hazar'daki faaliyetleri, Rusya'nın bölgeye önem verdiğinin göstergesidir. Nitekim SSCB'nin çöküşünden beri eski SSCB bölgelerinden etkisinin silinmesini istememekte ve yayımladığı stratejilerle de açıkça görülmektedir. Rusya'nın Hazar bölgesine yönelik endişeleri temelde dış aktörlerin, özellikle ABD, AB ve NATO'nun bölgeye girerek etkinlik sağlaması üzerinedir. Rusya'nın söz konusu endişeleri, 2008 Dış Politika Konsepti, 2009 Ulusal Güvenlik Stratejisi ve 2010 Askeri Doktrininde belirgindir. Rusya, kendi arka bahçesi olarak gördüğü Ukrayna, Gürcistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri gibi ülkelerdeki ABD ve AB etkisinden duyduğu endişeleri, strateji belgelerinde işlemiştir. Hazar bölgesi de Rusya'nın söz konusu aktörlerden tehdit algıladığı yerlerden birisidir. Ayrıca, Rusya'nın yanı sıra İran da Hazar bölgesine ABD ve NATO'nun girmesini istememektedir (German, 2014:36). Dolayısıyla Hazar bölgesindeki ekonomik planların, politik ve askeri çıkarların engeline takılması durumu ortaya çıkmaktadır.

1.3.3. Kıyıdaş Ülkelerin Enerji İhracatı

Hazar Havzası ülkeleri enerji ihracatında çeşitli stratejiler izlemektedirler. Keşfedilen yeni sahaların da katkılarıyla bölge ihracatta gelişmeye devam etmektedir. Şah Deniz sahasından çıkarılmaya başlanan doğal gazın ardından Azerbaycan, 2007 yılında net enerji ihracatçısı ülke konumuna yükselmiştir. Daha önce Rusya'dan doğal gaz ithal ederken Şah Deniz'in keşfi ve faaliyete geçmesiyle doğal gaz ihraç etmeye başlayan ülke, iki ana boru hattı yoluyla doğal gaz ihracatı gerçekleştirmektedir. En büyüğü BTE olmak üzere TANAP'ın da faaliyete geçmesiyle BTE daha fazla genişletilmiş bir kapasite ile doğal gaz taşımaya başlamıştır. Diğer bir doğal gaz boru hattı ise 2007 yılından beri Rusya'dan Azerbaycan'a doğal gaz taşıyan Hajigabul – Mozdok doğal gaz boru hattıdır. Hattın 2010 yılında tersine çevrilmesiyle birlikte Azerbaycan'dan Rusya'ya doğal gaz akışı sağlanmaya başlanmıştır (IEA, 2021a:20-21). Azerbaycan'ın Petrol ihracatında OECD Avrupa ülkeleri, 2020 yılında %65 oranında yer almıştır. Yaklaşık 568.000 varil/gün petrol ihraç eden ülkenin petrol ihracatındaki en büyük payı %34 ile İtalya almıştır (EIA, 2021:4-5). Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz varlığının yanı sıra AB tarafından Rusya'ya alternatif olarak görülmesi ihracat noktasında en önemli faktörlerden biridir. Azerbaycan'ın 2020 yılında petrol ihracatının yaklaşık %65'ini Avrupa'ya yapması Avrupa için enerji tedarik zincirinde Azerbaycan'ın önemini göstermektedir.

Enerji ihracatında dünyanın önde gelen ülkelerinden olan Rusya 2023 yılında en çok doğal gazı 12 milyar metreküp ile İtalya'ya ihraç ederken, Rusya'dan en çok doğal gaz ve fosil yakıt ithal eden ülke ise Çin'dir (World Population Review, t.y.). Rusya'nın 24 Şubat 2021'de Ukrayna'ya yönelik büyük çaplı işgal girişimi (EIA, 2023a), enerji ticaretini etkilemesine rağmen Rusya'nın gaz ihracatında AB'nin payı hala önemli ölçüde fazla görünmektedir. Rusya-Ukrayna savaşının getirdiği gerilim dolu ilişkiler ve bir dizi sert yaptırımların sonucunda, Rusya enerji ihracatını doğuya çevirmiştir. Çin'in Rus gazının en büyük alıcısı konumuna gelmesi bunun göstergelerinden birisidir. Ek olarak, AB içerisinde Rus gazının en büyük alıcısı olan Almanya, yaptırımlar dolayısıyla Rusya'dan aldığı gazı önemli ölçüde azaltmaya çalışmıştır (Euronews, 2022b). Onun yerini ise 2023 yılında İtalya almış durumdadır. AB yaptırımlarından 2023 Ekim sonuna kadar AB'nin Rusya'dan aldığı gaz payı %41'lere kadar gerilemiştir. Ancak boru hatlarıyla ihraç edilen doğal gaz alımında en fazla payı AB almıştır. Ardından %29 ile Türkiye ve %21 ile Çin gelmektedir (Levi, 2023). Verilerin de gösterdiği gibi Rusya, özellikle Ukrayna Savaşı öncesinde Avrupa doğalgaz tedarik zincirinin en büyük sağlayıcısıdır. Ancak Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimiyle gelen savaş ortamı ve yaptırımlar, Avrupa'nın alternatif arayışlarına girmesine, Rusya'nın ise yönünü doğuya, özellikle de Çin'e çevirmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etme girişimiyle başlayan savaş Avrupa'nın Rusya'ya olan güvenini ciddi bir şekilde sarsmış görünmektedir. Çin ise Rus doğal gazının en büyük alıcısı konumuna yükselerek Avrupa'nın yerini almış görünmektedir.

Bölgenin bir diğer enerji zengini Kazakistan ise sahip olduğu enerji kaynaklarını ihraç edebilmek için boru hatlarına ihtiyaç duymaktadır. Doğal gaz için iki ana boru hattı bulunmaktadır. Bunlar, Kazakistan'ın batısından Rusya'ya doğru uzanan oradan da Batı'ya doğru giden Orta Asya Merkez Boru Hattı (CAC) ve ülkenin güneyinden Çin'e doğru uzanan Türkmenistan- Çin Boru Hattı'dır. Söz konusu iki hat, Hazar bölgesinin ihracat altyapısının önemli parçalarıdır (EIA, 2017a:10-11). Petrol ihracatı için ise 3 ana hat bulunmaktadır. Sırasıyla; CPC, Uzen- Atrırau-Samara (UAS), ve Atası- Alashankou (Kazakistan- Çin) petrol boru hatlarıdır. Bahsi geçen boru hatları Kazakistan petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında en önemli rolü oynamaktadırlar (Zhaxyglova ve Myrzabekova, 2016:12). Özellikle CPC, 20 yıldır Kazakistan petrolünü Rusya'nın Karadeniz'deki limanı Novorossisk'e taşıyan en pratik hattıdır. Ancak 2022 Temmuz ayında bir Rus mahkemesinin CPC hattını kapatabilecek adımlar atması nedeniyle Kazakistan ve yabancı üreticiler önlem olarak alternatif yollara yönelmişlerdir (Euronews, 2022a). Petrolünü küresel pazarlara ulaştırmak için alternatif yollar arayan Kazakistan, Azerbaycan ile iş birliği yaparak petrolünü BTC boru hattı ile taşımaya karar vermiştir. Sevkiyat, Mart 2023'te başlamış ve SOCAR, Kazakistan'ın Tengiz yatağından çıkarılan ilk petrol partisinin, 23 Mart tarihinde tankerlerle Aktau Limanı'ndan Sangaçal Terminali'ne ulaştırıldığını açıklamıştır (TRT HABER, 2023).

Kazakistan kara ile çevrili bir ülke olması nedeniyle uluslararası petrol pazarlarına uzaktır. Açık okyanus pazarlarına ulaşımın noksanlığı, Kazakistan'ın petrol pazarlarına ulaşmak için boru hatları inşa etmesini gerektirmektedir. Ülke aynı zamanda Çin'e doğal gaz ve petrol ihracatı için

boru hattı güzergahında yer alan transit bir ülke konumundadır (EIA, 2017a:1). Kazakistan, Çin'in petrol ihtiyacını karşılamak için Atasu Alashankou boru hattı'nı Aralık 2005 yılında inşa etmeye başlamıştır. 700 milyon ABD doları tutarındaki boru hattı, ulusal KazMunayGas (KMG) şirketinin yan kuruluşu KazTransOil (KTO) ve CNPC yan kuruluşu Çin Ulusal Petrol ve Gaz Arama Şirketi arasındaki %50-%50 ortak girişim olarak inşa edilmiştir. Ayrıca 2016 yılında Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı'nın üç hattı tamamlanarak, transit gaz hacimleri yıllık 30 milyar metreküpten 55 milyar metreküpe çıkarılmıştır (IEA, 2021b:14).

Kazakistan ise 2016 yılı itibarıyla günlük 1,3 milyon varil ham petrolü dünya pazarlarına ihraç etmektedir (EIA, 2017a). Petrolün ihraç süreci: (1) Boru hattı aracılığıyla Rusya'ya (2) Akdeniz'e uzanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru hattı ve mavnalarla Azerbaycan üzerinden Türkiye'ye (3) Tren yoluyla Gürcistan üzerinden Batum ve Karadeniz'e ve (4) Çin ile KMG'nin ortak işlettiği petrol sahalarından çıkan petrolün boru hatları aracılığıyla, Çin'e ihraç edilmesi şeklinde olmaktadır (Atsan ve Eke, 2018:110).

SSCB'nin eski ülkelerinden Türkmenistan, Hazar ve Orta Asya ülkeleri arasında önde gelen bir doğal gaz ihracatçısı ülke konumuna gelmiştir. Boru hatları yoluyla 2015 yılında 1,3 Tcf gaz ihraç eden ülke, ihracatının %70'ten fazlasını Çin'e yapmakla birlikte Rusya ve İran'a da doğal gaz ihraç etmiştir. Türkmenistan Çin ile çeşitli gaz anlaşmaları imzalamış ve Orta Asya-Çin Boru Hattı (CACP) adı verilen, Orta Asya'dan geçen paralel gaz boru hatları ağı yoluyla Çin'e 2020 yılına kadar 2,3 Tcf doğal gaz ihraç etmeyi planlamıştır. Nitekim 2021 yılında Türkmenistan'ın Çin'e olan doğalgaz ihracatı 34 milyar metreküp olmuştur. Türkmenistan'ın doğal gaz ihracatında ilerleme göstermesi olumlu bir gelişmeyken, ihracatın %70 gibi büyük bir oranının Çin'e yapılması ülkenin enerji ihracatının çeşitlendirilmesi açısından tehlike arz etmektedir. Türkmenistan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak isterken Çin'e bağımlı olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. (BT, 2022; EIA, 2016b). Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını ihraç etmeye yönelik sahip olduğu temel politika, kaynaklarını sadece Rusya üzerinden değil alternatif güzergahlar üzerinden dünya piyasalarına ulaştırmaktır. 2009 yılında Türkmenistan ile Rusya arasında doğal gaz ihracatı ile alakalı sorun çıkmış ve Türkmenistan, Çin ile anlaşarak dünyanın en uzun boru hatlarından birisi olarak bilinen Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattını inşa etmiştir. Çin'e ihraç edilen doğalgaz ise Türmenistan'ın GSYİH'sının %25'ini oluşturmaktadır. İkinci bir hat olarak Türkmenistan ve İran arasında yapılan antlaşma sonucu, 2010 yılında Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattı eklenmiştir (İsmayılov ve Budak, 2014:33; Özsoy, 2019:457).

Türkmenistan'ın, Azerbaycan ve Kazakistan'ın aksine sahip olduğu doğal kaynakları etkin bir şekilde kullanamamasının nedeni izlediği tarafsızlık politikasıdır. Tarafsızlık politikası nedeniyle ekonomisi yeterince gelişemeyen Türkmenistan, söz konusu tutumuna rağmen son yıllarda daha aktif bir dış politika sergilemek zorunda kalmıştır. Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma amacıyla olan ülke, batı ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Türkmenistan, özellikle eski Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı (Niyazov)'un vefatının ardından dış politika stratejisini geliştirmeye başlamasıyla beraber, 2000'li yılların ortalarından itibaren birçok ülkenin

sermayesine kapılarını açmıştır. Türkmenistan'ın iş birliği içerisinde bulunduğu ülkelerin başında Çin gelmektedir ve iki ülke arasındaki gelişen ilişkiler 2013 yılında stratejik ortaklık düzeyine ulaşmıştır (Özsoy, 2019).

Rusya'ya olan bağımsızlığın azaltılması hedefinin yanı sıra Türkmenistan ile Rusya arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmektedir. Rusya Başkanı Vladimir Putin'in 2 Ekim 2017 tarihindeki Aşkabat ziyareti ile iki ülke arasında "Stratejik İş birliği Anlaşması" ve ekonomiden kültüre, sağlıktan deniz taşımacılığına kadar birçok alanı kapsayan 13 anlaşma imzalanmıştır (Aydın, 2018). 2023 yılının başında da iki ülke arasında birçok anlaşma imzalanmıştır. Rusya Federasyonu Başbakanı Mihail Mişustin'in Türkmenistan ziyaretinde imzalanan anlaşmalar, göç alanında iş birliği, gümrük personellerinin eğitimi ve 2023-2025 dönemi arasında göç ihlallerinin engellenmesine yönelik iş birliği, balıkçılık alanında mutabakat zaptı, bitki karantina bilgi sistemlerinin entegrasyonuna geçiş protokolü, su kaynaklarının kullanımı ile çevre konularına ilişkin eylem planı ve ulaşım, lojistik, eğitim ve gençlik alanlarında yapılan anlaşmaları içermektedir (BT, 2023).

Hazar Havzası'nın petrol bakımından en zengin ülkesi İran'ın ham petrol ihracatı, ABD'nin Mayıs 2018'de Ortak Kapsamlı Eylem Planı'ndan (JCPOA) çekileceğini ve İran'ın petrol ihracatını hedef alan yaptırımları tekrar uygulamaya koyacağını duyurması nedeniyle git gide düşüş göstermiştir. Küresel Kovid-19 pandemisiyle gelen karantinalar ve kısıtlamaların da etkisiyle 2020 yılında İran'ın ham petrol üretimi yıllık 2 milyon varilin altına düşmüştür. 2021 yılında pandeminin etkisinin azalması ve küresel petrol talebinin artmasıyla İran'ın ham petrol üretimi bir önceki yıla göre 430.000 varil artmıştır. 2022'ye gelindiğinde ülkenin ham petrol üretimi ufak bir artışla günde 2,5 milyon varilin üzerine çıkmıştır (EIA, 2022, 2024). İran, maruz kaldığı ABD yaptırımlarının da etkisiyle bölgeye ABD ve NATO kuvvetlerinin girmesine kesinlikle karşı çıkan iki ülkeden biridir. Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili 2018 yılında varılan anlaşmada İran açısından önemli bir nokta bulunmaktadır. Söz konusu anlaşma, Hazar'da bölge devletleri dışında yabancı devletlerin herhangi bir askeri varlığının girmesinin yasaklamaktadır. Söz konusu madde, hem İran hem Rusya'nın Batı ve özellikle NATO ile ABD'nin bölgeye girmesinin engellenmesini istemelerinin göstergesi olmuştur (Koçyegit, 2018:4-10; Merdan ve Kahraman, 2020:462).

İran doğal gazını boru hatlarıyla Türkiye, Irak, Ermenistan ve Azerbaycan'a ihraç ederken, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan da yine doğal gaz ithal etmektedir. 2021 yılında Irak'ın borcunu ödemediği yaşadığı zorluklar ve İran'ın iç ihtiyaçları nedeniyle Irak'a olan ihracat azaltılmıştır. Aynı şekilde 2019 yılında aldığı doğalgazın borcunu ödemediği için İran, Türkmenistan'dan doğalgaz ithalatını durdurmuştur. 2020 yılında İran -Türkiye doğal gaz boru hattında meydana gelen patlama, doğal gaz ihracatını düşürmesine rağmen İran'ın 2021 yılındaki doğalgaz ihracatının %97'si Irak ve Türkiye'ye olmuştur (EIA, 2022:10). Hazar kıyısındaki devletlerin süreç içerisindeki gelişimleri hem kendi stratejileri hem de konjektürel şartlar çerçevesinde şekillenmiştir. Hazar konusunda en çok değişime uğrayan ülkeler ise şüphesiz Rusya Federasyonu ve İran olarak görülmektedir. SSCB döneminde iki ülkenin Hazar kıyılarındaki hakimiyet alanları

daha geniş olmakla birlikte bölgede iki aktör olarak bulunmuşlardır. Soğuk savaşın bitimi ve Hazar çevresindeki devletlerin sayılarının 2'den 5'e yükselmesi, Rusya ve İran'ın hazar bölgesindeki hakimiyet alanlarını kısıtlamıştır. Bölge ülkelerin gelişimi açısından bakıldığında ise eski SSCB ülkelerinin, bünyesindeki enerji kaynakları sayesinde gösterdikleri gelişimin hızı en önemli değişimlerden biridir.

SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerjide son 20 yıldaki ilerlemesine bakıldığında, bu devletlerin öncelikli olarak hidrokarbon kaynaklarını işletmek, ihraç etmek ve ülkelerini ekonomik olarak kalkındırmayı amaçladıkları görülmektedir. Hedefleri doğrultusunda farklı stratejiler izleseler de temelde amaç, enerji kaynaklarını etkin bir şekilde işleyip ihraç edebilmektir. Azerbaycan ve Kazakistan bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren yabancı şirketlere kapılarını açmışlardır. Kurdukları devlet petrol ve doğal gaz şirketleriyle de sahip oldukları hidrokarbon kaynaklarını işlemiş ve kurulan konsorsiyumlarda pay almışlardır.

Rusya ise SSCB'nin çökmesinin ardından tıpkı Azerbaycan ve Kazakistan gibi ekonomisini kalkındırmak amacıyla yabancı şirketleri ülkesine kabul etmiş ancak bir süre sonra devletleşme yoluna gitmiştir. Yabancı şirketler Rusya'da ekonomik kalkındırmayı hızlandırıcı bir etki yaratmış ve ülke, enerji kaynaklarını ihraç ederek ekonomisini büyümüştür. Ayrıca, Rusya'nın Hazar'daki hidrokarbon kaynaklarının diğer bölgelere nazaran kısıtlı olmasına rağmen bölgeye özel bir önem atfettiği görülmektedir. Hazar Havzası'nın daha önce Rus himayesi altında bulunması ve SSCB'nin dağılmasıyla bölgede ki etkisini kaybetmek istememesi ilgisinin nedenleri arasında gösterilmektedir. Eski SSCB ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarına rağmen üzerlerinde bir etki olarak var olduğunu hissettirmesi ve açıkça bölgeyi stratejik çıkar alanı ilan etmesi de söz konusu argümanı desteklemektedir. Ayrıca bölgenin hatırı sayılır miktarda hidrokarbon kaynakları içermesinin anlaşılmasıyla dünyanın gözünü çevirdiği bir yer olması ve jeopolitik konumunun Rusya açısından tarihsel öneme sahip olması, bölgenin Rusya için önemini açık bir şekilde göstermektedir (German, 2014).

Eski SSCB ülkeleri, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) aracılığıyla da çeşitli ticari faaliyetler yürütmektedirler. Özellikle Türkiye, bölge ile ortak dil, kültür ve din bağlarının yanı sıra enerji taşımacılığındaki rolü dolayısıyla söz konusu ülkelerin ticaret ağında önemli yer tutmaktadır. TDT'nin aktif rol aldığı kardeş limanlar anlaşması ise bölge ülkelerinin ekonomik kalkınma ve ticari iş birlikleri bakımından önem arz etmektedir. Orta koridora büyük katkı sağlayacak olan girişimde Türkiye, Gürcistan ve Hazar ülkeleri birlikte hareket etmektedirler. Başta gümrük, ulaştırma ve ekonomi olmak üzere çeşitli alanlarda iş birliğini öncelemektedir. Türkiye burada ticari ve ulaştırma anlamında Hazar enerji kaynakları için transit ve ulaştırma koridoru görevini üstlenmektedir. Sonuç olarak boru hatlarında Rusya'ya bağlı durumda olunan durumdan çeşitli girişimlerle ticaretin geliştirildiği duruma kadar gelindiğini söylemek mümkün (Beylur vd., 2022:20-23).

Dolayısıyla Hazar bölgesinin potansiyelini tam olarak ortaya çıkaramamasının önemli nedenlerinden birisi bölgede enerji boru hatlarının azlığı ve özellikle boru hatlarının uzunca bir süre Rusya kontrollü olmasıdır. Türkmenistan gibi bölgede dev rezervlere sahip bir ülkenin altyapı yetersizliği nedeniyle kaynaklarını işlemekte ve uluslararası pazarlara ulaştırmada zorluk yaşaması, bölgenin hem ekonomik hem politik açıdan gelişmesi gerektiğini göstermektedir. Ek olarak bölge ülkeleri SSCB'den ayrılmasından bu yana ciddi şekilde ekonomik gelişme göstermişlerdir. Özellikle boru hatlarının çeşitlendirilmesi ve Türkiye, Gürcistan gibi ülkelerle bölgesel ticari anlaşmalar sağlanmasının katkısı büyüktür.

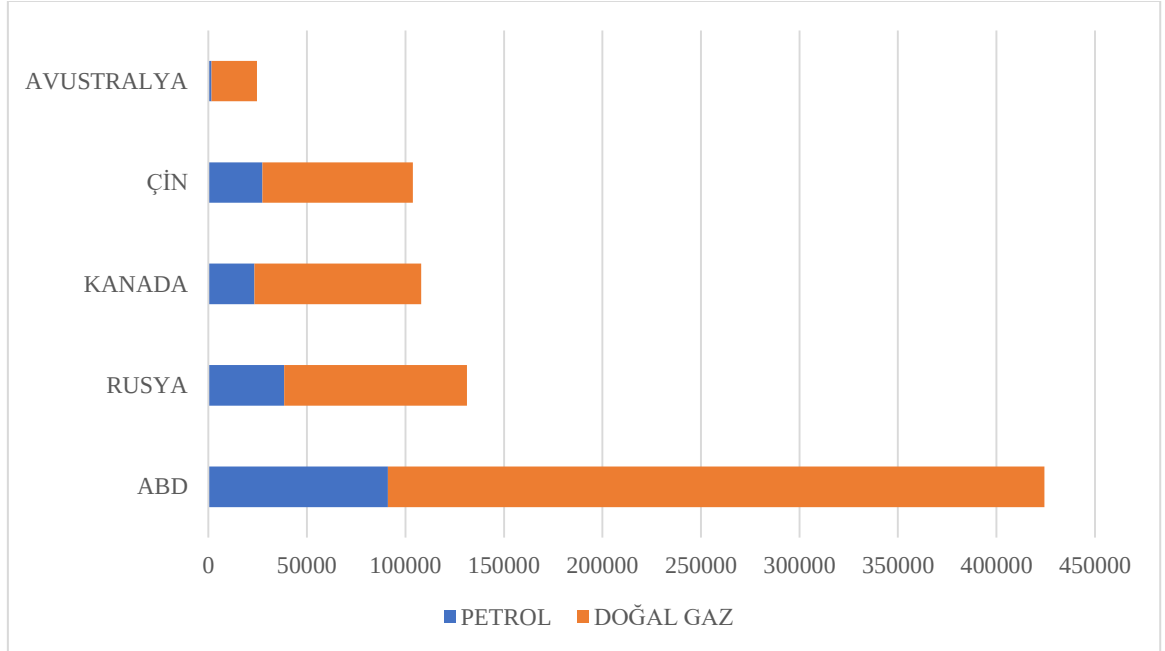
İKİNCİ BÖLÜM

2. PETROL VE DOĞAL GAZ BORU HATLARININ HAZAR ENERJİ JEOPOLİTİĞİNDEKİ ROLÜ

2.1. Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Dünya üzerinde Aralık 2020 itibariyle faaliyet halinde olan en az 2.381 petrol ve doğalgaz boru hattı vardır. Toplam uzunlukları 1,18 milyon km'den fazla olup, dünyayı 30 defa çevrelemeye yetecek uzunluktadırlar. Dünya çapında uzunluk bakımından en uzun petrol ve doğal gaz boru hattı ağına sahip ülke ABD olmakla birlikte onu bir Hazar ülkesi olan Rusya takip etmektedir. Hazar bölgesine yakın olan ve enerji ihtiyacı git gide artan Çin ise dördüncü sıradadır. Bu bağlamda, ABD 91,067 km petrol ve 333,366 km uzunluğunda doğal gaz boru hattına, Rusya 38,419 km petrol ve 92,831 km uzunluğunda doğal gaz boru hattına, Çin ise 27,441 km petrol ve 76,363 km uzunluğunda doğal gaz boru hattına sahiptir (Hussein, 2021). Grafik 7, dünyadaki en uzun petrol ve doğal gaz boru hatları ağına sahip ülkeleri göstermektedir.

Grafik 7: Dünyadaki En Uzun Petrol ve Doğal Gaz Boru Hattı Ağına Sahip Ülkeler (km)

Kaynak: (Hussein, 2021).

Uzunluk olarak dünyadaki petrol boru hatlarının %15'i bir Rus şirketi olan Transneft tarafından inşa edilmiştir. Transneft, 42,383 km uzunluğunda petrol boru hattıyla dünyanın en uzun petrol boru hattı ağını inşa etmiştir. Üçüncü sırada ise 15,947 km uzunluğundaki petrol boru hattıyla %5'lik dilimi kapsayan Çin'e ait PipeChina şirketi yer almaktadır. Petrol boru hatlarında en uzun boru hattını inşa etmiş olan Rus şirketi Transneft'in yanı sıra, doğal gazda da en uzun boru hattını Gazprom inşa etmiştir. 103,212 km'lik doğalgaz boru hattı, tüm doğalgaz boru hatlarının %11,2'sine denk gelmektedir (Hussein, 2021).

Petrol ve doğal gaz boru hatları, enerjide dışa bağımlı olan ve gelirini enerji kaynaklarından sağlayan ülkeler için hayati öneme sahip olmakla birlikte zaman zaman hatların geçeceği rotalar ve inşası gibi konularda sorunlar çıkabilmektedir. Ancak, enerji boru hatları konusunda ortaya çıkan sorunlar ileriki bölümlerde tartışılmış olup, bu bölümde enerji nakil hatlarının Hazar enerji jeopolitiği ve bölgenin enerji kaynaklarının dünya piyasasına arzı açısından önemi değerlendirilmiştir. Mevcut enerji nakil hatları ve yapılması planlanan hatların bölgeye getirebileceği potansiyel avantajların incelenmesi ve analizi, değerlendirmenin özünü oluşturmaktadır.

Tablo 6: Hazar Bölgesindeki Ana Boru Hatları

Varış Yeri	Boru Hattı	Durum	İçerik	Tahmini Kapasite	Transit Rota	Ana Kaynak Saha
Avrupa	Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC)	Aktif	Ham Petrol	1,000,000 bb/d	Kazakistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye	ACG, Şah Deniz, Tengiz
	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC)	Aktif	Ham Petrol	684,000 bb/d	Kazakistan-Rusya	Tengiz
	Uzen-Atyrau-Samara	Aktif	Ham Petrol	600,000 bbl/d	Kazakistan-Rusya	Tengiz
	Bakü-Novorossiysk (Kuzey Rota İhraç Boru Hattı)	Aktif	Ham Petrol	100,000 bbl/d	Azerbaycan-Rusya	Şangaçal
	Orta Asya Merkez Doğal Gaz Boru Hattı Sistemi (CAC)	Aktif	Doğal Gaz	Doğu kolu: 2.200 Bcf Batı kolu: 120 Bcf	Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Rusya	Dauletabad
	Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE, Güney Kafkasya Boru Hattı)	Aktif	Doğal Gaz	280 Bcf	Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye	Şah Deniz

Tablo 7: (Devamı)

	Kazakistan Hazar Ulaştırma Sistemi (KCTS)	Proje Aşama-sında	Ham Petrol	Başlangıç: 300,000 Genişletilmiş Hali: bbl/d800,000 bbl/d	Kazakistan-Azerbaycan	Tengiz
Asya	Kazakistan-Çin Boru Hattı	Aktif	Ham Petrol	Mevcut Kapasite: 240.000 varil/gün Genişletilmiş Hali: 400.000 varil/gün	Kazakistan-Çin	Tengiz, Zhanazhol
	Türkmenistan-Çin Doğal Gaz Boru Hattı	Aktif	Doğal Gaz	1,400 Bcf	Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin	Galkınış, Karaçaganak, Tengiz, Kaşagan
Güney Asya	İran Petrol Takası	Aktif	Ham Petrol	200,000 bbl/d	Kazakistan-Türkmenistan-Azerbaycan-İran	
	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (TAPI)	Proje/Yapım Aşama-sında	Doğal Gaz	1,000 Bcf	Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan	Galkınış, Dauletabad

Kaynak: (EIA, 2013c).

Tablo 5, Hazar bölgesindeki boru hatlarını ulaştıkları bölgelere göre sınıflandırmıştır. Tabloda verilen hatların yanı sıra TANAP ve TAP gibi hatlar da güncel boru hatları olup Hazar doğal gazını Avrupa pazarlarına direkt ileten önemli bir projedir. Ancak Hazar’dan başlamadığı için tabloda yer almamıştır.

Şekil 1’den anlaşıldığı üzere Hazar bölgesi, çeşitlenmiş boru hatları açısından gayet dinamik görünmektedir. Ancak İran’ın boru hatları ağının dışında kaldığı göze çarpmaktadır. Eski SSCB ülkelerinin bağımsızlıklarının ardından inşa edilen boru hatlarına bakıldığında batıya ve Çin’e doğru uzanan hatların yoğunlukta olduğu görülür. Rusya topraklarından geçen hatlar SSCB döneminden kalmaz ve bölge ülkelerinin Rusya ile enerji ticareti hali hazırda aktif bir şekilde ilerlemektedir. Bölgenin boru hatlarının incelenmesi ve bu boru hatları üzerinden yürütülen politikaların analizinin yapılmış olduğu bölümde incelemeye bölgenin “Mega Projesi” BTC’den başlanmıştır. Soğuk savaş sonrası bölgenin enerji politikası açısından BTC’nin devrim niteliğinde bir proje olması nedeniyle bölgenin enerji politikaları yönündeki dinamiğinin ve Hazar’ın enerji arzındaki alternatif rolünün anlaşılması açısından en önemli örneklerinden birisidir.

Bölgedeki boru hatlarını daha net görebilmek adına Şekil 1’e bakılması önemlidir.

Şekil 1: Hazar Bölgesi Mevcut Boru Hatları

Major Caspian oil and natural gas export routes

Kaynak: (EIA, 2013d).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı projesi, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı ve enerji kaynaklarını Rus toprakları dışından dünya pazarlarına ihraç etmenin yollarını aradığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. SSCB döneminden kalma boru hatlarının Rusya topraklarından geçmesi nedeniyle Azerbaycan, yeni bağımsız bir ülke olarak boru hattı güzergahlarını çeşitlendirmek istemiştir. İran ve Ermenistan toprakları üzerinden geçecek olan rota diğer bir opsiyon olarak görülmüş, ancak Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaş, söz konusu ihtimali devre dışı bırakmıştır. Ayrıca, BTC projesi ortaya çıktığında, projeye büyük ölçüde desteğini sunan ABD'de Ermenistan Dostluk Grubu eş başkanı ve diğer üç kongre üyesi, Bakü'den Ceyhan'a inşası planlanan hattın Ermenistan'dan geçmesinin sağlanması ve Ermenistan toprakları üzerinden geçmeyen boru hatlarına destek verilmemesi talebinde bulunmuştur. Söz konusu talep yeteri kadar destek alamadığı için gündeme alınmamıştır. (Yiğitgüden, 2023:53).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, Azerbaycan petrolünün Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla planlanmıştır. Boru hattı, Bakü yakınlarındaki Shagachal terminalinden itibaren Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçerek, Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan terminaline ulaşmaktadır (Koç, 2021:52). Bölgede Rusya'nın enerji tekeli kırarak, projenin hayata geçirilmesinde en önemli motivasyonlardan birisidir. Boru hattı

Azerbaycan petrolünün yanı sıra, Rusya ve Kazakistan gibi diğer ülkelerden gelen hacimleri de taşımaktadır (Lepan, 2021). BTC boru hattının inşası ve işletmesi için Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Şirketi (BTC Co) 2001 yılında kurulmuştur. Paydaşları BP (30,1%), SOCAR (25,00%), Unocal (8,90%), Statoil (8,71%), TPAO (6,53%), Eni (5,00%), Total (5,00%), Itochu (3,40%), INPEX (2,50%), ConocoPhillips (2,50%) ve Amerada Hess (2,36%)'tir. Hattın işletme ömrünün en az 40 yıl olması beklenmiştir (European Comission, 2006). Boru hattının işletmesinde en büyük pay %30.1 ile BP'ye aittir. BP'nin ardından %25 hissesiyle SOCAR gelmektedir. Boru hattının en uzun kısmına ev sahipliği yapan transit ülke konumundaki Türkiye'nin ise TPAO ile %6,53 oranında hissesi bulunmaktadır (Atsan ve Eke, 2018:110).

BTC boru hattı, Azerbaycan'ın petrol ihracatında kullandığı üç temel boru hattından birisidir. Diğer ikisi Bakü- Novorossiysk Boru Hattı ve Bakü- Supsa Boru Hatlarıdır. Azerbaycan'ın, Petrol ihracatının büyük bir çoğunluğu Bakü- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile yürütülmektedir. Uzunluğu 1768 km olan hattın 443 km'si Azerbaycan, 249 km'si Gürcistan, 1.076 km'si ise Türkiye üzerinden geçmektedir. Günlük kapasitesi bir milyon varil olarak hesaplanarak Bakü'deki dolum tesislerinden Ceyhan'daki son terminale kadar olan hattı doldurmak amacıyla, 10 milyon varil petrol harcanmaktadır. Hattın sekiz adet pompa istasyonu bulunmaktadır. İstasyonların ikişer adedi Azerbaycan ve Gürcistan, 4 adedi ise Türkiye'de bulunmaktadır (BP, 2017). BTC Boru Hattına Azerbaycan petrol sağlayıcısı ve üreticisi olarak, Gürcistan geçiş ülkesi olarak ve Türkiye ise liman sağlayıcısı ülke olarak bağlanmaktadır (Koç, 2021:58). BTC projesinin 1994 yılında imzalanmasının ardından ilk petrol 10 Mayıs 2005 yılında Bakü'den pompalanarak 28 Mayıs 2006 yılında Ceyhan Terminali'ne ulaşmıştır. Projenin uzun süre sürüncemede kalması hayata geçmesini geciktirmiştir (Atsan ve Eke, 2018:110).

BTC'nin hem Hazar bölgesi hem enerji ithalatı yapacak olan ülkeler, hem de transit ülkeler için hayati öneme sahiptir. Boru hattı her ne kadar anlaşma ve inşaa süreçlerinde bazı engellemelerle karşılaşmış olsa da birçok avantajı bulunmaktadır. Öncelikle enerji güvenliği açısından Rusya'ya alternatif bir güzergah olması, Ceyhan Terminali'nin çok büyük ham petrol gemilerini taşıyabilmesine karşın, Supsa ve Novorossiysk limanlarının ancak boğazlardan geçiş yapabilen LR-2 tip tankerleriyle sınırlı olması BTC'yi cazip kılan etmenlerdendir. Ayrıca Novorossiysk limanı kötü hava koşullarından dolayı yılda iki aya yakın kapalı kalmaktadır. Ceyhan ise tüm yıl boyunca açık kalabilmektedir (Koç, 2021:54). Söz konusu teknik avantajların yanı sıra, BTC projesi Türkiye ve Batı Avrupa ile siyasi ve güvenlik bağlantıları kurma aracı olarak ta görülmüştür. Azerbaycan'ın bölgedeki komşuları Rusya ve İran yerine batıdan geçecek olan güzergahı tercih etmesi, bu ülkelere olan güveninin düşük seviyede olduğunu göstermektedir. Bağımsızlığının ve egemenliğinin Türkiye ve Batı'nın yardımıyla güvence altına alınacağını düşünen Azerbaycan için ekonomik bağımsızlık ile siyasi bağımsızlığın birleştiği bir dönemde BTC projesi hayati öneme sahip olmuştur (Aydın, 2014). Ülkenin 1990'lı yıllarda İran konusunda ABD ve İsrail'e yakın politikalar izlemesi de BTC'nin Rusya ve İran topraklarını bypass ederek, petrolün Batı pazarlarına güvenilir ve hızlı bir şekilde ulaştırılmasını kolaylaştırmıştır (Erdemir, 2009:29).

BTC projesi, süreç içerisinde hem fiziksel hem de siber saldırılara maruz kalmasına rağmen Hazar bölgesi ve Avrupa açısından kazan-kazan durumu sağlamıştır. Başlangıçta Avrupa'nın çok ilgisini çekmeyen hatta Türkiye'yi dışarıda bırakan projelere daha fazla yönelmesine rağmen daha sonra BTC'nin önemi Avrupa tarafından da anlaşılmaya başlanmıştır. ABD, enerjide Rus tekeli kıracağı ve İran'ı dışarıda bırakacağı gerekçesiyle BTC'yi desteklemiştir. Hattın geçtiği bölge ayrılıkçı çatışmalara da sahne olan bir konumda bulunmakla birlikte ilgili ülkeler tarafından boru hattının iş birliğini arttıracığı, ekonomik faydalarla birlikte siyasi istikrar sağlayacağını ummuşlardır (Walsh, 2005; Yiğitgüden, 2023). BTC'nin sağladığı bir diğer avantaj, ihraç edilen petrolün büyük bir kısmının Türk Boğazlarından geçerek İstanbul'u ve çevre açısından oluşan sıkıntıları engellemesidir. Dar ve sıkışık yapıda olan Türk Boğazları'ndan geçen petrol gemilerinin yaratabileceği çevresel risk ve boğaz trafiği göz önüne alındığında, BTC hem boğaz trafiğini rahatlatma hem de olası çevresel ve kamu güvenliği riskleri noktasında gayet yerinde bir alternatiftir (Erdemir, 2009; Yiğitgüden, 2023). BTC boru hattı tüm avantajları ve stratejik önemiyle enerji politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. Kazakistan'dan Türkiye'ye kadar olan haritaya bakıldığında boru hattının jeopolitik, ekonomik ve siyasi açıdan önemi görülmektedir.

Boru hattının siyasi hedefleri de ekonomik hedefleri kadar önemlidir. Öncelikle BTC, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki etnik ve dilsel ilişkileri ekonomik ve politik olarak güçlenmiştir. ABD'nin projeden elde etmek istediği en önemli amaçlardan birisi ise Azerbaycan ve Türkiye'yi bölgedeki her türlü köktendinci faaliyete karşı bir cephe hattı olarak kullanmak olmuştur (Erdemir, 2009:23). Ekonomik ve sosyal faydalar hesabına göre, boru hattı tamamen faaliyete geçtiğinde Azerbaycan, petrol gelirlerinden (2005 fiyatlarıyla) yılda yaklaşık 29 milyar dolar kazanarak uluslararası piyasalarda petrol satışından en büyük yararlanıcı olması planlanmıştır. Gürcistan ve Türkiye ise uzun vadede proje süresince sırasıyla yıllık ortalama 600 milyon dolar ve 300 milyon dolar geçiş ücreti elde etmişlerdir. BP'nin tahminlerine göre, boru hattının geçtiği ülkeler olan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye ile bu sahalarda ortak olan ülkeler, 2005-2024 yılları arasında petrol, gaz ve transit ücretlerinden 150 milyar doların üzerinde gelir sağlamaları beklenmiştir (T. Koç, 2021).

Petrol boru hatlarının yanı sıra, Rusya'ya alternatif olarak inşa edilmiş bir diğer büyük proje Doğu-Batı Enerji Koridoru olarak ta adlandırılan Güney Gaz Koridoru (GGK)'dur. Bileşenlerini BTC Petrol Boru Hattı, Türkmenistan-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı ve Azerbaycan-Türkiye Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı'nın oluşturduğu gaz projesi, Hazar doğal gazını direkt bir hatla Avrupa'ya ulaştırmayı planlamıştır. GGK'nın bileşenlerinden birisi olan BTC'nin (EIA, 2013c) inşası, uluslararası yatırımcılar açısından pahalı bir karayolu olarak görülmüştür. Şah Deniz sahasında dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerinin (BP, t.y.-b) keşfedilmesi, hattın inşası konusunda ikna edici rol oynamıştır. Şah Deniz sahasından çıkarılan olan gaz, BTC'ye paralel olarak inşa edilen Güney Kafkasya Boru Hattı aracılığıyla, Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılmaktadır (EIA, 2023b:9).

Dolayısıyla Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan'ın Şahdeniz-2 sahasından çıkarılan doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla oluşturulan çoklu boru hatları sisteminin adıdır. Genişletilmiş Güney Kafkasya Boru Hattı (SCPX), Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP), Trans Adriyatik Boru Hattı'nı içeren boru hattı sistemi toplamda 3500 km uzunluğa sahiptir. Güney Gaz Koridoru Hazar Denizi'ndeki gaz kaynaklarının Avrupa'ya ulaştırılarak Avrupa'nın enerji arz güvenliğinin sağlanması amacını taşımaktadır. GGK'nın Azerbaycan iştirak hissesini elinde bulunduran ve yöneten kuruluş, Aliyev'in 25 Şubat 2014 tarihinde imzaladığı bir kararname ile kurulan Southern Gas Corridor CJSC (kapalı anonim şirketi)dir. Şirket devlet (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı) %51 ve SOCAR (%49) tarafından 1 Mart 2014 tarihinde kurulmuştur. Üç hattan oluşan GGK, 31Aralık 2020 tarihi itibariyle tamamlanarak ticari gaz akışına başlamıştır. (Erdoğan, 2017:11-17; Euronewsport, 2022; SCG, t.y.; TANAP, t.y.-a).

Hazar'dan Avrupa'ya doğal gazın taşınması ilk defa Güney Gaz Koridoru ile olmuştur. Dolayısıyla GGK, Avrupa için arz güvenliğinin sağlanması anlamına gelmektedir. Azerbaycan ise talep güvenliği doğrultusunda GKK'ya önem atfetmektedir. Stratejik öneme sahip olan söz konusu doğal gaz boru hatları sistemi, Avrupa'da Gazprom'un tekeli kırma ve Avrupa'nın enerji çeşitliliğini sağlama adına tek proje olma özelliğini taşımaktadır. GKK'nun geçiş güzergahı üzerinde bulunan Türkiye de, boru hattının gerek hayata geçirilmesi gerekse Türkiye ve AB'nin enerji güvenliğine katkıda bulunmasında büyük rol oynamıştır (Erdoğan, 2017:10-26).

Şekil 2, Güney Gaz Koridoru'nun güzergahını göstermektedir.

Şekil 2: Güney Gaz Koridoru Güzergahı

Kaynak: (SGC, t.y.).

GGK'nın ilk bileşeni olan Bakü- Tiflis- Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE) olarak ta bilinen Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), Hazar'daki Şahdeniz-2 sahasından çıkarılan doğal gazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye aktarmaktadır. Bakü'ye yaklaşık 30 km uzaklıktaki Shangachal terminalinden başlayarak BTC boru hattı güzergahını izleyen hat, Güney Gaz Koridorunun ilk

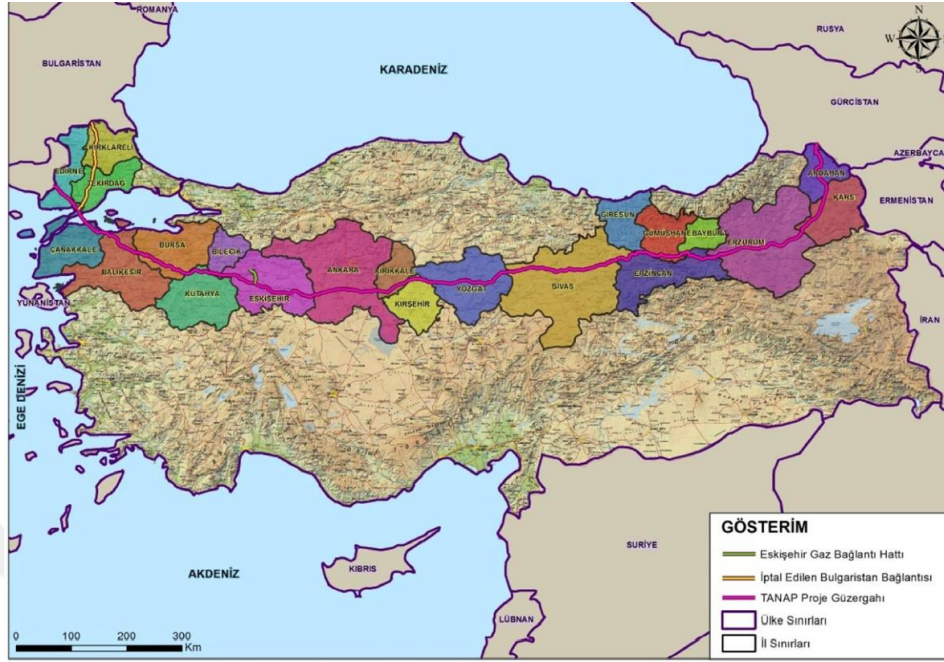
bölümünü oluşturmaktadır. 664 kilometre uzunluğunda olan hattın 443 kilometrelik bölümü Azerbaycan, 248 kilometrelik bölümü ise Gürcistan topraklarından geçmektedir (BP, t.y.-c; Erdoğan, 2017:13).

Türkiye ve Azerbaycan'ın Şahdeniz-2 gazının satışı ve transit geçişleriyle ilgili Ekim 2011'de bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma, Şahdeniz-2 sahasının gelişimi ile birlikte Güney Kafkasya Boru Hattı'nın genişletilmesini içermektedir. Şahdeniz tam alan geliştirme projesinin bir parçası olan geliştirme çalışmaları, Azerbaycan'da yeni boru hattı döşemelerinin yapılması ve Gürcistan'da iki yeni kompresör istasyonunun kurulmasını amaçlamıştır. Böylece Şahdeniz-2 sahasından çıkarılacak doğal gazın 2017 yılından itibaren Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya taşınması planlanmıştır (Erdoğan, 2017). Dolayısıyla Güney Kafkasya Boru Hattı iki paralel hattan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye ve Gürcistan'ın ihtiyacı olan doğal gazı karşılamak için kullanılan, yıllık kapasitesi 7,4 milyar metreküp ve kalınlığı 105 cm (42 inç) olan boruların kullanıldığı hattır. İkinci hat ise Genişletilmiş Güney Kafkasya Boru Hattı (SCPX) olarak tanımlanmaktadır. SCPX, ilkine paralel olarak döşenmiş olmakla birlikte 120 cm (48 inç)'lik bir hattıdır. Hattın genişletilmesiyle yıllık kapasitesi yaklaşık 16 milyar metreküpe çıkmaktadır (Güney Gaz Koridoru Ve Enerji Politik Önemi, 2022, <https://euronewsport.com/guney-gaz-koridoru-ve-enerji-politik-onemi/>).

TANAP, yine Şahdeniz-2 sahasından çıkarılacak olan gazın, Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihracatını amaçlayan bir projedir (Atsan ve Eke, 2018:110). Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birlikte Güney Gaz Koridoru'nun en önemli halkasını oluşturan TANAP, Türkiye ve Azerbaycan'ın enerji alanında süregelen iş birliğinin başarılı örneklerinden biridir. Boru hattı 1850 kilometrelik uzunluğuyla Türkiye, Ortadoğu ve Avrupa'nın en uzun doğal gaz boru hattıdır. TANAP projesinin, doğal gazın Avrupa'ya güvenli bir şekilde temin edilmesi ve Türkiye'nin gittikçe artan doğal gaz talebinin karşılanması, ayrıca Türkiye'nin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması öngörüsü, projenin Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) raporunda belirtilmiştir. Başlangıçta boru hattı güzergahının Marmara Denizi'nden iki kola ayrılarak ikinci kolun Tekirdağ üzerinden Bulgaristan'a uzanması planlanmıştır. Ancak Azerbaycan doğal gazının Avrupa'ya pazarlanma stratejisinde yapılan değişiklik nedeniyle Bulgaristan kesimi iptal edilmiştir (TANAP Doğalgaz İletim A.Ş., t.y.).

TANAP Projesi kapsamında, mevcut 9 milyar m³'lük doğal gaz arzının gerçekleştirildiği Faz-1 projesine ek olarak, Güney Kafkasya Boru Hattı'nın kapasitesinin 16 milyar metreküpe ulaştırılması ve Yunanistan-Türkiye sınırından İtalya'ya kadar Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)'ın inşa edilmesi planlanmıştır (Atsan ve Eke, 2018).

Şekil 3: Türkiye Üzerinde TANAP Proje Güzergahı

Kaynak: (TANAP Doğalgaz İletim A.Ş, t.y.).

TANAP'a dair sözleşme ilk olarak 26 Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanmış ve 2013 yılında nihai sözleşmesi tamamlanmıştır. Anlaşmaya göre boru hattının Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmı 19.000 kilometre olması planlanmıştır. Şekil 3'te gösterildiği gibi Proje, Türkiye-Gürcistan sınırına giriş noktası olan Türközü'nden başlamaktadır. Güzergahı Türkiye üzerinden Eskişehir ve Trakya'yı geçip, İpsala sınır bölgesinden Yunanistan'a bağlanmaktadır. Uzunluğu 1850 kilometre olan proje, dünyanın en uzun ve en yüksek kapasiteli doğal gaz boru hatlarından birisi olma özelliği taşımaktadır. Kapasitesi 16 milyar metreküp olmakla birlikte 2023 yılında 23 milyar metreküp, 2026 yılında ise 31 milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir. Türkiye, Yunanistan, Arnavutluk ve İtalya'yı da içine almasıyla enerji güvenliği açısından en önemli projelerden birisi olarak görülmektedir. Boru hattının güzergahı itibariyle Doğu ile Batı arasında bir köprü niteliği taşıması, bölgede enerji güvenliğinin yanı sıra barışa da katkı sağlayacağı öngörülmektedir (Erdoğan, 2017; Koç, 2021:63). TANAP'ın Türkiye güzergahı içerisinde yer alan TANAP-Eskişehir Doğal Gaz Bağlantı Hattı, 12 Haziran 2018'de açılmış, 30 Haziran'da da Faz-0 bölümü tamamlanarak Türkiye'ye gaz sevkiyatına başlanmıştır. Diğer yandan hattın Eskişehir-İpsala kısmındaki Faz-1 bölümünün inşaat çalışmaları tamamlanmış, Avrupa Bağlantısı açılış töreni 30 Haziran 2019 tarihinde yapılmıştır. Buradan Avrupa'ya gaz sevkiyatı ise 2020 yılında başlamıştır (BOTAŞ, t.y.).

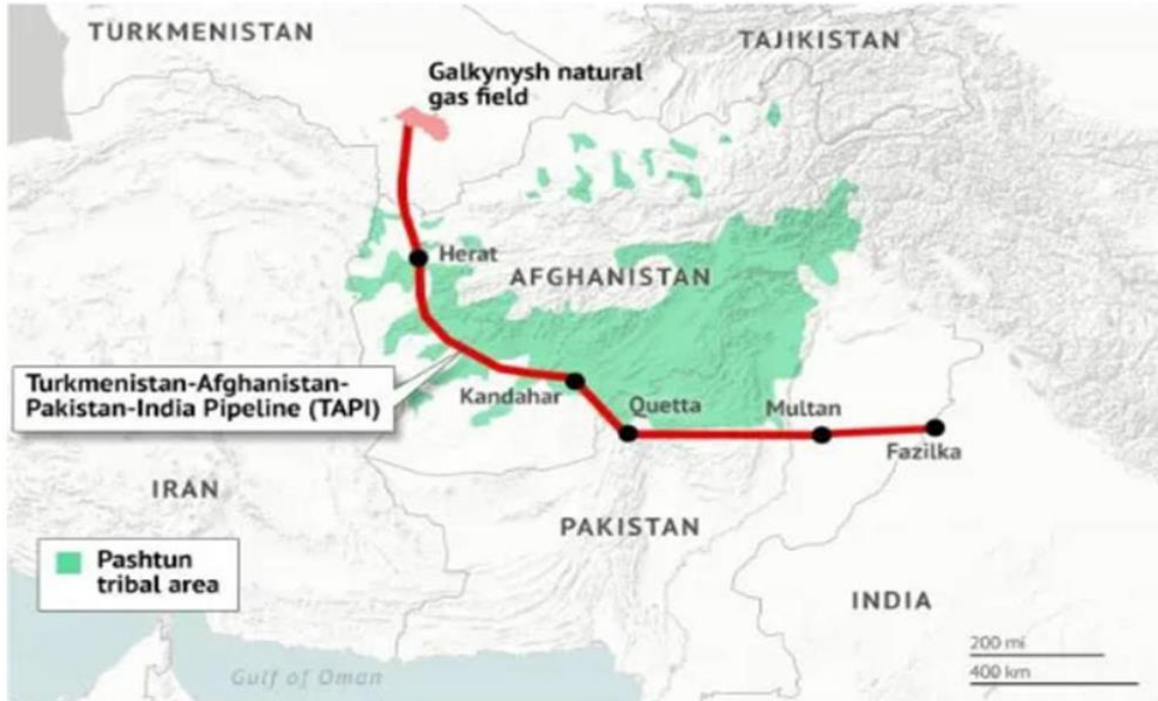
Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP), Güney Gaz Koridorunun Avrupa'ya açılan bölümüdür. TAP Boru Hattı Türkiye-Yunanistan sınırında TANAP'tan alınan doğal gazı Arnavutluk'a ve Adriyatik Denizi'nin altından İtalya'ya ulaştırmaktadır. İtalya'ya ulaşan doğal gaz, buradan AB

ülkelerine dağıtılmaktadır. 4,5 yıllık inşaat sürecinin ardından 2020 yılında açılan hat ile, Azerbaycan doğal gazı ilk kez direkt bir boru bağlantısıyla Avrupa'ya ulaşmıştır (Erdoğan, 2017; Erkul Kaya, 2020:17).

Bölgede hayata geçirilmesi planlanan diğer bir boru hattı da Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Boru Hattı (TAPI)'dır. TAPI, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan rotası üzerinde doğalgaz taşımayı amaçlayan boru hattı projesidir. 1814 kilometre uzunluğunda ve bir trilyondan fazla kapasiteye sahip olması planlanmış olan boru hattının Türkmenistan-Afganistan kısmı 2015 yılında, Afganistan-Pakistan kısmının inşası ise 2018 yılında yapıma başlanmıştır (Kasım, 2021). Proje, Hazar kıyıdaş ülkelerinden birisi olan Türkmenistan'ın gazını, TAPI boru hattıyla ihraç edebilecek olması açısından önemlidir. Trans-Afganistan Boru Hattı olarak ta bilinen proje, Türkmenistan'ın Galkınış sahasından çıkarılan doğal gazı Güneydoğu Asya'ya doğal gaz tedarik etmeyi amaçlamaktadır. Güzergahı Türkmenistan'dan başlayarak Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'daki Fazlika'ya kadar olan bölgedir. Boru hattının toplam uzunluğu yaklaşık 2000 kilometre olmakla birlikte günlük taşıma kapasitesinin yaklaşık 1 milyon metreküp olması tahmin edilmiştir (Yıldırım, 2023:364).

Şekil 4, TAPI hattının güzergahını göstermektedir.

Şekil 4: TAPI Güzergahı

Kaynak: (Yıldırım, 2023:365).

TAPI boru hattının temelleri 1990'lı yılların ortalarına ve İlk Taliban yönetiminin öncesine kadar dayanmaktadır. Sovyetlerin dağılmasının ardından Batılı büyük petrol şirketlerinin dikkatlerini Hazar ve Orta Asya'ya çevirmeleri, ABD'nin istikrarı sağlama bahanesiyle Orta Asya ülkelerine müdahaleleri, ardından ABD'li şirketlerin bölgede rahatça faaliyet sağlamasının bir sonucu olarak, hazar bölgesi enerji kaynakları hakkında araştırmalar yapılmış ve bölgenin doğal gaz açısından üretken olduğu fark edilmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı ve CIA'nın Hazar enerji kaynakları hakkındaki araştırmalarının sonucunda, ABD'li büyük şirketler Orta Asya enerji kaynaklarının dünya pazarlarına açılmasına çalışmışlardır. Çalışmalar doğrultusunda TAPI ile alakalı görüşmeler ilk olarak ABD'li Unical Şirketi ile Arjantinli Bidas şirketi arasında yapılmış ve projenin detayları Afganistan'a gönderilmiştir. Ancak, yaşanan bazı sorunlar boru hattı projesinin ertelenmesine neden olmuştur. Taliban rejimi ve El-Kaide tarafından 1998 yılında işlenen insan hakları suçları, Kenya ile Tanzanya'daki ABD elçiliklerinin bombalanması, projenin ertelenmesinde başlıca etken olmuşlardır. Taliban rejimin düşmesinin ardından TAPI tekrar gündeme gelmiş ve ilk anlaşmalar 2002-2008 yılları arasında söz konusu dört ülke tarafından imzalanmıştır (Huda ve Ali, 2017:202; Yıldırım, 2023:366).

TAPI doğalgaz boru hattı projesinin süreci, bölgesel enerji iş birliği açısından önemli bir adımdır. Projenin ilk protokolleri 2002 yılında Aşkabat'ta imzalanmış ve dünya genelindeki birçok büyük petrol ve doğalgaz şirketinin ilgisini çekmiştir. Amerikan Yunikal Şirketi, Arabian Delta Oil Şirketi gibi firmalar ve Japon, Koreli, Pakistanlı ve Türkmenistanlı doğalgaz şirketleri projede çeşitli ortaklıklar kurmuşlardır. Ancak, Afganistan'daki siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları nedeniyle Yunikal Şirketi daha sonra projeden çekilmiştir. 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarının ardından Afganistan'daki durumun daha da kötüleşmesi, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan liderlerini de projeyi yeniden değerlendirmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda, 30 Mayıs 2002'de İslamabad'da yapılan toplantıda, boru hattının güzergahında bazı değişikliklere gidilmiş ve boru hattının Devletabad, Kandahar ve Gwadar'dan geçmesi kararlaştırılmıştır. Toplantı ve alınan kararlar, TAPI projesinin teknik ve ekonomik yönlerinin geliştirilmesine önemli katkıların yanı sıra, projede ilerleme kaydedilmesini de sağlamıştır. Dolayısıyla TAPI boru hattı, bölgesel enerji güvenliğini artırmayı ve enerji taşıma yollarını çeşitlendirmeyi amaçlayan stratejik bir proje olarak görülmüştür (Rajpoot ve Naeem, 2020; Yıldırım, 2023:367).

TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin yıllık kapasitesinin 33 milyar metreküp olması tahmin edilmektedir. Yaklaşık 2000 kilometrelik hattın 214 kilometresi Türkmenistan, 774 kilometresi Afganistan, 826 kilometresi Pakistan toprakları üzerinden geçmekte ve Hindistan'da sonlanmaktadır. Dolayısıyla bölgenin sürdürülebilir kalkınmasının yanı sıra sosyal, ekonomik ve enerji güvenliğinin sağlanmasında TAPI, önemli bir eşik olarak görülmüştür (Anceschi, 2017). Söz konusu avantajlarıyla TAPI projesinin, Afganistan'ı Orta Asya ile Güneydoğu Asya arasında bir köprü haline getirmesi beklenmiştir. Ancak Türkmenistan'ın ihracat politikasındaki belirsizlikler ile Afganistan ve Pakistan'daki çeşitli siyasi ve güvenlik sorunları, TAPI'nın gerçekleştirilmesini uzun süre engellemiştir (D'Souza, 2011). Türkmenistan'ın yeni gaz politikaları, sürüncemede olan

projenin tekrar gündeme gelmesini sağlayarak kısa sürede finansal sorunların aşılması süreci hızlandırmıştır. Böylece, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın desteğiyle proje tekrar hayata geçirilmiştir (Değişen Türkmenistan Gaz İhracat Politikaları ve TAPI, 2017, <https://www.tespam.org/tr/degisen-turkmenistan-gaz-ihracat-politikalari-tapi/>).

İki bin on yılında imzalanmış olan TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi gerek siyasi gerekse güvenlik sorunları nedeniyle çeşitli ertelemelerin sonucunda Kasım 2022'de Pakistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Hina Rabbani Khar ile Afganistan'da Taliban geçici hükümetinin Dışişleri Bakan Vekili Emir Han Muttaki arasında yapılan görüşmede, proje üzerinde çalışmalara başlanması konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ayrıca Ocak 2023'te Vladimir Putin'in Afganistan özel temsilcisi Zamir Kabulov, Moskova'nın TAPI ile ilgilendiğini belirtmiştir (Pakistan ile Türkmenistan, TAPI Doğal Gaz Projesi için "Ortak Uygulama Planı" İmzaladı, 2023, <https://turkic.world/tr/articles/gas/109727>). TAPI projesinin hayata geçtiği taktirde Türkmenistan açısından Güney Doğu Asya'ya uzanan bir koridor niteliği taşıması beklenmektedir. Ancak böyle bir projenin hayata geçmesinin bazı gereklilikleri bulunmaktadır. Öncelikle güvenlik sorunlarının çözülmesi elzemdir. Her ne kadar yakın tarihte projenin hayata geçmesi için anlaşmaya varılmış olsa da özellikle Afganistan'ın siyasi durumu güvensizdir. Ardından proje dahilindeki devletlerin ekonomik açıdan yeterli seviyede olmaları inşaat sürecinde ortaya çıkması muhtemel sorunların çözümünü kolaylaştırması gerekmektedir. Boru hattının, geçtiği ülkeleri birbirlerine bağımlı hale getirmesinin ortaya çıkardığı güvensizlik ise ancak karşılıklı güvenin sağlanması ile mümkündür. Bu da istikrar, güçlü bir ekonomik yapı ve askeri yeterlilik ve en önemlisi şeffaf ve demokratik bir yönetim ile mümkündür.

Bölgedeki en eski boru hatlarından olan Bakü- Novorossiysk boru hattı, Hazar'daki Shangachal Terminalinden başlayarak Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossiysk terminaline kadar uzanmaktadır. 1330 km uzunluğunda ve gün kapasitesi 105.000 varil olmakla birlikte 1996 yılından beri faaliyettedir. Boru hattının Azerbaycan bölümünü SOCAR, Rusya bölümünü ise Transneft işletmektedir. Hazar'daki üretim büyüdükçe hattın kapasitesinin artırılmasına ihtiyaç duyulacağı öngörülmüştür. Ancak boru hattının işletimi 2014 yılında durdurulmuş ve 2015 yılında daha düşük bir kapasiteyle yeniden başlatılmıştır (IEA, 2021a). Bakü-Supsa Boru Hattı ise Hazar'daki açık deniz sahalarından çıkarılan ham petrolü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa kentine taşımaktadır. Supsa'ya gelen petrol tankerlerle Avrupa Pazarlarına ulaşmaktadır. Uzunluğu 833, günlük kapasitesi 145 bin varil olan boru hattı 1999 yılından beri faaliyettedir (IEA, 2021a; SOCAR, (t.y.), <https://www.socar.az>).

Bölgede hayata geçirilmesi planlanmış olan bir diğer proje Nabucco projesidir. Proje sadece Hazar gazını değil, Ortadoğu gazını da Avrupa'ya taşımayı hedeflemiştir. Güzergah olarak BTE'nin devamı şeklinde ilerlemesi planlanan hattın Türkiye'den sonra sırasıyla Bulgaristan, Romanya ve Macaristan üzerinden geçerek Avusturya'daki büyük hat şebekesine eklenmesi düşünülmüştür. Nabucco'nun BTE'den gelen gazın yanı sıra Mısır, Irak, İran, Türkmenistan ve Katar'dan alınan gazın da Avrupa'ya taşınması hedeflenmiştir. Rusya Nabucco'nun fizibilitesini

azaltmak amacıyla proje dahilindeki ülkelerle uzun vadeli enerji anlaşmaları yapmaya çalışmış ve Kuzey Akım ve Mavi Akım gibi Avrupa'ya uzanan yeni enerji boru hatları üzerinde yoğunlaşmıştır (Köten, 2013:74). Ancak Azerbaycan ve Türkiye'nin öncülüğünde başlatılan TANAP'ın duyurulmasıyla birlikte Nabucco projesi enerji oyunundan çekilmiştir. Nabucco, Washington'un Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlama ve eski Sovyet devletlerinden kurtulmak için oluşturduğu enerji stratejisinin ikinci ayağı olmakla birlikte TANAP'ın duyurulması, Nabucco'nun rafa kalkmasını sağlamıştır (Sönmez, 2017). Hazar Bölgesinde bulunan boru hatlarından bir diğeri Türkmenistan ile İran arasında yer almaktadır. Ancak, İran'ın Türkmenistan'a ödeme yapma konusunda sorun yaşaması, ülkenin Türkmenistan tarafından güvenilir partner olarak görülmesine neden olmuştur. Türkmenistan'ın söz konusu tutumuna rağmen İran, Türkmenistan ile doğalgaz işbirliği konusunda istekli olduğunu dile getirmiştir (BT, 2021; Kasım, 2021:949).

Trans-Hazar Boru Hattı bölgenin enerji jeopolitiği ve enerji arzı bakımından en gözde projeler arasında yer almaktadır. İnşa edilmesi halinde Hazar kıyılarının diğer tarafından Azerbaycan'a 30 milyar metreküpe kadar doğal gaz taşınmasına olanak sağlaması beklenmektedir. Ayrıca söz konusu boru hattı aracılığıyla Türkmenistan doğal gazının Azerbaycan gazı ile entegre edilerek Avrupa'ya gönderilmesi planlanmıştır. Petrol ihracatı konusunda ise Trans-Hazar Petrol Boru Hattı'nın inşası durumunda, Kazakistan petrolünün de Kaşagan petrol sahasından ihracatını kolaylaştırması beklenmektedir (Chumakov, 2019:47-54).

Hazar bölgesinin coğrafik yapısının, bölgedeki enerji kaynaklarının taşınmasını güçleştirmesi yeni petrol ve doğalgaz boru hatları projelerinin ortaya çıkmasını gerektirmiştir. Boru hattı projelerinin bölgenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlaması açısından önemi büyük olup, bölge ülkelerinin iş birliği projeleri hayata geçirme noktasında elzemdir. Boru hattı projelerinin karşılıklı iş birliği çerçevesinde inşa edilmesinin gerekliliği, söz konusu hatların üzerinde bulunan ülkeleri birbirlerine bağımlı hale getirme potansiyeli göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla iş birliğinin sürdürülebilirliği, enerji güvenliği açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda TAPI, Hazar ülkelerinden Türkmenistan'ın doğalgazını Afganistan ve Pakistan üzerinden Hindistan'a ulaştırmayı amaçlarken, yeni ortaklıkları da gündeme getirmiştir. Yeni ortaklıkların da gündeme gelmesiyle TAPI, hem Hazar bölgesi hem de güzergah üzerindeki ülkeler için cazip bir proje olarak görülmüştür (Yıldırım, 2023:364).

2.2. Boru Hatlarının Hazar Enerji Jeopolitiğine Etkisi

Hazar Havzası enerji jeopolitiği açısından güçlü bir konumda yer almanın yanı sıra kaynakların dağıtımı açısından dezavantajlı bir coğrafi konumda yer almaktadır. Bölgenin genel anlamıyla kapalı bir coğrafyada yer alması enerji kaynaklarının dağılımı için boru hatlarının yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ek olarak boru hatlarının yapılabilmesi için yeterli finansman ve iş birlikleri de süreci etkilemektedir. Bölgenin söz konusu dezavantajlı durumuna rağmen boru hattı inşaları jeopolitik önemi arttıran bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Planlanan hatlar birden fazla

ülke toprakları üzerinden geçeceğinden söz konusu transit geçiş ülkeleri de hem jeopolitik hem de ekonomik açıdan kazançlı olmaktadır. Söz konusu durum ülkeler arasında güzergah açısından da rekabetin oluşmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla Boru hattı projelerinin bölgedeki etkilerine bakıldığında, Rusya'ya alternatif olarak inşa edilen hatların amaçlarına ulaştığı görülmektedir. Örneğin BTC hattı, Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa Boru Hatları'ndan taşınan petrol miktarının azalmasına yol açmıştır. BTC'nin faaliyete geçmesinden önce yılda günlük 0,15 milyon varil petrol taşıyacak şekilde genişletilmiş olan Bakü-Novorossiysk boru hattı, BTC'den petrol taşınmaya başladığında söz konusu rakama ulaşamamıştır. Rusya ise BTC'nin, ABD'nin Kafkasya'yı Rusya'dan koparmak amacıyla hayata geçirdiğini savunmaktadır. Kafkasya ülkelerinin ekonomik anlamda gelişmeleri Rusya'nın Kafkas ülkelerindeki hakimiyet alanını daralttığı şeklinde savlar mevcuttur (Köten, 2013:73). Öte yandan AB'nin enerji arzını çeşitlendirme ve güvenli bir şekilde akışını sağlama yolunda adımlar attığı bilinmektedir. Rusya'nın enerjiyi dış politikada bir silah ve yaptırım aracı olarak kullanması AB'yi Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma stratejileri izlemeye yöneltmiştir. Hazar enerji kaynakları AB açısından Rusya'ya alternatif bir enerji kaynak bölgesidir. Hazar Havzasında yer alan eski SSCB ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla AB'de bölgeyle enerji arzı bağlamında ilgilenmiştir. Enerji arzının güvenli bir şekilde sağlanması yolunda Hazar'a yönelen AB için Türkiye kritik bir öneme sahiptir. Hazar kaynaklarının AB'ye ulaştırılması noktasında köprü görevi gören Türkiye, BTC, BTE ve TANAP projelerinin hayata geçirilmesiyle AB enerji arzında daha da önemli bir konuma yükselmiştir. Türkiye AB'ye güvenli enerji sağlamak rolünün yanı sıra Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin istikrarını güçlendirme konusunda da stratejik öneme sahiptir. Enerji kaynaklarının söz konusu bölgelerden taşındığı ve Türkiye'nin transit ülke olarak taşımacılık sürecinde yer aldığı gerçeği, AB için Türkiye'nin konjektürel ve stratejik önemini açıklamaktadır (Ayhan, 2008:162-174).

Türkiye'nin Hazar enerji arzında sağladığı transit güzergah rolü hem Hazar Havzası'nın hem de kendisinin jeopolitik önemine katkı sağlamaktadır. Türkiye bölgenin enerji arzında oynadığı rolün ve sahip olduğu potansiyelin farkında olmasının yanı sıra enerjide bir koridor olma stratejisini de benimsemiştir. Söz konusu stratejiyle Türkiye'nin Avrupa'ya enerji taşımada ana rol oynaması planlanmıştır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun hayata geçmesiyle de Türkiye Hazar ile Avrupa arasında enerji arzında bir koridor veya köprü niteliğini daha da açık hale getirmiştir. Öte yandan BTC hattı da faaliyete geçmesinden itibaren hem Hazar Havzası'nın hem de Türkiye'nin jeopolitik konumunu arttırmıştır. Dolayısıyla Türkiye Hazar Havzası için stratejik bir öneme sahip, enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında cazip bir köprü niteliğindedir. Ayrıca Türkiye, doğal gaz ihtiyacının büyük bir kısmını Hazar Havzası ülkelerinden karşılamaktadır. Özellikle Rusya, İran ve Azerbaycan doğal gaz ithalatında yarıdan fazlasını oluşturmaktadır (Erşen ve Çelikpala, 2019:585-586).

Türkiye, Hazar enerji kaynaklarının arzının yanı sıra bölgede etkinlik sağlayabilmek için ABD ve batılı ülkelerin iş birliği yapmak istediği, tarihi ve kültürel bağları dolayısıyla söz konusu ülkelere yakın olan bir ülkedir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan ve ekonomik kalkınmalarını

hızlandırmak isteyen bölge ülkeleri, Türkiye gibi batıya yakın politikalar izleyen bölgesel aktörlerle ve ABD, AB gibi küresel aktörlerle iş birliği içerisinde olmak istemişlerdir. Bölgenin petrol ve doğal gaz kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması için boru hatları projeleri söz konusu iş birlikleri yoluyla geliştirilmiştir. Nitekim projelerin genel ve birincil amacı Rusya'dan bağımsız bir şekilde enerji ihraç edebilmektir (Köten, 2013:77; Ozturk, 2002:66).

Hazar Havzasının enerji arzında BTC, BTE, GKG gibi boru hatları batıya olan arzı karşılarken Kazakistan- Çin, ve muhtemel TAPI hatları doğuya ve güneye olan arzı karşılamaktadır. Ayrıca Rusya'ya ve İran'a uzanan hatlar da stratejik ve politik ilişkiler bakımından önemlidir. Dolayısıyla bölgeden her yöne uzanan boru hatlarının bulunması bölgenin jeopolitik açıdan önemini arttırmaktadır. Söz konusu hatlar sayesinde Hazar ülkeleri enerji kaynaklarını ihraç edebilmekte, ekonomilerini kalkındırabilmekte ve alıcılar ise enerjiye ulaşabilmektedir. Öte yandan Rusya- Ukrayna savaşının getirdiği yeni jeopolitik denklemin bölgedeki etkilerine değinmek gerekirse, AB ülkelerinin Rusya'dan enerji ithalatını kayda değer bir şekilde azaltmaları ve yönlerini Hazar'a çevirmeleri bölgenin alternatif olarak görüldüğünün işaretidir. Ancak yeni enerji jeopolitiğinde sadece tedarikçi çeşitlendirmek yeterli görünmemekte, aynı zamanda kaynak çeşitlendirme de önemli yer tutmaktadır. Yenilenebilir enerjiye geçiş ve fosil kaynaklarına olan bağımlılığın azaltılması söz konusu yeni enerji jeopolitiğinin bir parçasıdır. IEA'nın fosil yakıtlar konusundaki tahminleri de baz alındığında (IEA, 2023) Hazar ülkelerinin enerji jeopolitiğinin ileriki yıllarda negatif bir yönde değişmesi muhtemeldir.

2.3. Hazar Enerji Kaynaklarının Dünya Piyasasına Arzında Karşılaşılan Sorunlar

SSCB'nin dağılmasıyla Hazar bölgesinde yeni devletler ortaya çıktığından beri gündeme gelen en önemli konulardan birisi, Hazar'ın zengin enerji kaynaklarının arzı olmuştur. Kaynakların çıkarılması, işletilmesi ve dağıtılmasındaki zorluklar arzını da etkilemiştir. Uzun süre SSCB yönetimi altında kalmış olan bölgenin dünyaya açılmaya başlamasına, batılı devletler ilk başta tedirginlikle yaklaşmışlardır. Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarlarında satmak için duydukları istek ve ihtiyaç, batılı şirketlerin bölgeye girmesindeki motivasyonu arttırmıştır. Ancak bölgedeki bazı sorunlar enerji projelerinin gerçekleştirmesini zora sokmuş ve geciktirmiştir. Bölgesel rekabet ve siyasal konjektür, Hazar enerji kaynaklarının gelişimi ve dağıtımında önemli etkilere yol açmıştır (Jaferov, 2023:89-92).

Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arzı ve iletimi konusunda yaşanan sıkıntıların başında nakil hatları gelmektedir. Eski SSCB ülkeleri olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın sahip oldukları enerji kaynaklarını çıkaracak ve işleyebilecek altyapı kaynaklarına sahip olmamaları, dahası bölgedeki boru hatlarının Rusya üzerinden geçmesi ve Rusya'nın kontrolünde bulunması yeni boru hatlarının inşa edilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur (Köten, 2013:65-82). Hazar bölgesinde öne çıkan konular sadece enerji kaynaklarının ekonomik ve endüstriyel anlamda çıkarılıp kullanılması değil, bölgedeki enerji çıkarım ve işleme gibi

faaliyetlerin yaratabileceği çevresel sorunlardır. Nitekim Rusya Hazar'ın hukuki statüsünü tartışmaya açarken aynı zamanda çevresel sorunlara da değinmiştir. Aynı şekilde 2018 yılında varılan uzlaşıda çevresel konular açısından hassasiyet belirtilmiştir (Aslanlı, 2018:9-13).

Nitekim Hazar'daki çevresel sorunlar ciddiye alınmasını gerektirecek ölçüde önemlidir. Bilim adamları Hazar'daki sondaj çalışmalarının aceleciliğinin Hazar'ın ekolojisine zarar verdiğini ve kirlenmeye yol açtığını belirtmektedir. Hazar havzasındaki su ve toprak kirliliği ile birlikte antropojenik maruziyetlerden kaynaklanabilecek benzerlerini araştıran birçok çalışma yapılmıştır. Hazar'daki hidrokarbon kaynaklarını çıkarma, taşıma ve kar paylaşımı ile gelen bölgesel rekabet bölgenin ekolojik durumunun göz ardı edilmesine yol açmaktadır. SSCB döneminden kalma çevre normlarının ihlali ve Batılı petrol şirketlerinin denetimsiz petrol arama faaliyetleri, çevresel sorunları daha da derinleştirmektedir. Hazar bölgesindeki çevresel yıkım sürecine karşı duyarsız kalınması, geri döndürülemez bir çevresel felaketin kapısını aralamaktadır (Zeinolabedin vd., 2010:506).

Ekolojik sorunlardan bahsedilmesinin gerekliliği ile birlikte tam olarak kapsam içine alınmamıştır. Bunun nedeni ekolojik sorunların bölgenin petrol ve doğal gaz kaynaklarının iletiminde engel teşkil etmemesidir. Daha ziyade bölgedeki sondaj çalışmaları ve hidrokarbon kaynaklarına yönelik faaliyetler Hazar'ın ekolojisine etki etmektedir. Ancak Rusya kendi çıkarlarının aksine gerçekleşen olayları geciktirmek veya engellemek için Hazar'daki çevresel tehditleri öne sürebilmektedir. Dolayısıyla Rusya'nın Hazar'daki ekolojik tehditleri siyasi amaçlarının önünde bir perde gibi kullandığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Bölgenin enerji kaynaklarının dağıtımında karşılaşılan sorunlar ekonomik yetersizlikler, askeri ve siyasi konjektür ve çıkarlar ve öncelikler olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir. Boru hatlarının yetersizliği ve ekolojik sorunların yanı sıra bölgedeki çıkara dayalı rekabetlerin varlığı, üç ana başlığın öncelenmesinde etkilidir. Kaynakların çıkarılması, işletilmesi ve boru hatları yoluyla dağıtılması konuları finansman sorunları ve ekonomik kaynakların yeterliliği ile alakalı olduğundan, ekonomik yetersizlikler başlığı altında incelenmiştir. Kaynakların dağıtımı için kullanılacak olan boru hatlarının gerek projesi gerek inşası askeri ve siyasi konjonktürün etkisinden bağımsız olmadığından, bazı askeri çatışmalar ve siyasi krizler bu başlık altında incelenmiştir. Çıkarlar ve öncelikler başlığında ise bölge ülkelerinin çıkar çatışmalarının kaynakların dağıtımına üzerine etkisi ve oluşturduğu engeller üzerinde durulmuştur.

2.3.1. Ekonomik Yetersizlikler

Sovyetlerin dağılmasının ardından Hazar bölgesi enerji kaynaklarının çıkarılması, işletilmesi ve dünya pazarlarına ulaştırılması konusundaki ekonomik yetersizlikler en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Hazar'ın eski SSCB ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, sahip oldukları enerji kaynaklarını çıkarmak için teknik desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Kaynakları kendi

imkanlarıyla çıkaracak ekonomik yeterliliğe ve altyapıya sahip olmadıklarından uluslararası şirketleri bölgeye davet etmişlerdir. Ayrıca Hazar'daki kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması için gerekli olan boru hatlarının makul fiyatlı ve güvenilir olması, Batılı devletler açısından önemli olmuştur. Hem maliyetinin yüksek olması hem de bölgenin jeopolitik olarak karmaşıklığı nedeniyle söz konusu özelliklerde boru hatlarının inşa edilmesi kolay olmamıştır. Bölgeye inşa edilecek her türlü boru hattından en çok zararı petrol fiyatlarının yüksek tutulması konusunda çaba gösteren OPEC ülkelerinin alacak olması, Hazar'dan gelecek petrolün küresel petrol fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olması beklenmiştir (Kocaman, 2018:158).

Bölgenin en büyük doğal gaz rezervlerinden birisine sahip olan Türkmenistan, ekonomi ve altyapı yetersizliği nedeniyle kaynaklarını ihraç etmekte zorluk çekmiştir. Boru hatlarının Rusya'ya bağlı olması Türkmenistan'ı enerji ticaretinde Rusya'ya bağlı hale getirmiş, zaman zaman Rusya'nın Türkmenistan'ın kendisine olan bağımlılığını kullanmasıyla iki ülke arasında gerginlikler yaşanmıştır. Örneğin, Rusya 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren Türkmen doğal gazının her bin metreküpü için 300 dolar öderken, aynı miktarda doğal gazı Avrupa pazarlarına 400 dolara satmıştır. 2009 yılındaki ekonomik krizin Avrupa'da doğal gaza olan talebin azalmasına neden olması, Rusya'nın da Türkmenistan gazı için ödediği fiyatı 220-240 dolar seviyesine indirmek istemesine sebep olmuştur. Aşgabat yönetiminin durumu kabul etmediğini açıklamasının ardından Rusya Orta Asya- Merkez Boru Hattı'nı kapatmıştır. Orta Asya-Merkez boru hattı, Türkmen doğal gazının ihracatı için en önemli boru hattı olduğu için ülke, söz konusu krizden ekonomik olarak kötü etkilenmiştir. Krizin ardından Türkmenistan, yeni bir enerji siyaseti belirleyerek alternatif boru hatlarına yönelmek durumunda kalmıştır (İsmayılov ve Budak, 2014:33; Özsoy, 2019:7).

Türkmenistan Hazar'daki komşularından ayrı olarak özelleştirmeye gitmek yerine, SSCB'den kalan mülkiyet anlayışını koruma yoluna gitmiştir. Devlet mülkiyetini koruma ve yabancı müdahalesini caydırma prensibiyle hareket eden ülke, 1992 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra petrol kaynaklarının geliştirme hakkının devlete ait olduğunu ileri sürmüş ve tamamı devlete ait olan petrol ve doğalgaz şirketleri kurmuştur. Bu bağlamda Türkmengaz ve Türkmenneft, Türkmenistan'ın petrol ve doğal gaz sektörünü yöneten devlet şirketleri olmuşlardır (EIA, 2013c:7). Türkmenistan'da enerji yatırımı yapmak isteyen yabancı şirketlerin, ülkenin devlet enerji şirketi olan Türkmengaz ile ortaklığı olması gerekirken, Türkmenistan'ın eski Cumhurbaşkanı Niyazov'un vefatının ardından ülkenin dış politika stratejisi değişmeye başlamıştır. İzlediği tarafsızlık politikası Türkmenistan'ın diğer bölge ülkelerinin gerisinde bırakmış olması ve ekonomisinin yeterince gelişmesini engellemesi ülkeyi politika değişikliğine yöneltmiştir. Niyazov'un vefatından sonra Rusya'ya olan bağımlılığını da azaltma isteği, Türkmenistan'ı yabancı şirketlere açılmak zorunda bırakmıştır (İsmayılov ve Budak, 2014).

Türkmenistan, mevcut beş boru hattı ve üç planlanan proje ile doğal gaz ihracatını artırmayı hedeflemektedir. Şu anda yıllık 3,5 Tcf kapasiteye sahip olan mevcut boru hatları, özellikle Rusya, Çin ve İran gibi ülkelere gaz ihraç ederken, eski ve modernizasyon gerektiren bazı hatlar nedeniyle

ihracat kapasitesi tam olarak kullanılamamaktadır. Gelecekteki projeler arasında yer alan ve Avrupa'ya gaz taşınması planlanan projeler arasında, Trans Hazar Boru Hattı (TCP) ve Afganistan, Pakistan, Hindistan'a gaz ulaştıracak TAPI Boru Hattı bulunmaktadır. Bu projelerle Türkmenistan, gaz ihracatını daha da artırmayı amaçlamaktadır (Atsan ve Eke, 2018:115-116).

Türkmenistan'ın doğalgaz taşımacılığında uzun yıllar boyunca Rusya'ya bağımlı kalmış olması Hazar bölgesi enerji kaynaklarının taşınmasındaki potansiyelini kısıtlamış sorunlardan birisidir. Türkmenistan'dan Çin'e inşa edilen boru hatları durumu değiştirmiş olmakla birlikte, Rusya'ya olan bağımlılığı azaltırken Çin'e bağımlılığın artma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Türkmenistan'dan Çin'e dört adet boru hattı bulunmaktadır. Boru hatlarından üçü aktiftir ve Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan üzerinden Çin'e doğalgaz ihraç etmektedir. Türkmenistan, söz konusu boru hatlarından Çin'e yılda 65 milyar metreküp gaz ihraç etmektedir. Ayrıca, Galkınış sahasını Hazar'ın doğu kıyısına bağlayan bir boru hattı da inşa edilmiştir. Kapasitesi bir trilyon fit küp olan hattın Trans Hazar Boru Hattı'na bağlanması düşünülmüştür (EIA, 2016b). Türkmenistan Çin ile ticaretini üst düzeye taşımasına ve ana müşteri olarak Rusya'nın yerini almasına rağmen, Rusya ile olan ticaretini sürdürmektedir. Ancak 2015 ve 2016 yıllarında Türkmenistan ile Rusya arasında gaz fiyatı konusunda anlaşmazlık yaşanmış ve Rusya bir süre Türkmenistan'dan gaz alımını durdurmuştur. Ardından iki ülke 2019 yılında gaz satışı konusunda anlaşmışlardır. Rusya'nın söz konusu tavrı özellikle Trans-Hazar Boru hattının inşasını engellemek veya geciktirmek olduğu yönünde yorumlanmıştır (Kasım, 2021:949).

Ekonomik açıdan sorun teşkil edebilecek bir diğer konu ise Rusya'nın Hazar ülkeleri üzerinde etkili olabilmek için petrol şirketlerine ortak olarak bölgenin ekonomisine hakim olma çabalarıdır. Rusya, Azerbaycan petrol şirketlerine ortak olmuş ve Türkmenistan ve Kazakistan ile de benzer adımları atmıştır. Böylece Rusya, Hazar enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmaya çalışmış ve bölgedeki enerji ticaretinde önemli bir konum elde etmiştir (Kocaman, 2018:152-168). Ayrıca petrol ve doğal gazın çıkarılmasının zorlaştıran ve üretim maliyetini yükselten durumlar, Hazar enerji kaynaklarının arzında engel teşkil eden durumlardan birisidir. Bölgenin dünyaya yeni yeni açılması dolayısıyla batılı devletler tarafından şüpheyle yaklaşılması, BTC gibi projelere karşı temkinli olunması ve ilk başlarda Avrupa tarafından çok cazip görülmemesi enerji arzında gecikmelere yol açmıştır. Hazar bölgesinin enerji arz güvenliğinde petrol ve doğal gaz boru hatları hayati öneme sahiptir. Boru hatları altyapı yatırımlarının planlama, uygulama ve finans sağlama aşamalarının uzun yıllar sürmesi de enerji arz güvenliğinin sağlanmasında endişelere ve sorunlara neden olmaktadır (Köten, 2013:65-82).

Bölge ülkeleri özellikle SSCB'nin dağılmasıyla ekonomik çöküş ile boğuşmuşlardır. 2004 yılında Azerbaycan'da aylık ücret 78 dolar olmakla birlikte nüfusun yaklaşık %45'i yoksulluk sınırının altında yaşamıştır (EIA, 2005a:1). Azerbaycan'ın ekonomik büyüme açısından umudu ise Hazar'daki zengin doğal gaz ve petrol kaynaklarının başarılı bir şekilde geliştirilmesi ve elde edilen gelir akışının etkili bir şekilde yönetilmesi olmuştur. Buna karşın Orta Asya'nın en büyük ekonomisi Kazakistan, bölgenin kabaca üretilen 1,8 milyon varilin (varil/gün) yaklaşık üçte ikisini

oluşturması dolayısıyla 2004 yılı için ekonomisi Azerbaycan ve Türkmenistan'a göre daha ileride bir durumdadır. Ülkenin gayri safi yurt içi hasılası (GSYH) 2004 yılında %33 artmış ve 39 milyar dolar olmuştur. Ayrıca hükümet gelirinin kabaca %30'u ve ihracat gelirlerini yaklaşık yarısını petrol endüstrisi oluşturmaktadır. Ekonomik açıdan sorunlu nokta ise Kazakistan'ın petrol endüstrisine aşırı güvenmesi riskidir. Uzmanlar büyük döviz girişlerinin döviz kurlarını bozarak enerji dışı sektörde büyümeyi engelleyebileceğinden bahsetmişlerdir. Bu bağlamda ülkenin petrol dışı sektörler için daha fazla yatırım yapmaması halinde, ekonomik büyümenin gelecek on yıllarda duraksayabileceği uzmanlar tarafından öngörülmüştür (EIA, 2005b:1-14).

Kazakistan'ın kara ile çevrili olması ve uluslararası petrol pazarlarından oldukça uzak olması ekonomik yetersizliklerden ve ayrıca jeopolitik dezavantajlardan birisidir. Bir limana erişim eksikliği Kazakistan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarlarına taşımak için boru hatlarına bağımlı hale getirmektedir (EIA, 2013b:1). Dolayısıyla bölgenin en güçlü ekonomilerinden olan ülkenin kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırmakta zorluk çekmesi, Hazar havzasının bir diğer enerji arz güvenliği sorununu teşkil etmektedir. Sadece Kazakistan değil, diğer Hazar devletleri de aynı şekilde kaynaklarını ihraç etmek için boru hatlarına hayati derecede ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak Hazar bölgesinin enerji arzında en önemli sorunları petrol ve doğal gaz boru hatlarına duyulan büyük ihtiyaç oluşturmaktadır.

Bölge ülkelerinin ekonomide enerji ihracatına yüksek derecede bağımlı olmaları özellikle ileride enerji arz güvenliğini etkileyebilecek bir sorundur. Örneğin 2018 yılında Azerbaycan toplam ihracatının %94'ünü yenilenemez kaynaklardan elde etmiştir. Aynı durum Kazakistan (%76), İran (%77), Rusya (%62) ve Türkmenistan (%90) için de geçerlidir (Karatayev ve Hall, 2020:2). Değişen enerji jeopolitiği denkleminde sadece petrol doğal gaz veya kömür değil yenilenebilir ve temiz enerjinin de önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla IEA'nın da öngördüğü gibi gelecek 30 yılda fosil kaynaklara olan talebin azalması doğrultusunda (IEA, 2023) Hazar Havzası'nın ekonomik açıdan sıkıntılı günler yaşayabilecekleri aşıkardır. Sonuç olarak petrol ve doğal gaz endüstrisine son derece bağımlı ekonomik yapı, bölge devletleri açısından risk oluşturmakta ve bölgenin enerji arzına bağımlı olmasını sağlamaktadır.

Hazar denizindeki petrol ve doğalgaz rezervlerinin potansiyelinin anlaşılmasının ardından bölgedeki hidrokarbon kaynakların işlenmesi ve dağıtımı konusunda yerel kaynakların sınırlılığı, özel şirketlere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Yeni bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan altyapı yetersizlikleri nedeniyle özel şirketlere kaynaklarını açmak istemişlerdir. Özel şirketlerin enerji politikaları bakımından devletlerin görmezden gelemeyeceği bir gerçeklik olduğu aşıkardır. Özellikle enerji güvenliği söz konusu olduğunda hem devletlerin hem de özel şirketlerin birlikte çalışması gerekmektedir. Dolayısıyla özel şirketler de devletlerin desteği olmadan enerji yatırımlarını sürdüremezler çünkü söz konusu yatırımların güvenliğini devletler sağlamaktadır (Pamir, 2001:121).

2.3.2. Askeri ve Siyasi Konjonktür

Belirli bir coğrafi bölgedeki ülkelerin güvenliği, tehditler ve zayıflıklar açısından birbirlerine bağımlıdır (Yıldırım, 2023:371). Dolayısıyla Hazar bölgesi ülkeleri de bölgenin coğrafi yapısı gereği birbirlerine bağımlı durumdadır. Gerek Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi gerekse paylaşılması ve enerji kaynaklarının ihraç edilmesi için oluşturulan boru hattı projeleri, bağımlılığı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hazar bölgesinin söz konusu durumu bölgesel iş birliğini zorunlu kılmaktadır. Kıyıdaş ülkeler arasındaki çeşitli çıkar çatışmaları bölgenin tam potansiyelinin ortaya konmasında engel teşkil etse de son 20 yılda çeşitli iş birlikleri sayesinde bölge büyük ölçüde kalkınmıştır. Enerji kaynaklarının kullanımı ve ihraç edilmesi önündeki en büyük engellerden birisi de Hazar'ın statüsü ve paylaşım sorunu olmuştur.

Hazar'ın hukuki statüsüne dair boşluk ilk olarak 1993 yılında dile getirilmekle birlikte, 2018 yılına kadar ciddi adımlar atılmamıştır. 2018 yılında Hazar'ın 5 kıyıdaş devletinin liderleri Kazakistan'ın Aktau kentinde bir araya gelerek Hazar'ın hukuki statüsü ve paylaşımı konusunda anlaşmaya varmışlardır. "Hazar Anayasası" olarak adlandırılan anlaşma ile bölgenin en büyük sorunlarından birisinin çözüme kavuşturulmuştur (Kocaman, 2018; Koçyegit, 2018:1). Ancak 2018 yılında üzerinde uzlaşılan metnin kapsamının geniş ve belirsiz olması yaşanması muhtemel anlaşmazlıkların çözümü noktasında soru işareti oluşturmaktadır. Ayrıca Hazar'ın sektörlere bölünmesi öngörülmesine rağmen bir usulün belirtilmemesi, tarafları BM ilkeleri uyarınca Hazar Denizi'nin ulusal sektörlere bölünmesi konusunda bir anlaşma üzerinde çalışmalara başlamalarını gerektirmiştir (Merdan & Kahraman, 2020: 464). Gelecekte ortaya çıkacak herhangi bir uyuşmazlık noktasında sözleşmenin yetersiz kalması ihtimaline karşı düzenlenmesi ve geliştirilmesi beklenmektedir.

Hazar'ın hukuki statüsü konusunda 2018 yılında imzalanan sözleşme metni, boru hatları inşası hakkında da hükümler içermektedir. Sözleşmeye göre, boru hattı güzergahı için yalnızca o boru hattının geçtiği ülkeler arasında anlaşma yapmanın gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla boru hattı inşa etmek için deniz tabanında toprakları geçilen ülkeler arasında yapılacak bir anlaşma yeterli olmaktadır. Sözleşmeden anlaşılacağı üzere, Türkmenistan'dan Azerbaycan'a gidecek olan Trans-Hazar boru hattı mümkün olması beklenmektedir. Rusya Türkmenistan ile yaşadığı sorunla boru hattı yapımını geciktirmeyi amaçlasa da sözleşmenin ardından kendisinin fiilen engelleyebileceği bir durum kalmadığından, Rusya Türkmenistan'dan gaz alımına tekrar başlamıştır. Sözleşmeye rağmen Rusya ve İran çevresel endişeleri öne sürerek boru hattı yapımına karşı çıksalar da itirazları ekonomik ve stratejik unsurlarla motive edilmiştir (Kasım, 2021:950-951).

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesine yönelik kıyıdaş devletler arasında yapılan anlaşmanın sağlanması uzun yıllar almış, dolayısıyla bölgenin ekonomik ve siyasi potansiyelini olumsuz yönde etkilemiştir. Anlaşma ile uzun yıllardan beri gündemde olan enerji projelerinin hayata geçmesi ve yeni projelerin ortaya çıkma şansı artmıştır. Özellikle Trans-Hazar Boru Hattı

bölgede enerji taşımacılığında önemli ölçüde gelişme sağlayacak ve bölgenin enerji güvenliğini arttırabilecek bir projedir. Boru hattı projelerin hayata geçirilme noktasında ise bölge ülkelerinin iş birliğinin sağlanmasına ve anlaşmazlıkların çözülmesine ihtiyaç vardır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasında Hazar’da yaşanan sorun, Trans Hazar projesinin gerçekleştirilmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. İki ülkenin, Hazar’da anlaşmazlığa düştükleri üç saha bulunmaktadır. Bunlar, Azerbaycan’ın Azeri, Çırak, Kepez olarak adlandırdığı, Türkmenistan’ın ise Ömer, Osman ve Serdar olarak adlandırdığı alanlardır. Azerbaycan’ın 1997’de Çırak, 2002’de Azeri sahasında sondaj çalışmalarına başlamasından itibaren iki ülke ilişkileri bozulmaya başlamış ve 2001 yılında karşılıklı olarak büyükelçiliklerini geri çekmişlerdir (Kasım, 2021; Mustafayeva, 2021).

Türkmenistan’ın doğal gaz ihracatı için Azerbaycan’ın Türkmenistan’a olan borcunu ödemesine ilişkin anlaşma, iki ülke ilişkilerinin düzelmesine yönelik en önemli adımlardan birisidir. 5 Mart 2008 tarihinde imzalanmış olan anlaşma gereği Azerbaycan’ın Türkmenistan’a yaklaşık 45 milyon ABD doları ödemesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yine Mart 2008’de iki ülke büyük elçilerinin atanması yönünde bir anlaşma yapılmıştır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki Kepez/Serdar sahası üzerindeki anlaşmazlık konusunda ise iki ülke, saha hakkında fikir birliğine varana kadar faaliyette bulunmama kararı almışlardır. Türkmenistan’ın sahayla ilgili anlaşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı’na götürmeyi savunması ve Azerbaycan’ın devriye gemilerinden birisinin Türkmenistan gemisini durdurması gibi olaylar dışında ciddi bir kriz yaşanmamıştır. 2021 yılında saha üzerinde anlaşmaya varılmadan önceki duruma rağmen Türkmenistan Devlet Başkanı Bedrimuhammedov, Trans Hazar Boru Hattı’na desteğini dile getirerek boru hattının Türkmenistan’ın enerji politikasının hedeflerinden birisi olduğunu belirtmiştir (Kasım, 2021:952; Mustafayeva, 2021).

Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki anlaşmazlığın çözümü için atılan en önemli adımlardan birisi iki ülkenin 21 Ocak 2021 yılında “Dostluk” adında anlaşma imzalamaları olmuştur. Anlaşma Azerbaycan tarafından Kepez, Türkmenistan tarafından ise Serdar olarak adlandırılan sahaların geliştirilmesine ilişkin mutabakat zaptının imzalanmasıyla yapılmıştır. Sahanın kanıtlanmış rezervi 1,4 milyar varildir. İki ülke ilişkileri Türkmenistan’da Bedrimuhammedov’un yönetime geçmesi ile gelişmeye başlamıştır (Mustafayeva, 2021).

Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki anlaşma Trans Hazar Boru Hattı’na yeni bir ivme kazandırarak, projenin hayata geçirilmesini hızlandırması muhtemeldir. Türkmenistan’dan 30 milyar metreküp doğal gazı, Hazar üzerinden Azerbaycan’a oradan da Avrupa’ya taşıyacak olan boru hattı, Güney Gaz Koridoru’na da eklenebilecektir. Ayrıca Azerbaycan, TANAP aracılığıyla 2020’nin sonunda Yunanistan ve Bulgaristan’a doğal gaz ulaştırmaya başlamıştır. Türkmenistan’ın Trans Hazar Boru Hattı yoluyla TANAP’a bağlanması her iki ülkenin stratejik önemini ve uluslararası profilini güçlendirecektir. Bu bağlamda İki ülke arasında 21 Ocak 2021 yılındaki mutabakat, Trans- Hazar Boru Hattı’nın inşası için en önemli engellerden birisini daha kaldırmıştır. İki ülkenin iş birliğinin ardından, Trans Hazar’a yönelik en büyük itiraz Rusya’dan gelmiştir.

Rusya'nın itirazlarının arkasında, TANAP'ın Avrupa'ya sağladığı miktarın, Güney Gaz Koridoru aracılığıyla Avrupa'ya 10 milyar metreküpten fazla gaz pompalanmasını istememesi yatmaktadır. Gaz fiyatlarındaki dalgalanmalar ve Covid 19'un doğal gaz talebi üzerindeki etkileri geçici ve varsayımsal engeller olarak görülmüştür (Kasım, 2021:953-954; Mustafayeva, 2021).

İki ülke arasındaki anlaşmazlığın çözümü ve iş birliğinin sağlanması bölgenin enerji ticaretine olumlu etki yapmıştır. Özellikle Trans-Hazar doğalgaz boru hattı konusunda önemli bir adım teşkil eden anlaşma, Türkmenistan'dan çıkartılan gazın Avrupa'ya ulaştırılması açısından stratejik öneme sahiptir. Ayrıca Trans Hazar Boru Hattı'nın Güney Gaz Koridoruna girebileceği göz önüne alındığında, bölgenin dinamiğini önemli ölçüde arttırabileceği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Azerbaycan, Türkmenistan ve hatta Kazakistan'ın Trans Hazar Boru Hattı'na destek vermesi, projenin şansını arttıracaktır. Türkiye de Azerbaycan petrolü ve doğal gazının en önemli tüketicilerinden olmasının yanı sıra transit ülke konumunda bulunmasından dolayı Trans Hazar Boru Hattı'nı desteklemektedir (Erdoğan, 2017; Mustafayeva, 2021).

Hazar bölgesindeki Rusya faktörü, kaynakların işlenmesi ve uluslararası piyasalara dağıtılması noktasında önemlidir. Rusya Hazar'daki etkisinin azalmasına, enerji piyasası üzerindeki kontrolüne olumsuz etki edecek her türlü girişime karşı çıkmıştır. İlk olarak Hazar'ın hukuki statüsünü gündeme getirerek bölgenin enerji kaynaklarının çıkarılmasını geciktirmiş ve yakın çevre doktrini çerçevesinde eski SSCB ülkelerini kendi arka bahçesi olarak ilan ederek bölgedeki nüfuzunu artırma yolunda adımlar atmaya başlamıştır. Hazar enerji kaynaklarının iletimi için alternatif boru hattı projeleri Rusya'yı rahatsız etmektedir. Rusya özellikle doğalgaz sektöründe bir tekel oluşturmayı hedeflemekte, bununla da kalmayarak Hazar bölgesindeki nakil hatlarını ve rotaları da kontrol etmek istemektedir. Rusya'nın politikaları, enerjiyi bir güç aracı olarak kullandığı yönünde eleştirilere neden olmaktadır. Türkmenistan'ın Hazar'dan elde edilen doğalgazın Avrupa'ya ihraç edilmesi konusunda Rusya ile olan sorunları, söz konusu eleştirilerin haklılığına örnektir. Türkmenistan için doğalgaz önemli bir döviz kaynağıdır. Ancak Türkmenistan'ın gaz endüstrisi Rusya'ya ciddi şekilde bağımlı olması, Türkmen gazını Avrupa'ya ulaştıracak boru hatlarının Rusya topraklarından geçmesi ülkenin gaz ihracatını ciddi ölçüde etkilemiştir. Türkmenistan, gaz aktarım altyapısı ve üretimi ve nakliyesi konusunda da Rus ekipman ve bileşenlerine bağımlı durumdadır. Rusya ülkelerin kendisine olan bağımlılık durumlarını kullanarak, karşı devleti/devletleri kendi çıkarları doğrultusunda karar almaya zorlamıştır. Ayrıca yüzde yüz güvenlik anlayışıyla hareket eden Rusya, kendi güvenliğini pekiştirmek ve sürekliliğini sağlamak için bazı olayları yeri geldiğinde kendi lehine olacak biçimde desteklemiştir (Kocaman, 2018:163).

Hazar bölgesinin enerji politikalarını ve bölgenin enerji güvenliğini etkileyen bir başka faktör Dağlık Karabağ çatışmasıdır. SSCB dağıldıktan sonra Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan çatışmalar sonucunda Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan işgali altına girmiştir. 1994 yılında ateşkes ilan edilmesine rağmen söz konusu topraklar Ermenistan işgali altında kalmış ve zaman zaman ateşkesi ihlal edici olaylar yaşanmıştır. Ermenistan'ın ateşkesi ihlal edici

saldırıları çatışmaya dönüşerek 2-5 Nisan 2016'da Azerbaycan'ın stratejik öneme sahip üç tepeyi geri almasıyla sonuçlanmıştır. Ermenilerin ateşkes ihlalleri devam etmiş ve 12 Temmuz 2020 yılında enerji güvenliği açısından hayati öneme sahip Tovuz bölgesine ve Ağdam'a saldırmıştır. Ermenistan'ın uluslararası hukuku ihlal eden saldırıları aynı zamanda bölgenin enerji boru hatlarının güvenliğine, dolayısıyla enerji güvenliğine yönelik saldırılardır. Ermenistan'ın söz konusu saldırgan tutumları nedeniyle bölgedeki enerji projelerinden dışlanmıştır (Sinkaya, 2024).

Ermenistan'ın Azerbaycan'ın enerji altyapısına yönelik tehditleri, Ermenistan'ın bölgesel ve küresel enerji güvenliği açısından bir tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. Azerbaycan, büyük bir enerji üreticisi ülke olarak enerji güvenliğinde kritik bir rol oynamaktadır. 27 Eylül 2020'de Azerbaycan, Ermeni tehditleri ve işgalini sona erdirmek için askeri bir inisiyatif almıştır. 1994'ten beri süren müzakereler ve ateşkesin, çatışmanın çözümüne ve topraklarının geri alınmasına bir çözüm sunmadığını gören Azerbaycan, askeri yollarla başarı elde etmiştir. 10 Kasım 2020'de imzalanan anlaşma ile Azerbaycan, Kelbecer, Laçın ve Ağdam'ı savaştan geri almış ve diğer topraklarını çatışmalar yoluyla kurtarmıştır. Anlaşma kapsamında, Rusya, Dağlık Karabağ ve Laçın koridorundaki temas hattına beş yıl süreyle barış gücü birlikleri konuşlandırmıştır. Eğer taraflardan birisi bu hükmü sona erdirmeye niyetini altı ay önceden bildirmezse, sürenin beşer yıllık periyotlarla otomatik olarak uzatılması kararlaştırılmıştır (Kasım, 2021:955).

Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını başarılı bir askeri operasyonla Ermenistan'dan kurtarması, bölgesel dinamiklerin hızlanmasını sağlayacaktır. Ayrıca Azerbaycan'ın enerji projelerinde güvenilirliğinin artmasına yardımcı olacaktır. Azerbaycan ile Türkmenistan arasındaki anlaşma, bölgesel iş birliğinin müzakereler ve uygun arabuluculuklarla mümkün olduğunu ve anlaşmazlıkların daha kolay çözülebileceğini ortaya koymuştur (Kasım, 2021:956-957) (Mustafayeva, 2021).

Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara iletilmesindeki sorunlardan bir diğeri İran'ın boru hattı projelerine dahil edilmemesidir. İran, maruz kaldığı ambargolar dolayısıyla bölgenin enerji projelerinden dışlanmaktadır. BTC projesi Azerbaycan için Rusya ve İran'dan kaçış anlamında önemlidir. Azerbaycan'ın ABD yanlısı bir politika izlemesi de durumu pekiştirmiştir. Aynı şekilde TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'ne dahil edilmemesi, İran'ın TAPI'ya projeye karşı çıkmasına neden olmuştur. İran, Hindistan ile Pakistan arasındaki sorunlar nedeniyle projenin gerçekleşmeyeceğini savunmakta, Sudi Arabistan'ın da projeye yatırım yapma vaadine inanmamaktadır. Ancak Çin'in TAPI'ya dahil olması, İran'ı proje konusunda yumuşatması muhtemel görünmektedir. Çin'in İran'daki büyük yatırımlarının, İran hükümeti üzerinde etkili olabilmesi, İran'ın daha sonra TAPI'ya dahil edilmesi fikrini gündeme getirirse de projedeki diğer ortaklar durumu hoş karşılamamışlar ve Hindistan'ın TAPI projesinde kalması yönünde görüş bildirmişlerdir (Yıldırım, 2023:372-373). Bir aktörün bölgesel bir projede dışlanması, genel anlamda bölgesel istikrarın sağlanmasını engellemektedir. Ancak İran'ın kendi topraklarından geçmeyen boru hattı projelerine karşı çıkması, kendi çıkar hesaplarının bir ürünüdür. İran'ın bölge devletleriyle daha uzlaşmacı bir tavır takınması, bölgede güvenirliliğinin artması için önemlidir.

Azerbaycan, İran'ın SSCB'nin çöküşünden itibaren Dağlık Karabağ sorunuyla Ermenistan'ı desteklediğini ve Azerbaycan Devleti'nin Hazar'daki politikalarına karşı çıktığını belirtmektedir. Azerbaycan yetkililerine göre İran, BTC boru hattının gerçekleştirilmesi ve Azerbaycan'ın Batı'ya açılmasına karşı da çalışmalar yürütmüştür. İran'ın BTC'ye karşı çıkmasının sebebi, projenin İran'ı potansiyel petrol taşımacılığı gelirlerinden mahrum bırakacağını düşünmesidir. Daha fazla ileri giderek Azerbaycan karasularına savaş gemileriyle saldırı düzenleyen İran'ın söz konusu hareketleri güvenilirliğini sorgulatmaktadır (Erdemir, 2009:30). Bölgedeki çatışmalar özellikle enerji kaynaklarının dağıtımında sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan gerginlik ve çatışma ortamından dolayı Azerbaycan'ın petrol ihracatında kullandığı üç ana boru hattından birisi olan Bakü- Supsa Boru Hattı kullanılamamıştır. Hat, Ekim 2006'dan Ağustos 2008'e kadar onarım nedeniyle kapatılmış, Rusya ve Gürcistan arasında yaşanan sorunların ortaya çıkardığı güvenlik endişeleri nedeniyle Kasım 2008'e kadar açılmamıştır (EIA, 2009:3).

Rusya ile Gürcistan arasında Ağustos 2008'de yaşanan çatışma, Batı, özellikle Türkiye, İsrail ve ABD için enerji güvenliği ve bölgedeki siyasi duruş açısından önemli sonuçlar doğurmuş ve Hazar enerji kaynaklarının ihracı için yeni güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Çatışmanın, enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılmasında kritik öneme sahip olan BTC ve Güney Kafkasya boru hatlarının yakınında gerçekleşmesi, Rusya'nın Kafkasya'dan Orta Asya'ya uzanan bölgedeki doğal kaynakların ulaştırılması ve dağıtımını kimin kontrol edebileceği ve sorumlu olabileceği hakkında kesin bir mesaj olarak algılanmıştır (Erdemir, 2009:38).

Boru hattı projelerinin tamamlanamaması, Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasındaki en büyük engellerden birisidir. Güncel anlamda TAPI projesinden örnek verilebilmektedir. TAPI'nın en önemli sınırlılığı güvenlik sorunlarıdır ve bunların başında Afganistan'ın güvenlik durumu gelmektedir. Uluslararası güçlerin bölgeye gelmesiyle güvenliğin sağlanacağı düşünülmüş olsa da son on yılda durum aksini göstermiştir. Bir diğer önemli sınırlılık ise coğrafyadır. Özellikle Afganistan'ın engebeli yapısı, boru hattı inşası ve maliyetlerini önemli ölçüde artırmaktadır. TAPI projesi, Türkmenistan için hem stratejik hem de ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Türkmenistan, enerji ihracatında tek bir alıcıya bağımlı olmak istememektedir, çünkü tek bir alıcı, fiyat ve enerji politikaları üzerinde tekel oluşturabilme ihtimali artmaktadır. Türkmenistan, böyle bir ekonomik bağımlılığa karşı çıkarak, TAPI projesiyle enerji ihracatında çeşitlilik sağlamayı hedeflemektedir (Yıldırım, 2023:365).

TAPI Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin sağlıklı bir şekilde işlemesi, büyük ölçüde güvenliğin sağlanmasına bağlıdır. Boru hattının büyük bir bölümünün Afganistan'dan geçmesi, ciddi güvenlik endişeleri doğurmaktadır. Taliban'ın Afganistan'da yönetimi ele geçirmesinden sonra bölge, artan güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. 11 Eylül'den sonraki süreçte sorunlar daha da karmaşık hale gelmiştir. Afganistan'da bir tür iç savaş durumu yaşanmakta olup, ABD'nin müdahaleleri sona ermesine rağmen güvenlik sorunları devam etmektedir. Taliban'ın ülkedeki terör faaliyetleri, hem huzursuzluk yaratmakta hem de ekonomik kalkınmayı

engellemektedir. TAPI Doğal Gaz Projesi'nin, bu güvenlik sorunlarını büyük ölçüde ortadan kaldırarak bölgeye istikrar ve ekonomik kalkınma getirmesi hedeflenmesine (Anceschi, 2017; D'Souza, 2011; Yıldırım, 2023:371) karşın, böyle bir hedef fazla iyimser görünmektedir. Ekonomik iş birlikleri aktörlere çıkar alanları içerisinde fayda sağlayabilmekle birlikte, tamamen çatışmaları çözebileceği anlamına gelmemektedir. Afganistan'ın durumu, boru hatlarının güvenliğine karşı terör saldırılarının gerçekleşmesine müsaittir. Dolayısıyla kaos ortamında oluşturulan ekonomik iş birlikleri daha fazla güvenliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu da projelerin ya ertelenmesine ya da gecikmeli olarak faaliyete geçmesine neden olmaktadır.

2.3.3. Çıkarlar ve Öncelikler

Çıkarlar ve öncelikler noktasında ise söylenmesi gerekenlerden ilki, tüm devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikleridir. Bazılarının çıkarları bölge yararıyla paralel ilerleyebilir ancak bazılarının çıkarları diğerlerinin zararına olarak görülmektedir. Hazar devletleri arasındaki çıkar çatışmaları genellikle Hazar'ın paylaşım sorunu ve enerji boru hatları üzerinden gerçekleşmiştir. Bazı çıkar çatışmalarının boru hatları projelerini engellediği, bölgesel iş birliklerini tıkadığı görülmüştür.

Bölgenin enerji kaynaklarının ihraç edilmesi için yapılacak boru hatları konusunda da bölge devletleri arasındaki rekabet kendisini göstermektedir. Azerbaycan Petrol ve doğalgaz kaynakları nedeniyle ilgi odağı olurken Rusya, petrolün Karadeniz'deki Novorossisk Limanından taşınmasını, İran petrolün kendi topraklarından geçerek körfezde taşınmasını istemiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Bakü-Tiflis-Ceyhan projesiyle gelmesi Rusya ve İran'ı özellikle rahatsız etmiştir. Özellikle Rus Dışişleri Bakanlığı Hazar'ın statüsü açıklığa kavuşmadan Hazar kaynaklarının işletilmesine yönelik herhangi bir anlaşmaya karşı çıkmıştır. Ancak Azerbaycan Rus şirketi Lukoil'e %10 hisse verdiğinde Rus Başbakan Chernomyrdin, anlaşmayı imzalamaktan çekinmediğini belirtmiştir (Kasım, 2021:947). Rusya'nın Hazar kaynaklarının işletilmesine yönelik anlaşmalara karşı çıkıp ardından anlaşmayı imzalamayı kabul etmesi, üzere bölgede kendi lehine olan olayları desteklemesine örnektir.

Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması için boru hatlarına ihtiyaç vardır. SSCB sonrası dönemde boru hatları sorunu ortada iken gündeme gelen boru hattı projelerinin hayata geçirilmesi çok kolay olmamıştır. Özellikle Mega Proje olarak lanse edilmesine rağmen Bakü- Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesinin hayata geçirilmesi sürecinde birçok sorun ve anlaşmazlık ortaya çıkmış ve projenin hayata geçirilmesi ve hizmete açılması 2006 yılını bulmuştur. Bölgenin siyasi yapısı bazı anlaşmazlıklara müsait durumda olduğu için söz konusu boru hattı projelerinin gerçekleştirilmesi belli oranda zaman alıcı olmuştur ve hala da olmaktadır (Köten, 2013:65-82; Yiğitgüden, 2023:64).

Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin uzun yıllar süren anlaşmazlıklar bölgedeki boru hatları yapım sürecini ve yeni projelerin oluşturulması gibi bölgenin potansiyelini ortaya çıkaracak gelişmeleri engellemiştir. Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletler arasında da bir çeşit karşılıklı bağımlılık söz konusudur. Her kıyıdaş devlet konuya ilişkin kendi tezini öne sürerken, uzlaşmacı tavırların yoksunluğu Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinin zaman almasına neden olmuştur. Özellikle Rusya'nın bölgede kendisini devre dışı bırakacak herhangi bir projeye karşı çıkması ve bölgenin enerji nakil hatlarını kontrol etmek istemesi bölgenin en önemli çıkar çatışmalarından birisidir (Kedikli & Çiçek, 2020:86-112; Koçyegit, 2018:4-10; Merdan & Kahraman, 2020:442-464).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'ne karşı çıkan bazı çıkar gruplarından kısaca bahsetmek gerekmektedir. Özellikle ABD'deki Ermeni lobisi hükümetin BTC'ye yardımlarına karşı çıkmış ve ABD kendisini bir ikilemde bulmuştur. Ermeni Lobisi ABD için dikkate alınacak bir unsurken, aynı zamanda Ermenistan da Rusların eline düşmesi için kenara itilmemesi gereken bir ülkedir. Ayrıca Azerbaycan, Türkiye ve İsrail, ABD'nin müttefikleri olarak dikkatli düşünülmesi gereken bir noktada yer almaktadır (Erdemir, 2009:27).

BTC projesinin ortaya çıkışı ve hayata geçirilişi süresince ortaya birçok sorun çıkmasına rağmen zamanla bazı aktörler açısından projenin önemi anlaşılmıştır. 1997-2003 yılları arasında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşarlığı yapmış olan Doç. Dr. Halil Yurdakul Yiğitgüden, BTC'nin doğuşu sürecinde yaşadıklarını ve gözlemlediklerini bir kitapta toplamıştır. Yiğitgüden, özellikle AB ve Almanya'nın Hazar bölgesi kaynaklarının Rusya üzerinden Avrupa'ya taşınması için lobi faaliyetleri yaptıklarını, daha sonra projenin Avrupalı şirketler tarafından giderek cazip bulunmaya başladığını aktarmaktadır. BTC'ye başlangıçta ekonomik olmayan bir ABD projesi gözüyle bakılırken son 20 yılda uluslararası arenada yaşanan gelişmeler Rusya'ya alternatif güzergahların önemini arttırmıştır. AB, BTC'nin müzakere edildiği sıralarda özellikle Türkiye'yi bypass edici alternatiflere ilgi göstermeye devam ederken Rusya üzerinden geçen güzergahları destekleyici tutum takınmıştır (Yiğitgüden, 2023:16-64).

Genel anlamda Hazar, özelde de Azerbaycan ve nispeten Kazakistan'ın enerji kaynaklarını Avrupa pazarlarına ulaştırmada mega proje olarak görülen BTC'ye karşı tepkilerin nedenlerine bakıldığında, bunların çok faktörlü olduğu görülmektedir. Rusya, kendisini bypass edici bir proje olarak görüldüğü ve eski SSCB toprakları üzerindeki etkisini kaybedeceğini düşünerek BTC'ye karşı çıkmıştır. Projeye karşı çıkışına sebep olarak ise dünya kamuoyuna ekonomik nedenleri göstermiştir. İran ise hazar petrolünü kendi toprakları üzerinden Basra körfezi üzerindeki Harg Limanına ulaştırmayı istemesi nedeniyle, BTC projesine her fırsatta karşı çıktığını belirtmiştir. İran, Hazar petrolünün taşınması için çok cazip sayılacak ancak devam eden ambargolar nedeniyle siyasi anlamda sorun teşkil eden bir seçenek sunmuştur. İran'ın söz konusu seçeneğine göre Hazar petrolü tankerlerle İran'ın Neka Limanı'na taşınarak rafine edilecek, böylece Kuzey İran'ın akaryakıt ihtiyacı karşılanacak ve eşdeğer miktarda İran ham petrolü Güneydeki Bandar Abbas Limanından dünya pazarlarına ihraç edilecektir. Ancak İran'daki siyasi istikrarsızlık Avrupalı

şirketlerin, Amerikan ambargosu ise ABD’li şirketlerin ülkedeki büyük yatırımlara girmelerine engel olmuştur. Olumsuzluklara karşın İran, Hazar Denizi’ndeki Neka Limanı üzerinden swap yöntemi ile petrol taşımacılığını önemli ölçüde geliştirmiştir (Yiğitgüden, 2023:14-69).

Bölge ülkelerinin gelişmeleri kendi istedikleri doğrultusunda yönetmeye çalışmaları, projelerin hayata geçirilmesini geciktirmektedir. Örneğin TAPI projesinde Afganistan’a önemli rol düşmektedir. Ancak ülkede Taliban’ın ortaya çıkması projenin sekteye uğramasına neden olmuştur (Yıldırım, 2023:367). Ekonominin küreselleşmesi, ekonomik, askeri ve siyasi çıkarlar ülkeleri her ne kadar iş birliğine zorlamış olsa da projenin hayat geçirilme sürecini olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde BTC’nin yapım süreci çeşitli çıkar çatışmaları nedeniyle gecikmiştir.

TAPI projesi, ilgili ülkelere fayda sağlayacak ve ekonomik çıkar alanı oluşturacak bir fırsat olarak görülmektedir. Proje tamamlanırsa üye ülkeler ve boru hattından beslenen ülkelerin sistemi bozmayı göze alamayacakları, dolayısıyla bölge de karşılıklı bağımlılığa dayalı bir istikrarın sağlanacağı düşünülmektedir (Yıldırım, 2023:372). Bölgenin karşılıklı bağımlılık yoluyla istikrara ve güvene kavuşması ihtimal dahilinde olmasına karşın, karşılıklı bağımlılığın her zaman istikrar getirmediği belirtilmelidir. Hazar bölgesi özelinde düşünüldüğünde, boru hatları projeleri ve enerji stratejileri noktasında bölge ülkeleri birbirlerine bağımlı görünmektedir. Ancak çıkarlar çatıştığında karşılıklı bağımlılık yerini tıkanmalara ve sorunlara bırakabilmektedir. Enerji boru hatları ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla herhangi bir anlaşmazlık ve çatışma halinde boru hatlarının güvenliği tehlikeye girmektedir. İş birliği ve karşılıklı güvenin önemi burada ortaya çıkmaktadır.

Enerji boru hatlarının ve projelerinin ilgili ülkelere getirdiği ve getirmesi beklenen faydaların yanı sıra, bazı tehditleri de ortaya çıkarabilmektedir. Binlerce kilometrelik petrol ve doğal gaz boru hatlarının enerji bağımlısı ülkelere ulaştırılması, yeni bağımlılıklar ve tehditleri beraberinde getirebilmektedir. İşbirliğine dayalı ilişkiler boru hatları için önemli bir koşul olsa da beraberinde getirdiği yeni bağımlılıkların göz ardı edilmemesi hayati derecede önemlidir. Özellikle Enerji güvenliği aktörleri ile siyasi güvenlik aktörlerinin aynı yönde hareket edip etmediklerine bakılması gerekmektedir. Çünkü bölgesel kaynaklar, bölgesel enerji bağımlılıkları ve siyasi güvenlik kompleksleri, askeri güçle paralel ilerlemektedir. (Yıldırım, 2023:365).

Enerji güvenliği, bölgesel kaynaklar ve enerji bağımlılıklarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır ve siyasi güvenlik unsurları da askeri güçle paralellik göstermektedir. Dolayısıyla, enerji güvenliği kompleksleri ile siyasi güvenlik komplekslerinin aktörleri ve bölgelerinin aynı olup olmadığına bakmak elzemdir. Bunun için enerji bağımlılığını, kaynak sayısı, iç enerji üretimi ve enerji giriş noktalarının çeşitlendirilmesi gibi faktörler üzerinden incelemek daha net bir çerçeve ortaya koymaktadır. Ayrıca enerji ve güvenlik arasındaki ilişki de dikkate alınması gereken bir unsurdur (Yıldırım, 2023:370).

Örneğin, eski SSCB ülkelerinin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı, bu ülkelerin enerji ithalatlarını ve kaynak alternatiflerini çeşitlendirme veya iç enerji üretimlerini artırma kapasiteleriyle ilgili olmuştur. Yıllık bazda bağımlılıkta dalgalanmalar olabilmekte, ancak uzun vadede bağımlılık derecesi genellikle sabit kalmaktadır. Dalgalanmalar, enerji güvenlik komplekslerinin yapılarının genellikle siyasi güvenlik komplekslerine göre daha dinamik olduğunu ortaya koymaktadır. Kaynakların enerji güvenliği gereksinimleri ise iletim kapasitesi ve piyasa yapısına bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, ham petrol küresel piyasalarda taşınabilirken, doğal gazın çoğunlukla boru hatlarıyla taşınması, fiyatının bölgesel olarak belirlenmesine yol açmaktadır. Enerji bağımlılığı, hükümetler arasındaki diğer çatışmalar ve anlaşmazlıklarla ilişkilendirildiğinde, güvenlik veya siyasi sorunlara neden olabilmektedir. Böyle bir durumda, enerji bağımlılığı olumsuz sonuçlar doğurabilmekte ve enerji güvenliği açısından önemli bir tehdit oluşturabilmektedir. (Yıldırım, 2023:370).

Enerji bağımlılığı konusunda Hazar bölgesinde akla ilk gelen ülke Rusya'dır. Kıyıdaş eski SSCB ülkeleri uzun süre Rusya'ya enerjide bağımlı kalmış ve bağımlılıklarını azaltmak için uğraşmışlardır. Rusya'nın ise bölgeye bakışı stratejik bir perspektife dayanmaktadır. Kendisi devasa enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen, bölgedeki enerji kaynaklarında söz sahibi olmayı ve Batıya giden petrol ve doğalgaz üzerinde kontrol sağlamayı hedeflemektedir. Rusya, bölge ülkelerini kontrol altına alarak ve enerji boru hatlarının kendi sınırlarından geçmesini sağlayarak, enerji ihtiyacı olan devletleri kendine bağımlı hale getirmek istemektedir. Orta Asya ülkeleri küresel pazarlara açılmış olsalar da Rus sermayesi söz konusu ülkelerin pazarlarında özellikle gaz sanayi ve hidroelektrik santralleri üzerine yoğunlaşan yatırımlarla önemli bir yer edinmiştir. Rusya'nın stratejik enerji yatırımlarının bir parçası olarak Lukoil, Yukos ve Gazprom gibi büyük enerji şirketleri 2000 yılında birleşerek, Hazar Petrol Şirketini kurmuştur. Ayrıca, Rusya, yeni boru hatlarının inşasına engel olarak Sovyetler döneminden kalan ve kendi sınırlarından geçen eski güzergahların kullanılmasının avantajlarını da kullanmaktadır Rusya Hazar'a giriş çıkışları kontrol edebilmek için deniz statüsüne sonuna kadar karşı çıkmış ve bölgede dengeleri korumak adına var olan sorunları kendi lehine desteklemiştir. Böylece geliştirilecek girişimlerde elini güçlendirmek istemektedir (Kocaman, 2018:167).

İran, SSCB'nin dağılmasından sonra, yeni kurulan cumhuriyetlerle ekonomik ve ticari ilişkileri öncelikli hale getiren bir strateji izlemiştir. Kendini Orta Asya enerji kaynaklarının dünyaya açılması için doğal bir enerji güzergâhı olarak görmüştür. Ancak Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve paylaşımı ile ilgili sorunlar, İran'ın enerji politikalarında çelişiklere neden olmuştur. Başlangıçta Rusya ile ortak paylaşım sistemini desteklerken, Moskova'nın Kazakistan ve Azerbaycan ile sektörel paylaşım anlaşmaları yapması İran'ı Türkmenistan dışında destekçisiz bırakmıştır. İran, Hazar Denizi'nde %20'lik bir pay alacağı bir sektörel bölünmeyi kabul edebileceğini açıklamış, ancak istediği paydan daha azını alacağı için daha sonra paylaşımı reddetmiştir. Olaylar İran'ın Azerbaycan kara suları ve hava sahasını ihlal etmesine ve tehlikeli olaylara yol açarak Azerbaycan ve Türkiye arasında bir yakınlaşma meydana getirmesine neden

olmuştur. İran ayrıca, Kazakistan ve Türkmenistan'ın petrol ve doğalgazını uluslararası pazarlara taşımak için oluşturulan boru hatlarıyla yakından ilgilenmektedir. ABD, İran'ın planlarını engellemeye çalışmış, bölgede ABD, Rusya ve İran arasında ciddi görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. ABD böylece İran'ı dışlayacak enerji nakil hatlarına odaklanarak, bölgedeki enerji kaynakları üzerinde stratejik bir çekişme yürütmüştür. (Kocaman, 2018:166).

Çıkarlar ve öncelikler Hazar enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasında geciktirici ve engelleyici etki yapmaktadır. Bölgede boru hatları yapılmasından ve güzergahının kendi topraklarından geçmesini isteyen Rusya ve İran gibi aktörler çeşitli engellemeler ve ihtilaflarda bulunarak boru hatlarının yapım sürecini geciktirmiştir. Ayrıca bölge devletlerinin, fikir birliği sağlaması gereken konularda da uzlaşmacı tavırlardan yoksun davranışlar sergileyerek süreci uzatmaları da yine enerji kaynaklarının çıkarılması ve ihraç edilmesi sürecini olumsuz etkilemiştir.

2.4. Bir Alternatif Olarak Hazar

2.4.1. Hazar Enerji Kaynakları Küresel İhtiyacı Ne Kadar Karşılabilir?

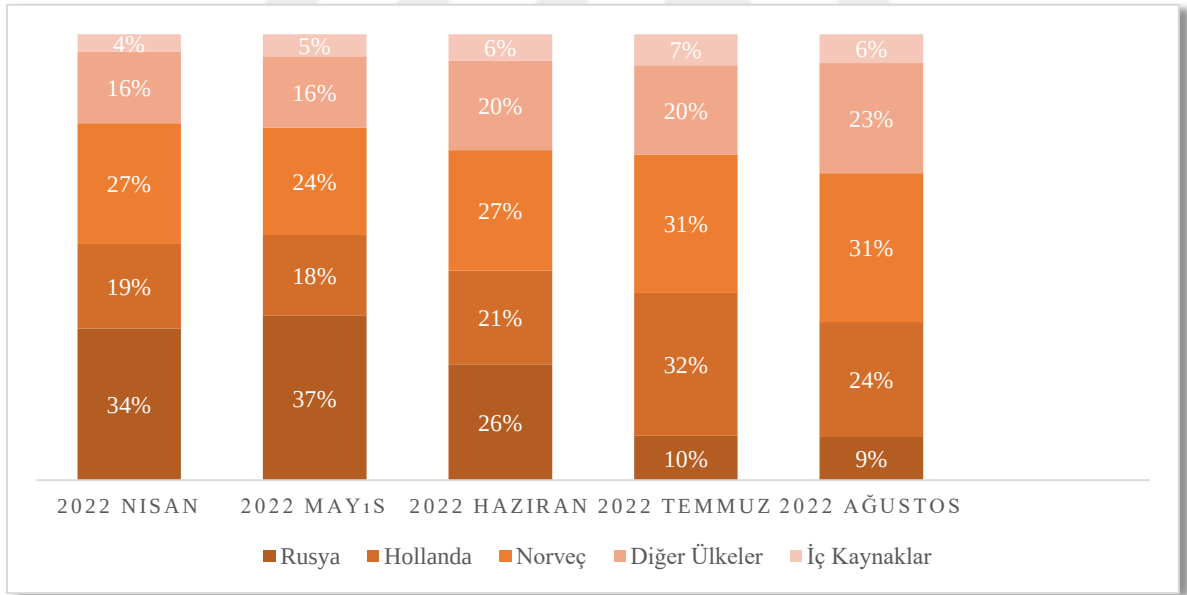
Hazar denizinde bugün 50 milyar varil petrol, 8,4 trilyon metreküp doğal gaz rezervinin olduğu tahmin edilmektedir. ABD enerji bakanlığına göre ise potansiyel doğalgaz rezervinin 292 trilyon fit küp olduğu tahmin edilmektedir. Doğalgaz rezervleri bakımından Orta Doğu bölgesi dünyadaki rezervlerin %40'tan fazlasını oluştururken eski SSCB ülkelerinin oluşturduğu Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri %30'dan fazla doğal gaz rezervleriyle ikinci sırada bulunmaktadır. Rusya'nın tek başına payı ise %20'nin üzerindedir. Ayrıca son 20 yılda Rusya'nın doğalgaz rezervleri %13 oranında artarak 37,6 trilyon metreküpe çıkmıştır. Ek olarak, Türkmenistan 13,6 trilyon metreküplük doğalgaz rezerviyle öne çıkmaktadır. Oranlara bakıldığında Hazar bölgesinde doğalgaz rezervleri açısından öne çıkan iki ülkenin Rusya ve Türkmenistan olduğu anlaşılmaktadır (Euronews, 2022b). Özellikle Rusya, doğalgaz rezervleri bakımından dünyada en çok rezerve sahip ülke konumundadır. Bölgesel anlamda bakıldığında ise dünyadaki doğalgaz rezervlerinin %40'tan fazlası Orta Doğu'da bulunmaktadır (Blank, 2018:2) Son 20 yılda Katar ve İran'da yapılan keşiflerle bölgedeki rezerv miktarı %30 oranında artmıştır. Hazar ülkelerinden olan İran'ın kendi doğalgaz rezervleri 32,1 trilyon metreküptür (Ibrayeva vd., 2018:150-157). ABD'nin ise 12,6 trilyon metreküp doğalgaz rezervi bulunmaktadır (Al-Abadi, 2024).

Avrupa ülkelerinin rezervleri ise söz konusu ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır. Örneğin Avrupa'daki en büyük üretici konumunda bulunan Norveç'in doğal gaz rezervi 1,5 trilyon metreküp düzeyindeyken AB sınırındaki rezervler ise sadece 0,4 trilyon metreküp olmakla birlikte dünya rezervlerinin %0,2'sini oluşturmaktadır (Euronews, 2022b). Avrupa Birliği'nin doğalgaz konusundaki bağımlılığı, kaynaklarının yoksunluğuna bakıldığında anlaşılmaktadır. 2020 yılında AB'nin doğal gaz ihtiyacını %43 oranında Rusya sağlamıştır. AB üyesi olmayan Norveç'in AB'ye

sağladığı gaz oranı ise % 21’dir (Euronews, 2022b). AB’nin 2021 yılındaki doğalgaz üretiminin % 40’ını Rusya oluşturmuştur (BP, 2022). 2022 yılında Rusya’dan gelen gaza en fazla bağımlı ülkeler Almanya, İtalya, Polonya, Bulgaristan ve Avusturya olmuştur. Rusya’nın Ukrayna’yı işgal girişiminden önce İtalya, ülkenin yaklaşık 4’te 1’ine denk gelen (%24) Rusya’nın sattığı toplam doğal gazı tek başına ithal etmiş ve bu oran İtalya’nın doğal gaz ihtiyacının %39’unu oluşturmuştur. Aynı şekilde AB içerisinde doğal gaz tüketiminin en yüksek olduğu ülke olan Almanya da 2022 Nisan ayında ithal ettiği gazın %34’ünü Rusya’dan almıştır (Euronews, 2022b).

Son birkaç yılda görüldüğü üzere gerek Rusya ile ABD, ve AD ilişkilerinin giderek kötüleşmesi, Rusya’nın Ukrayna ile girdiği savaş ve İran’a yapılan yaptırımlar, Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki savaş, gerekse Rusya tarafından enerji kaynaklarının bir yaptırım aracı olarak kullanılması gibi faktörler, Batı’nın Hazar enerji kaynakları için Rusya’ya alternatif yollara yönelmeleri gerektiğini göstermiştir. Başlangıçta AB için Rusya hattı daha cazip olarak görülürken gelenen noktada hem enerji bağımlılığını azaltma hem de alternatif güzergahlara önem verme noktasında Rusya dışı enerji hatlarının cazibesi artmış görünmektedir.

Grafik 8: Almanya’nın Doğal Gaz Tedarik Kaynakları

Kaynak: (Euronews, 2022b).

Grafik 8’de görüldüğü üzere Rusya-Ukrayna Savaşının başlamasının ardından Almanya’nın Rusya’dan gaz tedariki git gide düşmüştür. Ancak AB bazında bakıldığında, AB, Çin, ve Hindistan birlikte 2021 yılında küresel petrol ithalatının yaklaşık %45’ini, doğal gazın ise yaklaşık %50’sini oluşturmuştur. Durum böyleyken AB’nin Rusya’ya olan önceki bağımlılığının yanı sıra petrol ve doğal gaz kaynaklarına olan ağır bağımlılığı gözler önüne serilmektedir. Ukrayna ile girdiği savaştan önce dünyanın en büyük enerji ihracatçısı olan Rusya’nın savaş ile birlikte petrol ve doğal gaz ihracatı düşüş göstermiştir (BP, 2023).

AB'nin enerji güvenliği sorunu artarken yeni tedarikçiler arasında Hazar ülkesi Azerbaycan'ın da önemi artmıştır. AB Norveç, Katar, ABD, İsrail, Cezayir ve Nijerya ile görüşmelerinin yanında Azerbaycan da doğal gaz tedarikini %50 arttırmayı kabul etmiştir (Dinçer, 2024; Euronews, 2022b). Azerbaycan'dan tedarik edilecek gaz Avrupa'ya Türkiye ve Bulgaristan üzerinden boru hatlarıyla taşınmaktadır. Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınması bağlamında Güney Gaz Koridoru, TANAP ve BTC, en büyük adımlar olmuştur. TANAP projesi Hazar bölgesinin yanı sıra Türkiye, Azerbaycan ve Avrupa ekonomileri için de büyük önem taşımaktadır. TANAP'ın 17 Mart 2015 tarihinde Kars'ta düzenlenen temel atma töreninde USAK Enerji Güvenliği Merkezi Başkanı Hasan Selim Özertem, TANAP'ın bölge ekonomisi, Türkiye, Avrupa Birliği, Hazar Havzası enerji güvenliği ve bölgesel dinamikler açısından önemini değerlendirmiştir. Özertem, TANAP'ın Türkiye'nin Azerbaycan gazını Avrupa'ya taşımada etkin bir rol oynayacağından ve 6 milyar metreküp doğal gazın Türkiye'ye, 10 milyar metreküp doğal gazın ise TAP ile Avrupa'ya ulaştırılacağından bahsetmiştir. Türkiye, Azeri gazının alınıp satıldığı ve dağıtımının gerçekleştirildiği bir merkez olmasa da özellikle Azerbaycan'ın Şah Deniz-2 sahasından çıkarılacak gazın İtalya'ya kadar taşınmasında önemli bir güzergâh üzerinde yer almaktadır. Dolayısıyla TANAP, Avrupa Birliği'nin Enerji Birliği projesi açısından, Türkiye'nin yeni dönemde oynayacağı kritik rolü gösteren önemli bir proje olarak değerlendirilmektedir. 2018 yılında açılan TANAP, 1850 kilometre uzunluğunda ve 16 milyar metreküp doğalgaz taşıma kapasitesine sahiptir. Avrupa ile bağlantısı 2019 yılında gerçekleşen boru hattından Avrupa'ya 10 milyar metreküp gaz taşınabilmektedir. Ayrıca kapasitesi 31 milyar metreküpe çıkarılabilmesi planlanmıştır (Kasım, 2021:948; TANAP, (t.y).-b).

Öncelikle Türkiye, coğrafi konumu dolayısıyla Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren bir köprü niteliğinde olması hem Ortadoğu hem Hazar kaynaklarına yakın olması nedeniyle transit açıdan önemlidir. Aynı zamanda Hazar enerji kaynaklarının Avrupa'ya en mantıklı ve en ekonomik şekilde ulaştırılmasında ön planda durmaktadır. AB'nin Rusya'ya enerji nakil hatları dolayısıyla da bağımlı olduğu hatırlatıldığında, Türkiye toprakları üzerinden geçecek bir hat Avrupa için çok daha güvenli ve az maliyetli olacaktır. Aynı şekilde Hazar enerji kaynakları uzun yıllar boyunca Sovyet Rusya'nın kontrolünde olduğundan nakil hatlarının Rusya üzerinden geçmesi, söz konusu hatların Rusya'nın tekelinde olmasını sağlamıştır. Bölge devletleri sahip oldukları kaynakları çıkarıp işleyebilseler bile kaynakların nakli konusunda da Rusya'nın inşa ettikleri hatlara bağımlı olmuşlardır. Rusya'ya olan ciddi bağımlılık durumu, Hazar enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştıracak yeni nakil hatlarının inşa edilmesini gerektirmiştir. Bakü- Tiflis- Ceyhan Boru Hattı Rusya'yı baypas edebilmiş ve Hazar kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırabilmiş olması açısından örnek teşkil etmektedir (Erdemir, 2009; Kerimli, 2006).

Enerji kaynaklarının arzı için boru hatlarının önemi büyüktür. Dolayısıyla enerji boru hatlarından bahsetmek gereklidir. Öncelikle Hazar Bölgesi özelinde düşünüldüğünde boru hatları sayısı yetersiz düzeydedir. Son 20 yılda inşa edilen yeni boru hatları oldukça yararlı olmuşsa da sayılarının ve çeşitlerinin arttırılmasını özellikle bölge ülkeleri istemektedirler. Coğrafi konumu

Hazar Ülkelerine yakın ülkeler ise yeni yapılması muhtemel boru hatlarının güzergahında bulunacağından, transit bölge olma avantajını elde edebileceklerdir. Örneğin BTC ile Gürcistan ve Türkiye, transit bölge olma şansını yakalamışlardır. Özellikle Türkiye Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi görme statüsünün en somut örneğini teşkil edencesine Avrupa'ya iletilecek enerji kaynakları için önemli bir geçiş ülkesidir.

Hazar'ın hukuki statüsüne dair anlaşma enerji güvenliğinin sağlanması ve buradan çıkarılan petrol ve doğal gazın uluslararası pazarlara ulaştırılması için atılan ilk önemli adımı oluşturmaktadır. İkinci büyük adım ise Azerbaycan ile Türkmenistan arasında imzalanan mutabakat muhtırasıdır. Her iki konunun da çözüme kavuşturulmasından önceki durum, Hazar enerji kaynaklarının ihracı ve boru hatlarının inşası önünde engel teşkil etmiştir. Bölgede özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan'ın enerji güvenliğine yönelik politikaları, Avrupa ve Çin'in enerji güvenliğini etkiler hale gelmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan, Hazar'da daha fazla açık deniz sondaj platformu inşa ederek ihracat kapasitesini arttırmanın yanı sıra, Türkmenistan ve Kazakistan'ın kaynaklarını da taşıyarak bir enerji merkezi olmak istemektedir. Azerbaycan mevcut pazarlara olan güvenli erişimi korurken, Avrupa'daki yeni pazarlara ulaşarak kapasitesini genişletmek niyetindedir. Türkmenistan ise Trans Hazar Boru Hattı ile Avrupa'ya ulaşmayı hedeflerken, bir yandan da TAPI'nın inşa edilmesini istemektedir. Türkmenistan'ın Çin'e kadar ulaşan boru hatlarının çok büyük bir pazara erişim sağlaması, enerji pazarının daha fazla çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi için itici güç olmuştur. Hazar'ın hukuki statüsü ve Hazar'daki enerji sahaları hakkındaki anlaşmazlıkların çözülmesi, Azerbaycan ve Türkmenistan için enerji güvenliği açısından hayati önem arz etmektedir. 2018 yılındaki Hazar'ın statüsüne ilişkin sözleşme ve Azerbaycan ile Türkmenistan Arasındaki Mutabakat Muhtırası iki ülkenin enerji güvenliğine ilişkin hedeflerini desteklemiştir (Çalışkan, t.y., 2020a; Kasım, 2021; Koçyegit, 2018).

İki önemli kıyı devleti olan Rusya ve İran, bölgede etkili rol oynama kapasitesi yüksek iki devlettir. İran hem Rusya, hem de Hazar'ın kara ile çevrili ve kıyı tarafından kapalılıktan muzdarip olan yeni bağımsız olmuş ülkelerinin ihracatında, ana koridor olmak için Rusya Federasyonu'nun desteğine ihtiyaç duymaktadır (Zeinolabedin vd., 2010:504).

Rusya'nın Ukrayna'yı işgal girişimlerinin başlaması ve bir savaş ortamının ortaya çıkmasıyla AB ülkeleri ve Rusya arasında ciddi gerilmeler yaşanmıştır. Bunların arasında karşılıklı konulan ticari ambargolar büyük yer tutmaktadır. AB savaştan önce Rusya'ya bağımlılığı 2030 yılını hedef koyarak 3'te 2 oranında azaltmayı planlarken, savaş sonrası hedef, 2023'e çekildi. Bağımlılığın azaltılması doğrultusunda doğal gaz tedariği için kaynak çeşitlendirilmesi için farklı ülkeler bulunması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının arttırılması planlanmıştır (Kuzemko vd., 2022). AB'nin lokomotif gücü Almanya'ya bakıldığında Rus gazına olan bağımlılığını özellikle Rusya- Ukrayna savaşı sonrasında haziran ayında %26, temmuz ayında %10 ve ağustos ayında da %9'a kadar düşürdüğü görülmektedir. Rusya'dan ithal edilen gazın payı azalırken Hollanda ve Norveç'in paylarının arttığı görülmüştür. İtalya Rusya'ya bağımlılığı azaltma noktasında Cezayir,

Katar ve Azerbaycan ile anlaşmalar yapmış ve Rusya'ya olan doğal gaz bağımlılığını %21'e kadar düşürmüştür (Euronews, 2022b).

Rusya-Ukrayna Savaşı enerji ticaretinde küresel anlamda bazı sonuçları beraberinde getirmiştir. BP'nin yayımladığı rapora göre savaşın etkilerini enerji güvenliği, ekonomik büyüme ve küresel enerji kaynaklarının bileşimi olmak üzere üç alanda görmek mümkündür. Enerji güvenliği bağlamında enerji kıtlığı ve jeopolitik olaylara karşı kırılganlık endişeleri artmış ve ülkelerin ithal enerjiye olan bağımlılıklarını azaltma, bunun yerine yerli üretimle enerji tüketme eğilim artmıştır. Ekonomik büyüme bağlamında Rusya-Ukrayna Savaşı'nın gıda ve enerji fiyatları artmış ve küresel ekonomik büyümeyi yavaşlatmıştır. Küresel enerji kaynaklarının bileşimi bakımından ise Rusya'nın hidrokarbon ihracatındaki azalmalardan, yabancı yatırım ve teknolojilere erişimini etkileyen yaptırımların yalnızca kademeli olarak hafiflediği varsayımlardan bahsedilmiştir. Söz konusu varsayımlara dayanarak Rus enerji kaynaklarının belirsizliği vurgulanmıştır (BP, 2023).

AB'nin Hazar bölgesine yönelik politikaları büyük ölçüde ekonomik hedeflere dayanmaktadır. Söz konusu hedefler doğrultusunda, AB'nin bölgedeki ülkelerin pazar ekonomisine geçişini desteklemek ve demokratikleşme sürecini hızlandırmak amacıyla geliştirdiği çeşitli projeler bulunmaktadır. Projelerden birisi TACIS (Bağımsız Devletler Topluluğuna Teknik Yardım) programıdır. Program, bölge ülkelerinin pazar ekonomisine geçişini desteklemek ve demokratikleşme sürecini teşvik etmek amacıyla oluşturulmuştur (Kocaman, 2018:164). Bir diğer önemli proje ise TRACECA (Avrupa, Kafkasya, Asya Taşıma Koridoru) programıdır. TRACECA, Kafkasya, Orta Asya ve Karadeniz bölgelerinde uluslararası ulaşımın geliştirilmesi sayesinde bölgesel siyasi ve ekonomik ilerlemeyi sağlamayı hedeflemektedir. TRACECA'nın en önemli araçlarından birisi "Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Nakli – INOGATE" programıdır. INOGATE, bölge devletleri arasında enerji alanında bölgesel iş birliğini güçlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Böylece yeni boru hatlarının inşasının yapılması ve enerji kaynaklarının Avrupa'ya güvenli bir şekilde taşınmasını sağlanması için bölgesel güzergâhların oluşturulması planlanmıştır (Kocaman, 2018; Wilson, 2015). Projeler, AB'nin Hazar bölgesi ile olan ilişkilerini güçlendirme, bölgesel iş birliğini artırma ve Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlama yönündeki stratejisini yansıtmaktadır.

Hazar bölgesindeki enerji rezervleri, Orta Doğu'ya kıyasla daha sınırlı olsa da Kuzey Denizi'ndeki rezervlerden daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Bölgenin potansiyel enerji kaynaklarının henüz tam anlamıyla keşfedilmemiş olması da tahminleri desteklenmektedir. Dolayısıyla, AB'nin Hazar bölgesine olan ilgisi son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. AB, Hazar'a olan ilgisini artırarak, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak ve yeni alternatif enerji kaynakları ile enerji nakil hatları oluşturmak amacıyla çeşitli projeler geliştirmiştir (Bilgin, 2009). AB, planladığı projeleri hayata geçirme konusunda bazı önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Güvenlik sorunları, projelerin karşılaştığı zorlukların başında gelmektedir. Enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde çıkarılması ve taşınmasının, AB'nin en büyük endişelerinden birisi olması, bölgedeki

terörizm ve istikrarsızlık gibi sorunların, öncelikli olarak çözülmesi gereken temel problemler olarak görülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla AB'nin, Hazar bölgesindeki enerji projelerini sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde gerçekleştirebilmesi için bölgesel güvenlik risklerine yönelik etkili çözümler geliştirmesi gerekmektedir.(Bilgin, 2009; Ibrayeva vd., 2018; Kocaman, 2018:164).

2.4.2. Hazar Enerji Kaynakları Ortadoğu'ya Alternatif olabilir mi?

BP Statistical Review of World Energy Haziran 2016 verilerine göre, gaz rezervlerinin %42,5'i Orta Doğu'da, %28,7'si Avrasya'da bulunmaktadır (BP). Diğer ülkeler söz konusu veriler doğrultusunda Hazar'ın avantajlarından yararlanıp, bölgede hâkim güç olmak istemektedirler. Orta Doğu'daki istikrarsızlık ve çatışma ortamı ister istemez ilgiyi Hazar'a çevirmektedir. Aynı zamanda bölgedeki enerji kaynakları, Orta Doğu merkezli fiyat krizlerinin yaşanmaması için bir önlem niteliği taşımaktadır. Bölgenin, Rusya ve Çin gibi iki dünya devi ile batı ekonomileri ve gittikçe büyüyen doğu ekonomileri arasında bir köprü konumunda bulunması önemini arttırmaktadır. İlerleyen zamanlarda Batı'nın elinde bulunan Kuzey Denizi enerji kaynaklarının tükenerek olmasından dolayı, Hazar Havzası Kuzey Denizi'nin yerini almaya aday gösterilmektedir (Nogayeva, 2007). Hazar enerji kaynaklarının önemini gösteren asıl nokta ise, başlıca talep merkezlerinin ilerleyen 20 yılda ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artış olması ve enerji arz güvenliğini sağlayacak alternatif bölgeler arasında yer almasıdır (Kocaman, 2018:157).

Kazakistan, uzun vadeli ekonomik kalkınma planını oluşturduğu 2050 Stratejisi'ni 2012 yılında başlatmıştır. Stratejiye göre Kazakistan, 2050 yılına kadar dünyanın ilk 30 ekonomisine girmeyi planlamaktadır. Sosyal, ekonomik ve politik reformları içeren strateji, ekonomik büyümeyi, yeni ihracat pazarlarına ulaşarak, yatırım ortamını iyileştirerek ve özel sektör ile kamu-özel sektör ortaklıklarını daha da geliştirerek elde etmeyi vurgulamaktadır. Ayrıca 2050 yılına kadar tüketilen tüm enerjinin yaklaşık %50'sinin yeşil enerji teknolojileri tarafından üretilmesi ve tüm madencilik şirketlerinin yalnızca çevre dostu üretime geçmesi gerektiği de stratejinin içerisinde yer almaktadır (IEA, 2021b:6). Böylece Kazakistan, çevresel sorunlara karşı kayıtsız kalmadığını belirtmiş olmaktadır.

Petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zengin olan Kazakistan, önemli fosil yakıtlarına oldukça bağımlı olmakla birlikte net bir enerji ve enerji ürünleri ihracatçısıdır. Burada, Kazakistan'ın Çin ile olan iş birliği dikkat çekicidir. Çin'in, Orta Doğu'dan sonra dünyanın en büyük petrol sahası olan Kashagan'da, Çin Ulusal Petrol Şirketi'nin (CNPC) %8,3 hisse satın alması da dahil olmak üzere, 30 milyar ABD doları değerinde enerji anlaşmaları imzalaması, sahaya atfedilen önemi göstermektedir. Küresel ekonomide önemli bir yer tutan Çin, kalkınma için enerji ithalatına ve bu ithalatı çeşitlendirmeye ihtiyacı vardır. Aynı şekilde Kazakistan da ihracat rotalarını çeşitlendirmeye ve ihracat hacimlerini genişletmeye ihtiyaç duymaktadır. Çin Kazakistan'ın enerji gelişiminde önemli bir ortaktır. Özellikle hidrokarbon kaynaklarında yukarı

akış geliştirme ve boru hattı inşaatı ile yerel petrol rafinasyonu ve gaz işleme konusunda Çinli şirketler Kazakistan'ın önemli ortağıdır (IEA, 2021b:9-11).

Azerbaycan'ın da hem AB hem de diğer uluslararası aktörler için önemli bir alternatif olması bölgenin cazibesini arttırmaktadır. Bölge Ortadoğu'ya nazaran istikrarlı olmakla birlikte Azerbaycan ve Kazakistan gibi batıya açılmış, dolayısıyla daha güvenilir aktörlerin bulunduğu bir bölgedir. Orta doğu petrollerine rezerv açısından olmasa da enerji güvenliği bakımından alternatif olabilir. Hazar'ın doğal gaz devi Türkmenistan da bölgede yükselmeye başlayan ülkeler arasındadır. Azerbaycan ile imzaladığı dostluk anlaşması, Trans-Hazar projesinin önünü daha da açmış görünmektedir. Dolayısıyla kaynakların dağıtımının daha etkili bir şekilde olacak olması ve daha fazla pazara ulaşılabilmesi bölgenin kalkınmasında büyük rol oynayacaktır. Bölgedeki kaynakların dağıtım sistemi ne kadar gelişirse enerji ithal eden ülkelerin bölgeyi tercih etmesi o kadar muhtemeldir. Çünkü ithal edilen gazın ve petrolün nasıl taşınacağı önemli bir konudur ve güvenilir olması esastır.

Ülkenin enerji karışımı büyük ölçüde fosil yakıtlara yoğunlaşmış olmakla birlikte petrol ve doğal gaz alanında toplam arzın %98'inden fazlasını oluşturmaktadır. Arz güvenliği endişe verici olmasa da fosil yakıtlara aşırı bağımlılık sera gazı emisyonlarını artırmakta ve ülkeyi yakıt fiyatı dalgalanma risklerine maruz bırakmaktadır. Ayrıca, eskiyen doğal gaz şebekeleri yeni kompresör istasyonları ve yardımcı altyapı ile önemli ölçüde modernize edilmiş olsa da, dağıtım sistemi kayıpları ve gaz arzının kalitesi endişe verici olmaya devam etmektedir (IEA, 2021a:16). Şah Deniz-1 yılda yaklaşık 9 milyar metreküp üretim yapmaktadır. Şah Deniz-2 ise 2018 yılının ortalarında üretime başlamıştır. 2021 yılında Şah Deniz-2 sahasının Güney Doğu kanadında da üretime başlanarak mevcut üretime 400 milyon metreküp gaz eklenmiştir. Sahadan şimdiye kadar 140 milyar metreküpten fazla doğal gaz, 33 milyon tondan fazla kondensat üretimi gerçekleştirilmiştir (Bloomberg, 2021; IEA, 2021a:21).

Azerbaycan ve Hazar enerji kaynaklarını Avrupa'ya ulaştıran TANAP'ın 24-31 bcm/yıl genişleme potansiyeli varken TAP'ın başlangıçtaki potansiyeli 10 bcm'dir. Sonuç olarak Azerbaycan 2005 yılından beri enerji anlamında büyük yol katetmiş, Rusya'dan doğal gaz ithal ederken, Şah Deniz sahasının açılmasıyla 2007 yılında net bir gaz ihracatçısı haline gelmiştir. 1,3 trilyon metreküp kanıtlanmış doğal gaz rezervi bulunan Azerbaycan'ın petrol kadar olmasa da doğal gaz çıkarmada ve ihraç etmede önümüzdeki on yıllarda küresel ekonomiye büyük ölçüde katkıda bulunması beklenmektedir (IEA, 2021a:14-21). 2020 yılında ham petrol ihracatı yaklaşık 568 varil/gün olmakla birlikte ihracatın çoğu Avrupa ülkelerine yapılmıştır. Özellikle İtalya 2020 yılında Azerbaycan'ın ham petrol ihracatının %34'ünü almıştır (EIA, 2021:3).

Hazar bölgesinde Rusya ve İran'ın ardından en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan Türkmenistan, doğal gaz pazarını genişletmek için çeşitli çalışmalar sürdürmektedir. Geniş bir doğal gaz boru hattı ağına sahip olan ülke, hali hazırda Çin'in en büyük doğal gaz tedarikçisi durumundadır. 2009 yılında açılan Türkmenistan-Özbekistan-Kazakistan-Çin Boru Hattı üzerinden

yılda yaklaşık 40 milyar metreküp doğalgaz Çin'e ithal edilmektedir. Türkmenistan, sahip olduğu doğal gaz rezervlerinin keşfedilmesi ve üretiminin artırılması, yeni ihracat rotalarının bulunması amacıyla uluslararası enerji şirketleriyle iş birliği yapmaktadır. Bu doğrultuda diğer bir Hazar ülkesi Azerbaycan ile “dostluk” petrol yatağının ortak işletilmesi kararını almışlardır. Hali hazırda inşası devam eden TAPI ve Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan-Çin Boru Hattı hem bölgeyi hem de Türkmenistan'ı, enerji ticareti açısından canlandıran adımlardır. Ayrıca Trans-Hazar Boru Hattı projesi de Türkmenistan'ın Avrupa pazarlarına açılmak için yaptığı en önemli girişimlerden birisi olma özelliğini taşımaktadır. Trans-Hazar için Türkmenistan Dışişleri Bakanı Raşid Meredov'un ülkesinin Avrupalı ortaklarla iş birliğini sürdürmeye hazır olduğunu belirtmesi, Türkmenistan'ın enerji politikasındaki açılımı ortaya koymaktadır (Velhanov, 2023).

Sonuç olarak, dünya enerji talebini büyük ölçüde karşılayan Orta Doğu'daki istikrarsızlık, eleştirel İran dış politikası, petrol fiyatlarındaki dengesizlik, Rusya'nın sahip olduğu enerji gücü, enerji tüketen ülkeleri oldukça rahatsız etmektedir. Dolayısıyla enerji kaynaklarına alternatif bulmak ve kaynak çeşitliliğini arttırmak isteyen enerjiye bağımlı ülkeler ile bu alanda yatırım yapmak isteyen uluslararası şirketler, Hazar Havzası'na yönelmişlerdir. Terör anlamında Orta Doğu'dan daha güvenli olan Hazar'ın enerji arz güvenliğini sağlaması, Rusya'nın enerji tekeli kırma, bölgenin Çin, Rusya ve Orta Doğu arasında yer alması nedeniyle stratejik bir konumda bulunması, Hazar'ın önemini arttırmaktadır (Kocaman, 2018:159).

Hazar havzasındaki petrol rezervleri, uluslararası petrol sahalarıyla karşılaştırıldığında, Kuzey Denizi rezervleriyle yaklaşık olarak eşit seviyededir, ancak Orta Doğu'ya göre daha düşük miktardadır. Enerji çıkarma maliyetleri açısından değerlendirildiğinde ise, Hazar havzası, Orta Doğu kadar düşük maliyetli değildir. Ancak, Kuzey Denizi'ndeki petrol çıkarma maliyetlerine kıyasla daha avantajlı ve daha düşük olması, Hazar bölgesini enerji yatırımları açısından cazip kılarken, bölgenin stratejik ve ekonomik önemini de artırmaktadır (Taşkın, 2014). Dolayısıyla Hazar enerji kaynaklarının Orta Doğu'ya rezerv bakımından olmasa bile istikrar ve güven açısından alternatif olması beklenmektedir. Ayrıca hazar bölgesi potansiyelini tam olarak ortaya koyduğunda şimdiki durumundan daha çok gelişmesi, talep görmesi ve alternatifliğinin artması beklenmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hazar bölgesi petrol ve doğal gaz bakımından zengin rezervlere sahip olmakla birlikte özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından ilgi çekmeye başlamıştır. Bölgedeki devlet sayısı Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın SSCB'den bağımsızlıklarını kazanmalarıyla beşe çıkmış, böylelikle yeni sorunları beraberinde getirmiştir. Öncelikle yeni bağımsızlığını kazanan devletler sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervlerini çıkartmak ve işletmek üzere bölgeye yabancı şirketleri davet etmişlerdir. Böylece bölgedeki potansiyel dış aktörler tarafından da daha net bir şekilde farkedilmeye başlanmıştır. SSCB döneminde Sovyet-İran denizi olarak bilinen Hazar, artık beş parçaya bölünmüş, Rusya ve İran'ın payları azalmıştır. Rusya Azerbaycan'ın yabancı şirketleri Hazar'da petrol arama, çıkarma ve işleme faaliyetleri için davet etmesine sıcak bakmamıştır. Hazar'ın hukuki statüsü ve paylaşım sorununu gündeme getiren Rusya, statü sorunun çözülmeden Hazar'dan petrol ve doğal gaz çıkarım, işletim faaliyetinin yapılmaması gerektiğini dile getirmiştir.

Hazar'dan çıkarılan petrol ve doğal gazın arzında karşılaşılan ilk problem yeni bağımsız olmuş devletlerin kaynaklarını geliştirebilmek için ekonomik desteğe ihtiyaç duymaları olmuştur. Sahip oldukları petrol ve doğal gazı çıkaracak yeterli ekonomik güce ve altyapıya sahip olmadıkları için uluslararası şirketleri bölgeye davet etmişler ve bu yolla ekonomilerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Yeni bağımsız devletler için batı pazarlarına açılmak ve ekonomik olarak kalkınmak azami ölçüde önemlidir. Ancak Hazar'ın hukuki statüsü ve paylaşım sorunu, ortada duran bir engel olmuştur. Azerbaycan Asrın Anlaşması'nı imzalayıp yabancı şirketlere Hazar'daki kendi sektöründe petrol ve doğal gaz çıkarma izni verdiğinde, Rusya karşı çıkarak Hazar'ın statüsü sorununu gündeme getirmiştir.

Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu yönünde tartışmalar, 2018 yılına kadar sürmüş, kıyıdaş devletler arasında Hazar'ın nasıl paylaşılacağı konusunda tam olarak fikir birliğine varılamamıştır. Hazar'ın paylaşımı sorunu bölgedeki petrol ve doğal gazın çıkarılması ve ihracatını da etkilemiştir. Son yirmi yılda Hazar enerji kaynaklarının gelişimi ve bölgedeki dinamikliği arttırmıştır. Bölge ülkeleri ekonomik olarak gelişirken, bazı sorunların çözüme kavuşması veya üzerinde anlaşmaya varılması önemli bir ilerlemedir. Çünkü Hazar bölgesinin istikrarı ve güvenliği, buradan ihraç edilen petrol ve doğal gazın alternatifliği konusunda büyük avantajdır. 2003 yılından beri bölgede birçok boru hattı inşa edilmiş ve halen inşa edilmesi planlanmaktadır. İnşa edilen boru hatları sayesinde Hazar bölgesi kalkınmış, dinamikleşmiş ve enerji konusunda cazip bir bölge haline gelmiştir. Son 20 yılda özellikle eski SSCB ülkeleri olan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın dünyaya açılması, enerji arzında üst sıralara yükselmeleri ve enerji kaynakları ihracatındaki artış, Hazar'ı çok dinamik bir hale getirmiştir.

Yirmi yıllık, süre içerisinde birçok sorunun istikrara kavuşmasına rağmen Hazar petrolü ve doğal gazını dünya pazarlarına ulaştırmak için daha etkili adımların atılması, bölgenin tam anlamıyla bir enerji alternatif merkezi olması için elzemdir. Rusya ve İran'ın bölgede batı karşıtı tutum sergilemeleri ve kendi çıkarları doğrultusunda bölge istikrarını zora sokmaları, bölgede yeteri kadar iş birliğinin sağlanmasına engel olmaktadır. Özellikle boru hatları güzergahı noktasında İran ve Rusya daha maliyetsiz rota alternatiflerine sahipken iki devletin politik çıkarları nedeniyle bu hatlar tercih edilmemektedir. İran'ın üzerindeki ambargolar da boru hattı inşası için engel teşkil eden nedenlerden birisidir. Eğer bölge devletleri karşılıklı ekonomik faydayı önceleyerek saygı ve güven çerçevesinde bir araya gelebilirlerse, Hazar enerji kaynaklarının daha çeşitli yollarla daha fazla pazara ulaşması öngörülmektedir. Böylece projeler daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Şimdilik İran ve Rusya etkisi bölge ekonomisinde negatif bir rol oynamaktadır. Ancak bölgenin sahip olduğu potansiyelin karşılıklı faydaya dayalı iş birlikleriyle maksimum seviyeye ulaşması beklenmektedir.

Hazar enerji kaynaklarının dağıtımı boru hatları aracılığıyla olmaktadır. Boru hatlarının çeşitlendirilmesi ve daha fazla pazara ulaşılması bölgenin potansiyeli açısından önemlidir. Son 20 yılda yaşanan olaylar boru hatlarının yapım sürecini ve güvenliğini etkiler nitelikte olmuştur. Projelerinin hayata geçirilmesinde yaşanan gecikmeler, Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına dağıtımını engellemiştir. Rusya'nın özellikle boru hatları projelerini engellemek için bazı sorunları gündeme getirmesi ve tıkanmalar yaratması, projelerin gecikmesine sebep olmuştur. Ayrıca bölgenin coğrafi açıdan kapalı olması ve boru hatlarının inşası için güzergah devletleriyle iş birliğini zorunlu kılması, güzergah üzerindeki ülkeleri ve boru hattı projelerinin gerçekleşmesini birbirine bağımlı hale getirmektedir. Dolayısıyla sorunlar sadece bölge devletlerinden kaynaklanmamakta, güzergah ülkelerinde yaşanan herhangi bir ciddi sorun projeleri etkileyebilmektedir.

Hazar bölgesi devletleri kaynakların ihracı konusunda iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Bölge devletleri ekonomik ve siyasi anlamda birbirlerinden etkilenmektedirler. Boru hatları projelerinin, karşılıklı bağımlılık oluşturacağını ve bölgedeki istikrarsızlığı çözüme kavuşturacağını savunulmasına rağmen, karşılıklı bağımlılık her zaman iş birliği ve istikrar getirmemektedir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunan devletlerden biri veya birkaçında yaşanan güvenlik sorunu veya devletlerin olayları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek istemeleri, uluslararası ilişkilerde tıkanmalara yol açmaktadır.

Türkmenistan'ın Hazar ve Orta Asya ülkeleri arasında önde gelen doğalgaz ihracatçısı konumunda olması, bölgenin en geniş petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması, Kazakistan'ın bölgenin, özellikle de Orta Asya'nın en büyük ekonomilerinden birisi olması, Azerbaycan'ın net enerji ihracatçı bir ülke konumuna gelmesi ve bu sayede ekonomisini önemli ölçüde geliştirmesi gibi gelişmeler, Hazar bölgesinin potansiyelini açıkça ortaya koymaktadır. Bölgenin geniş hidrokarbon rezervleri kimilerince Ortadoğu'ya alternatif olarak görülmekle birlikte bölgenin potansiyelinin yeterince ortaya konmadığı görülmektedir.

Hazar Bölgesi bir enerji merkezi konumuna ancak ekonomik olarak gelişimini sürdürdüğünde ulaşabilir. Hazar ülkelerinin arasındaki siyasi rekabetin azalıp iş birliğinin artması da bölgenin kalkınmasında önem arz etmektedir. Hazar kıyıdaşları dışındaki transit ülkelerin güvenlik sorunlarının çözümü bölgeden sağlanacak enerji akışı için hayati öneme sahiptir. Eski SSCB ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın hem ekonomik hem de askeri anlamda daha fazla gelişim göstermeleri, prestijlerini arttırmaları ve uluslararası söz sahibi olmaları açısından elzemdir. Böylece bölgenin uluslararası enerji arzındaki rolünün güçlenmesi olasılığı yüksektir.

Petrol ve doğal gaz, hala en önemli enerji kaynakları olmalarına karşın, gelişen teknoloji ve enerji güvenliği endişelerinin de getirdiği koşullar yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yönelimi arttırmıştır. Bu bağlamda küresel enerji talebinde petrol ve doğal gazın paylarının azalması beklenmektedir. Hazar havzasının uluslararası enerji arzında güçlü bir alternatif olabilmesi konusunda ise uzun vadeli bir alternatifliğin sürmesinin beklenmediği öngörülmektedir. Buna rağmen gelişmiş ülkelerin önceliklerini fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye kaydırmaları küresel bazda enerji talebini azaltırken, gelişmekte olan ülkelerin fosil yakıtlara olan taleplerinin artması dengeleyici bir unsur sağlayabilmesi beklenmektedir. Yine de Hazar Havzası ülkeleri söz konusu alternatif rolünün güçlenmesi ve uzun vadede devam edebilmesi için yeni stratejiler belirlemelidirler. Söz konusu stratejiler yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik olmakla birlikte ulusal ekonomilerinin enerji ihracatına olan bağımlılığının azaltılması amacını taşıması gerekmektedir.

Dolayısıyla bölge devletleri petrol ve doğal gaz kaynakları dışında başka alanlar da ekonomik büyüme sağlamalıdır. Veriler, Hazar'dan elde edilen üretimin zaman zaman düştüğünü göstermektedir. Ekonomide alternatif sağlamak ve ihracatta enerji kaynaklarına olan bağımlılığı azaltmak bölge devletleri için hayati önem arz etmektedir. Hazar enerji kaynaklarının güçlü bir alternatif olabilmesi için yeni keşiflerin yapılmasıyla ortaya çıkacak olan yeni rezervlerin akılcıca stratejilerle işlenmesi gerekmektedir. Bölgesel güvenlik ve istikrara önem vermeli, olası çatışmaların ve terör eylemlerin önüne geçici adımlar atılmalıdır. Askeri güvenlik, enerji güvenliğinde önemli bir yere sahiptir. Öte yandan Rusya-Ukrayna savaşının oluşturduğu yeni enerji denkleminde kuşkusuz bir alternatif olarak Hazar'a yönelindiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye ile yapılan kardeş liman anlaşmaları ve ekonomik alanda Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde geliştirilen girişimler, bölgenin kalkınmasına fayda sağlamaktadır. Avrupa'nın da Rusya'ya alternatif olarak Azerbaycan kaynaklarına yönelmesi ve hali hazırda inşa edilmiş GKG yoluyla doğal gaz temin etmesi bölgenin enerji arzında güçlü bir alternatif olduğunun göstergelerindendir.

Bölgede enerji arz güvenliğinin boru hatları temelinde şekillendiği görülmektedir. Çünkü Hazar ülkelerinin kaynaklarını ihraç edebilmeleri ve dünya piyasalarına ulaştırabilmeleri için boru hatlarına ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla Bölge ülkeleri arasındaki rekabet, boru hatları güzergahında da etkili olmaktadır. Eski SSCB ülkeleri Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan, enerji ihracatında Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak için alternatif güzergahlara yönelmişlerdir.

Hazar enerji kaynakları, bugün nispeten çeşitli güzergahlar üzerinden dünya pazarlarına taşınmaktadır. Trans-Hazar ve TAPI gibi boru hattı projeleri de hayata geçirildiğinde, bölgenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunması ve daha fazla pazara ulaşılması beklenmektedir.

Alternatif boru hatlarının yanı sıra, Hazar bölgesinin nispeten istikrarlı ve güvenli bir bölge durumu korunmalı, bölgenin daha güvenli hale getirilmesi için politika açılımları yapılmalıdır. Boru hatları yapımı süreçlerinin devletlerin ekonomik iş birliklerinin yanı sıra siyasi temaslarının da bir ürünü olması, politika stratejilerinin dikkatli bir şekilde oluşturulmasını gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Admin (2017), "Değişen Türkmenistan Gaz İhracat Politikaları & TAPI", **Türkiye Enerji Stratejileri ve Politikaları Araştırma Merkezi**, <https://www.tespam.org/tr/degisen-turkmenistan-gaz-ihracat-politikolari-tapi/> (31.08.2024).
- Al-Abadi, Nassif Jassim (2024), "Natural Gas Between the Future Importance in Energy Markets and Facing Challenges", **International Journal of Financial Management and Economics**, 7(1), 132-141.
- Anceschi, Luca (2017), "Turkmenistan and the Virtual Politics of Eurasian Energy: The Case of the TAPI Pipeline Project", **Central Asian Survey**, 36(4), 409-429.
- Arıboğan, Deniz Ülke (2022), "Jeopolitik", **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi içinde**, 2 (307), TÜBİTAK Bilim Yayınları, İstanbul.
- Armin Elektrik, (2024), "Elektrik Birimleri Nedir?", <https://www.armin.com.tr/elektrik-birimleri-nedir/> (10.12.2024).
- Ashirov, Qabil (2023), "Azerbaijan's Energy Ministry Outlines Azerbaijan's Oil Production Volume", **Azernews**, https://www.azernews.az/oil_and_gas/208574.html (15.05.2023).
- Aslanlı, Kenan, (2018). "Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları" **İran Araştırmaları Merkezi**, <https://iramcenter.org/hazar-denizinin-jeopolitik-ve-jeoekonomik-konumu-enerji-tasimacilik-hukuk-ve-cevre-boyutlari-1173> (09.12.2024).
- Atsan, Emre ve Eke, Erdem Utku (2018), "The Assessment of Economic Relations Over Energy Sector Between After Independence of Caspian Region Countries and Turkey", **Fiscaoeconomia**, 2(2), 93-124.
- Atwater, Gordon I. ve Solomon, Lee H. (2024), "Natural Gas: Types, Discovery, Reserves, & Facts", **Britannica**, <https://www.britannica.com/science/natural-gas> (10.12.2024).
- Aydın, Faruk, (2018), "Türkmenistan'ın Dış Politikası", **Stratejik Ortak**, <https://stratejikortak.com/2018/02/turkmenistanin-dis-politikasi.html> (30.08.2024).
- Aydın, Ülviyye (2014), "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 40, 35-66.
- Ayhan, Veysel (2008), "Avrupa'nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğal Gaz ve Entegrasyon" **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 5(20), 155-178.

- Azernews (2016), "Russia, Kazakhstan to Develop New Hydrocarbon Field in Caspian Sea", <https://www.azernews.az/region/101127.html> (30.08.2024).
- Azertac (2023) "OPEC Raises its Forecast on Oil Production in Azerbaijan for 2023", https://azertag.az/en/xeber/opec_raises_its_forecast_on_oil_production_in_azerbaijan_for_2023-2450468 (18.01.2023).
- BBC (t.y.), "How Did Oil Come To Run Our World?", <https://www.bbc.co.uk/teach/articles/zn6gnrd> (28.11.2024).
- Beylur, Suat vd. (2022), "Tarihi İpek Yolunun Yeniden Canlandırılmasında Orta Koridor: Mevcut Durum-Potansiyel-Güncel Meseleler", **Ahmet Yesevi Üniversitesi**, 7, (1-103).
- Bilgin, Mert (2009) "Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies From Russia, Caspian and the Middle East", **Energy Policy**, 37(11), 4482-4492.
- Blank, Stephen (2018), "Russia's Middle Eastern Position in 2025", **Real Clear Defense**, https://www.realcleardefense.com/articles/2018/11/27/russias_middle_eastern_position_in_2025_113981.html (31.08.2024).
- Bloomberg (2021), "Şah Deniz-2 Projesi'nin Güneydoğu Kanadı'nda Üretime Başlandı", <https://www.bloomberght.com/sah-deniz-2-projesinin-guneydogu-kanadinda-uretime-baslandi-2283876> (19.05.2023).
- BOTAŞ (t.y.), "TANAP", <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tanap/122> (31.08.2024).
- BP (t.y.), "Shah Deniz", https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/shahdeniz.html (30.08.2024).
- BP (t.y.), "South Caucasus Pipeline", https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/scp.html (31.08.2024).
- BP (2005), "AIOC Continues to Contribute to the Future of Azerbaijan", https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/news/press-releases/aioc-continues-to-contribute-to-the-future-of-azerbaijan.html (30.08.2024).
- BP, **BP Statistical Review of World Energy** (2017), https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/webcast-and-on-demand.html#tab_sr-2017 (30.08.2024).
- BP, **Statistical Review of World Energy** (2021), <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics.html> (20.01.2023).
- BP, **BP Statistical Review of World Energy** (2022), https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/webcast-and-on-demand.html#tab_eo-2022 (12.08.2024).

- BP, **Energy Outlook** (2023), <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook.html> (30.08.2023).
- Brzezinski, Zbigniew (2010), **Büyük Satranç Tahtası Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, (Çev.Yelda Türedi), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Business Turkmenistan (2021), "Iran Expresses Readiness For Natural Gas Cooperation With Turkmenistan", <https://business.com.tm/post/6692/iran-expresses-readiness-for-natural-gas-cooperation-with-turkmenistan> (31.08.2024).
- Business Turkmenistan (2022), "Türkmenistan'ın Çin'e Doğalgaz İhracatı \$4,5 Milyarı Aştı", <https://business.com.tm/tr/post/8903/turkmenistan%C4%B1n-chine-do%C4%9Falgaz-ihracat%C4%B1-45-milyar%C4%B1-asht%C4%B1> (30.08.2024).
- Business Turkmenistan (2023), "Türkmenistan-Rusya İlişkilerini İlerletmeye Yönelik Birçok Anlaşma İmzalandı", <https://business.com.tm/tr/post/9739/turkmenistanrusya-ilishkilerini-ilerletmeye-yonelik-birchok-anlashma-imzaland%C4%B1> (21.01.2023).
- Cherp, Aleh ve Jewell, Jessica (2011), "The Three Perspectives on Energy Security: Intellectual History, Disciplinary Roots and the Potential for Integration", **Current Opinion in Environmental Sustainability**, 3(4), 202-212.
- Cherp, Aleh ve Mukhtarov, Farhad (2015), "Energy Security", **Environmental Science**, Oxford University Press.
- Chumakov, Denis M. (2019), "Prospects of Trans-Caspian Gas Pipeline", **Mirovaia Ekonomika i Mezhdunarodnye Otnosheniia**, 63(8), 47-54.
- Coşkun, Bezen Balamir (2008), "Küresel Enerji Jeopolitiği ve İran", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 5(20), 179-201.
- Çalışkan, Burak (2020a), **Hazar Denizi Enerji Havzasında Mücadele**, Pelikan Basım, İstanbul.
- _____ (2020b), **Hazar Denizi Raporu: Enerji Havzasında Mücadele**, Pelikan Basım, İstanbul.
- Çelikpala, Mitat (2014), "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 10(40), 74-99.
- Dinçer, Melih (2024) "The Role of Azerbaijan as the EU's Energy Supplier: A Secondary Alternative Partner in Natural Gas", **European Politics and Society**, 25(4), 624-642.
- Doğan, Ahmet (2021), "Hazar Bölgesi'nin Jeopolitiği", **İhtisas Akademi**, <https://ihtisasakademi.tugva.org/hazar-bolgesinin-jeopolitigi/> (09.12.2024).
- D'Souza, Shanthie (2011), "The TAPI Pipeline: A Recipe for Peace or Instability?", **Institute of South Asian Studies**, (194), 1-5.

EIA (2005a), "Azerbaijan Country Analysis Brief",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/AZE> (29.08.2024).

_____ (2005b), "Kazakhstan Country Analysis Brief",
<https://www.eia.gov/international/overview/country/KAZ> (30.08.2023).

EIA (2008), "Country Analysis Briefs: Russia",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS> (30.08.2024).

EIA (2009), "Country Analysis Briefs: Azerbaijan",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/AZE> (29.08.2024).

EIA (2013a), "Countries: Azerbaijan", <https://www.eia.gov/international/analysis/country/AZE>
(29.08.2024).

_____ (2013b), "Countries: Kazakhstan", <https://www.eia.gov/international/overview/country/KAZ>
(30.08.2023).

_____ (2013c), "Caspian Sea", https://www.eia.gov/international/analysis/regions-of-interest/Caspian_Sea (30.08.2023).

_____ (2013d), "Caspian Countries are Developing New Oil and Natural Gas Export Capacity",
<https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12931> (30.08.2024).

EIA (2016a), "Country Analysis Brief: Azerbaijan",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/AZE> (30.08.2024).

_____ (2016b), "Türkmenistan", <https://www.eia.gov/international/analysis/country/TKM>
(13.09.2023).

EIA (2017) "Country Analysis Brief: Kazakhstan",
<https://www.eia.gov/international/overview/country/KAZ> (30.08.2024).

EIA (2017), "Country Analysis Brief: Russia",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS> (30.08.2024).

EIA (2021), "Country Analysis Executive Summary: Azerbaijan",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/AZE> (12.08.2024).

EIA (2022), "Country Analysis Executive Summary: Iran",
<https://www.eia.gov/international/overview/country/IRN> (30.08.2024).

EIA (2023a), "Country Analysis Brief: Russia",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/RUS> (30.08.2024).

_____ (2023b), "Country Analysis Brief: Türkiye",
<https://www.eia.gov/international/analysis/country/TUR> (30.08.2024).

- _____ (2023c), "Sources of Energy", <https://www.eia.gov/energyexplained/what-is-energy/sources-of-energy.php> (15.11.2024).
- _____ (2023d) "What is Energy?", <https://www.eia.gov/energyexplained/what-is-energy/> (12.08.2024).
- EIA (2024), "Short-Term Energy Outlook", <https://www.eia.gov/outlooks/steo/> (30.08.2024).
- Erdal, Leman ve Karakaya, Ethem (2012), "Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasî ve Coğrafi Faktörler", **Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 31(1), 107-136.
- Erdemir, Halil (2009), "The Policies around the BTC Pipeline", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, 8(4), 20-44.
- Erdoğan, Nuray (2017), "TANAP Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 10(3), 10-26.
- Erkul Kaya, Nuran (2020), "Trans Adriyatik Boru Hattı'nda Ticari Gaz Akışı Başladı", **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/trans-adriyatik-boru-hattinda-ticari-gaz-akisi-basladi-/2094835> (31.08.2024).
- Erşen, Emre ve Çelikpala, Mitat (2019), "Turkey and the Changing Energy Geopolitics of Eurasia", **Energy Policy**, 128, 584-592.
- Euronews (2022a), "Kazak Petrolünün Bir Kısım Artık Azerbaycan Üzerinden Satılacak", <https://tr.euronews.com/2022/08/12/kazak-petrolunun-bir-kismi-artik-rusyayi-bypass-edip-azerbaycan-uzerinden-satilacak> (20.07.2023).
- _____ (2022b), "AB, Rus Doğal Gazına Ne Kadar Bağımlı; Alternatifler Neler?", <https://tr.euronews.com/2022/08/29/ab-rus-dogal-gazina-ne-kadar-bagimli-alternatif-ulkeler-ve-kaynaklar-hangileri> (30.08.2024).
- Euronewsport (2022), "Güney Gaz Koridoru ve Enerji Politik Önemi", <https://euronewsport.com/guney-gaz-koridoru-ve-enerji-politik-onemi/> (30.08.2024).
- European Commission (2006), "Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Fact Sheet", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_06_282 (30.08.2024).
- German, Tracey (2014), **Russia and the Caspian Sea: Projecting Power or Competing for Influence?**, U.S. Army War College.
- Gökçe, Mustafa (2012), "9-17. Yüzyıl Kaynaklarına Göre Hazar Denizi Çevresinde Neft (Petrol) Üretimi ve Ticareti", **History Studies International Journal of History**, 4(Özel Sayı), 352-362.

- Hatipoglu, Emre (2019), "Enerji Güvenliği", **Güvenlik Portalı**, <https://trguvenlikportali.com/enerji-guvenligi/> (11.12.2024).
- Howard, Roger (2007), **Iran Oil: The New Middle East Challenge to America**, I.B.Tauris, London.
- Huda, Mirza Sadaqat ve Ali, Saleem H. (2017), "Energy Diplomacy in South Asia: Beyond the Security Paradigm in Accessing the TAPI Pipeline Project", **Energy Research and Social Science**, 34, 202-213.
- Hussein, Mohammed (2021), "Mapping the World's Oil and Gas Pipelines", <https://www.aljazeera.com/news/2021/12/16/mapping-world-oil-gas-pipelines-interactive> (30.08.2024).
- Hürsoy, Siret ve Orhon, Hatice Hande (2012), "Modern Dünya Sisteminde Sermaye Birikimi ve İran'ın Enerji Politikaları", **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, 3(2), 63-89.
- Ibrayeva, Aigerim vd. (2018), "Importance of the Caspian Countries for the European Union Energy Security", **International Journal of Energy Economics and Policy**, 8(3), 150-159.
- IEA (t.y.), "Energy Security", <https://www.iea.org/topics/energy-security> (12.08.2024).
- IEA (2014), **Russia 2014**, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iea.blob.core.windows.net/assets/c1210371-9d5b-48e5-87b4-171cd302ad0c/Russia_2014.pdf (30.08.2024).
- IEA (2021a), "Azerbaijan Energy Profile", <https://www.iea.org/reports/azerbaijan-energy-profile> (30.08.2024).
- ____ (2021b), "Kazakhstan Energy Profile", <https://www.iea.org/reports/kazakhstan-energy-profile> (30.08.2023).
- IEA (2022), **Oil Market Report**, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://iea.blob.core.windows.net/assets/347aa45b-333c-49f5-9eff-172dac31d0a5/-15NOV2022_OilMarketReport.pdf (30.08.2024).
- IEA (2023), **World Energy Outlook 2023**, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023> (27.11.2024).
- İlhan, Suat (1985), "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri", **Belleten**, 49(195), 607-624.
- İsmayılov, Elnur ve Budak, Türkan (2014), "Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası", **Bilge Strateji**, 6(11), 29-49.
- İşcan, İsmail Hakkı (2004), "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 1(2), 47-79.

- Jeferov, Ziyafet (2023), "Hazar Denizi'nde Rekabet ve Hukuki Statü Tartışmalarının Tarihsel Arka Planı", **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(1), 81-102.
- Karataş, Halil (2022), "Enerji Güvenliğinin Arz Talep ve Geçiş Güvenliği Bağlamında İncelenmesi", **SDE Akademi**, 2(5), 40-69.
- Karatayev, Marat ve Hall, Stephen (2020), "Establishing and Comparing Energy Security Trends in Resource-Rich Exporting Nations (Russia and The Caspian Sea Region)", **Resources Policy**, 68, 1-10.
- Kasım, Kamer (2021), "The Impact of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation on The Caspian Energy Security", **Abant Sosyal Bilimler Dergisi**, 21(3), 945-960.
- KAZENERGY, **The National Energy Report** (2015), chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.kazenergy.com/upload/document/energy-report/NationalReport15_English.pdf (30.08.2024).
- Kedikli, Umut ve Çiçek, Yaşar (2020), "Bölgesel ve Küresel Güçlerin Enerji Politikalarının Hazar Denizi Uyuşmazlığına ve Çözümüne Yansımaları", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 4(2), 76-120.
- Kerimli, Samir A. (2006), "Impact of Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) And the Caspian Sea Transit Pipelines (CSTP) On European Energy Consumption", **The Sixteenth International Offshore and Polar Engineering Conference**, California.
- KMG (t.y.) "North Caspian project", <https://www.kmg.kz/en/press-center/media/severo-kaspiyskiy-proekt/> (30.08.2024).
- Kocaman, Muhammed (2018), "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5(3), 152-171.
- Koç, Erdem ve Kaya, Kadir (2015), "Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu", **Mühendis ve Makina**, 56(668), 36-47.
- Koç, Tuğba (2021), **Comparison Between Baku-Tiblisi-Ceyhan Pipeline (Btc) and Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline Project (TANAP): How These Pipelines Changed the International Role of Azerbaijan in Europe?**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Altınabaş Üniversitesi - Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Koçyegit, Mustafa (2018), "Uluslararası Hukuk Açısından Hazar Anlaşması", **Türk Dünyası Birlik Platformu**, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.turkdunyasibirlik.org/wp-content/uploads/2018/10/TDBP-Uluslararası%C4%B1-Hukuk-A%C3%A7ısından-Hazar-Anlaşması.pdf (29.08.2024).

- Köten, Faysal (2013), "Boru Hattı Projelerinin Hazar Havzası Jeopolitik ve Jeoeconomisindeki Rolü", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, 2(1), 65-84.
- Kuzemko, Caroline vd. (2022), "Russia's War on Ukraine, European Energy Policy Responses & Implications for Sustainable Transformations", **Energy Research & Social Science**, 93, 1-8.
- Lepan, Alen (2021), "Caspian Oil Flow Through Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline Reaches 3.5B Barrels at end of 2020", <https://www.dailysabah.com/business/energy/caspian-oil-flow-through-baku-tbilisi-ceyhan-pipeline-reaches-35b-barrels-at-end-of-2020> (30.08.2024).
- Levi, Isaac (2023), "September 2023-Monthly Analysis on Russian Fossil Fuel Exports and Sanctions", **Centre for Research on Energy and Clean Air**, <https://energyandcleanair.org/september-2023-monthly-analysis-on-russian-fossil-fuel-exports-and-sanctions/> (30.08.2024).
- LUKOIL (t.y.), "Priority Projects", <http://www.lukoil.com/en/Business/Upstream/KeyProjects> (30.08.2024).
- LUKOIL (2020), "Thirty Five Million Tonnes of Oil Produced at Lukoil's North Caspian Fields", <http://www.lukoil.com/en/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease/thirty-five-million-tonnes-of-oil-produced-at> (30.08.2024).
- LUKOIL (2023), "50 Million Tonnes of Liquid Hydrocarbons Produced at Lukoil's North Caspian Fields", <http://www.lukoil.com/en/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease/50-million-tonnes-of-liquid-hydrocarbons-produced> (30.08.2024).
- Mackinder, Halford John (1904), "The Geographical Pivot of History", **The Geographical Journal**, 23(4), 421-437.
- Merdan, Ali Samir ve Kahraman, Firdes Şeyda (2020), "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11(21), 434-468.
- Metin, Meftun (2004), **Politik ve Bölgesel Güç Hazar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Ministry of Energy (t.y.), "Home page", <https://minenergo.gov.ru> (30.08.2024).
- Ministry of Energy of Azerbaijan (t.y.), "Axtarış Nəticələri", <https://minenergy.gov.az/en/posts/search/1?word=oil+production> (30.08.2024).
- Mustafayeva, Nigar (2021), "Azerbaijan -Turkmenistan Expanded Partnership: What Next?", **Journal of "History of Science**, 2(2). 37-44.
- NATO (2024), "Energy security", https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49208.htm (29.08.2024).
- Nchila, Yuven Thelma vd. (2022), "Gas Condensate Reservoir Developmental Techniques", **Bioenergy and Biochemical Processing Technologies: Recent Advances and Future Demands**, İçinde (377-393), Springer International Publishing.

- North Caspian Operating Company (t.y.), "Our Management", <https://www.ncoc.kz/en/page/our-management> (30.08.2024).
- Novikau, Aliaksandr (2022), "Rethinking Demand security: Between National Interests and Energy Exports", **Energy Research & Social Science**, 87, 2-5.
- Offshore Technology (2024), "Oil & Gas Field Profile: Astrakhanskoye Conventional Gas Field, Russia", <https://www.offshore-technology.com/marketdata/oil-gas-field-profile-astrakhanskoye-conventional-gas-field-russia/> (30.08.2024).
- Oil and Gas Journal (2022), "Worldwide Reserves and Production", <https://www.ogj.com/ogj-survey-downloads/worldwide-production/document/14287591/worldwide-reserves-and-production> (30.08.2024).
- Oğan, Sinan (2005), "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", <https://www.turksam.org/detay-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu> (23.10.2024).
- Ozturk, Ahmet (2002), "From Oil Pipelines to Oil Straits: The Caspian Pipeline Politics and Environmental Protection of The Istanbul and The Canakkale Straits", **Journal of Southern Europe and the Balkans**, 4(1), 57-74.
- Özsoy, Bahar (2019), "Hazar Denizi Meselesi Bağlamında Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Siyasi ve Ekonomik İlişkiler", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(1), 451-468.
- TurkicWorld (2023), "Pakistan ile Türkmenistan, TAPI Doğal Gaz Projesi için "Ortak Uygulama Planı" İmzaladı", <https://turkic.world/tr/articles/gas/109727> (31.08.2024).
- Pamir, A. Necdet (2001), "Oil Supply Security and the Role of Caspian Resources", **Insight Turkey**, 3(3), 121-138.
- Rajpoot, Adil ve Naeem, Sharyl (2020), "Geopolitics of Energy Pipelines: Case Study of TAPI and IP Gas Pipelines", **International Journal on Integrated Education**, 3(8), 15-22.
- Southern Gas Corridor (t.y.), "About Us", <https://www.sgc.az/en/page/1> (30.08.2024).
- European Parliament (2024), "Security of Energy Supply", [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2024\)762410](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2024)762410) (11.12.2024).
- Sevim, Cenk (2012), "Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği", **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, 7(26), 4378-4391.
- Sevim, Cenk (2020), "Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış", **İzmir Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(2), 57-63.
- Southern Gas Corridor (t.y.), "What Is Southern Gas Corridor?" <https://www.sgc.az/en> (14.09.2024).

- Shove, Elizabeth ve Walker, Gordon (2014), "What Is Energy For? Social Practice and Energy Demand", **Theory, Culture & Society**, 31(5), 41-58.
- Sinkaya, Bayram (2024), **Azerbaijan-Iran Relations under the Shadow of Pan-Turkist Challenges**, Arab Center for Research and Policy Studies, Doha.
- SOCAR (t.y.), "Home", <https://www.socar.az> (31.08.2024).
- Sönmez, Göktuğ (2017), "Failed Nabucco Project and Its Implications", **ORSAM ve Konya Necmettin Erbakan University, Department of Public Administration and Political Science**, 1,30-32.
- Statista (2024), "Global Gas Exports by Country 2023", <https://www.statista.com/statistics/217856/leading-gas-exporters-worldwide/> (30.08.2024).
- TANAP (t.y.), "Güney Gaz Koridoru", <https://www.tanap.com/guney-gaz-koridoru> (30.08.2024).
- TANAP (t.y.) "TANAP-Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi", <https://tanap.com/tanap-projesi> (31.08.2024).
- TANAP Doğal Gaz İletim A.Ş., **TANAP-Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi ÇED Raporu** (t.y.), <https://www.tanap.com/> (31.08.2024).
- Taşkın, Deniz (2014), "Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân, Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu", **Türk Coğrafya Dergisi**, 62, 29-38.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023), "Petrol", <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-petrol> (27.11.2024).
- Türk Dil Kurumu (t.y.), "Enerji Ne Demek TDK Sözlük Anlamı", <https://sozluk.gov.tr/?kelime=enerji> (17.12.2024).
- The Russian Government (2020), "Mikhail Mishustin Approves Energy Strategy to 2035", <http://government.ru/en/docs/39847/> (30.08.2024).
- TRT HABER (2023), "Kazakistan Petrolünün Azerbaycan Üzerinden BTC Boru Hattı İle Sevkiyatı Başladı", <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kazakistan-petrolunun-azerbaycan-uzerinden-btc-boru-hatti-ile-sevkiyati-basladi-755679.html> (20.07.2023).
- Tuğrul, A. Beril (2020), "Enerji Güvenliğinin Ekonomiye ve Uluslararası Güvenliğe Etkisi", **TASAM**, https://tasam.org/tr/TR/Icerik/59728/enerji_guvenliginin_ekonomiye_ve_uluslararasi_guvenlige_etkisi (12.12.2024).
- Velhanov, Merdan (2023), "Doğal Gaz Denkleminin Kilit Ülkesi Türkmenistan" **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/dogal-gaz-denkleminin-kilit-ulkesi-turkmenistan/2971118> (31.08.2024).

- Walsh, Nick Paton (26.05.2005), "Pipeline Opens New Oil Route to West", **The Guardian**.
- Wilson, Alex (2015), "European Energy Security Strategy", **European Parliamentary Research Service**,
chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-AaG-559474-European-Energy-Security-Strategy-FINAL.pdf (29.08.2024).
- World Energy Concil, **World Energy Trilemma Index** (2022),
https://www.worldenergy.org/publications/entry/world-energy-trilemma-index-2022
(29.08.2024).
- World Population Review (t.y.), "Russian Gas Exports by Country 2024",
https://worldpopulationreview.com/country-rankings/russian-gas-exports-by-country
(30.08.2024).
- Yergin, Daniel (2006), "Ensuring Energy Security", **Foreign Affairs**, 85(2), 69-82.
- Yıldırım, Alper (2023), "The Idea of Transmitting Central Asian Energy through Afghanistan: TAPI Natural Gas Pipeline Project", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 24(2), 362-380.
- Yılmaz, Sefer ve Kalkan, Duhan K. (2017), "Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 1(3), 169-199.
- Yiğitgüden, Halil Yurdakul (2023), **Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Yaşanan Tarihi**, Terazi Yayıncılık, Ankara.
- Zeinolabedin, Y. vd. (2010), "The Geopolitics of Energy in the Caspian Basin", **International Journal of Environmental Research**, 5(2), 501-508.
- Zhaxyglova, Gülzira ve Myrzabekova, Maiya (2016), "Boru Hattı Lojistiği: Kazakistan–Türkiye İş Birliği İmkânların Değerlendirmesi", **The International New Issues in Social Sciences**, 3(3), 7-23.

ÖZGEÇMİŞ

2012 yılında Selçuk İlköğretim Okulunu; 2016 yılında Şehit Ali Er Anadolu Lisesi'ni; 2021 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl, Karadeniz Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2024 yılından beri Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Ayrıca KOYUNCU'nun "Siber Caydırıcılık: Devletler Siber Caydırıcılığı Öğrenebilir mi?" ve Prof. Dr. İsmail Köse ile birlikte "İklim Değişikliği'nin Türkiye'nin Antarktika Politikasına Etkisi" başlıklı yayınları bulunmaktadır.

KOYUNCU, bekar olup ingilizce bilmektedir.